

LASTEN ASUMISRATKAISUIHIN LIITTYVÄ PÄÄTÖKSENTEKO

—

Olosuhdeselvityksen merkitykselliset sisällöt ja sosiaalityön
asiantuntijuus käräjäoikeuden tuomarien
näkökulmasta

Kirsi Majander
Tampereen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Sosiaalityö
Pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2018
Ohjaaja: Hannele Forsberg

Tässä tutkielmassa tarkasteltiin käräjäoikeuden tuomareiden näkemyksiä olosuhdeselvityksen toimivuudesta ja sisällöistä nykymuodossaan. Aineisto kerättiin kolmesta suuresta suomalaisesta kaupungista keväällä 2018. Tutkimusmenetelmänä käytettiin sisällönanalyysia. Tutkimuksen keskiössä oli selvittää, miten tuomarit lukevat ja hyödyntävät olosuhdeselvityksiä päättäessään lapsen asumisratkaisusta ja minkälainen tieto on relevanttia. Lisäksi tarkastelun kohteena oli sosiaalityön asiantuntijuudesta rakentuva käsitys.

Keskeisin johtopäätös tutkimuksen perusteella on se, että olosuhdeselvityksellä on eri funktioita riippuen tarkastellaanko sitä oikeuslaitoksen, sosiaalitoimen vai asianosaisten näkökulmasta. Aineistosta nousi esille, että olosuhdeselvityksessä on todellisuudessa kolme erillistä osiota, jotka ovat viranomaisraporttien kokoaminen, lapsen mielipiteen selvittäminen ja olosuhteiden arviointi. Tärkeimpinä osiaina olosuhteiden arvioinnissa ovat kuvaukset lapsen ja vanhemman välisistä suhteista, vanhempien välisistä suhteista sekä vanhemmuudesta ja lisäksi tuomarit kaipaavat tietoa lapsen arjen sujumisesta sekä kasvatuksesta. Myös kodin sisäiset ihmissuhteet vaikuttavat osaltaan ratkaisuun.

Tutkimuksessa selvisi, että olosuhdeselvityksissä on paljon kuvailua, joka ei ole olennaista lasten asumisratkaisun kannalta. Olennaista on selvittää merkitykselliset olosuhteet. Mikäli olosuhteet eivät poikkea asiantuntijan arvioon perustuvasta tavanomaisesta, tieto ei ole merkityksellistä myöskään oikeustyöskentelyssä.

Sosiaalityön asiantuntijuus tulisi vahvimmin esille olosuhdeselvitystyössä siinä, että selvityksessä pystyttäisiin esittämään lapsen edun kannalta oleellinen tieto analysoituna, sosiaalityön asiantuntemusta hyödyntäen. Tärkeimmäksi osioksi tuomarit nostivat johtopäätökset, joka aikaisemman tutkimuksen perusteella kuitenkin jää usein sisällöltään ohueksi. Lisäksi olisi tärkeää, että selvitystyö voisi alkaa ilman pitkää viivettä.

Lisäksi tutkimuksesta selvisi, että selvitysaikoja pidetään edelleen liian pitkinä eikä tilanne ole vuosien varrella juuri parantunut. Eräs keskeinen ratkaisuperuste ovat lapsen vakiintuneet olosuhteet. Olosuhdeselvitysprosessilla on oleellinen merkitys olosuhteiden vakiinnuttajana pitkän toteutusajan vuoksi. Tästä syystä olisi hyvä erottaa lapsen mielipiteen selvittäminen olosuhdeselvityksestä itsenäiseksi osiokseen ja muokata selvitysprosessia paremmin osapuolten tarpeita vastaavaksi siten, että pelkästään erityistarpeisiin vastaaminen mahdollistuisi kokonaisen ja raskaaksi koetun selvitysprosessin sijasta. Tämä palvelisi myös lapsen etua. Osittain ristiriitaiseksi muodostuikin siten ajatus siitä, että sosiaalityöntekijät vartioivat osaltaan lapsen etua erotilanteessa, mutta sosiaalityön omat prosessit eivät tue lapsen etua olosuhdeselvitysprosessissa.

Avainsanat: perheoikeudellinen sosiaalityö, olosuhdeselvitys, lasten asumisratkaisut, eroriidat, asiantuntijuus

UNIVERSITY OF TAMPERE, Faculty of Social Sciences, Social Work
MAJANDER, KIRSI: Decision-making on Children's Residency - Relevant Content of
the Social Work Report to the Court and the Social Work Expertise from the Viewpoint
of the Court Judges.
Master's Thesis, 79 pages, 1 appendix.
September 2018

The views of the district court judges on the functionality and content of the social work reports to the court in its current form were analysed in this thesis. The material was collected from three major Finnish cities in spring 2018. Content analysis was used as a research method. The focus of the study was to find out how the judges read and use the reports when giving the final orders concerning the child's residency. It was also examined, what kind of information is relevant. In addition, the concept of social work expertise was examined.

The most important conclusion from the study is that the social work report has different functions depending on whether it is examined by the judiciary, the social service or the parties, concerned. It also emerged that there are three separate sections in the making of the report, namely the compilation of official reports, getting the child's opinion and the assessment of the circumstances. The most important parts of the assessment of the circumstances are descriptions of the relationship between the child and the parent, relationship between the parents and parenthood. The judges also need information about the child's everyday life and upbringing principles. Interpersonal relationships at home, especially between the child and new family members, are relevant.

The study concluded that there is a lot of description concerning the circumstances which is not relevant for the court order concerning the child's residency. It is relevant to find out the actual conditions that affect to the wellbeing of the child. If the circumstances do not deviate from the standard based on the assessment of the social worker, the information is not relevant in the legal proceedings.

The expertise of social work could most strongly be highlighted when the report is written by utilising the expertise of social work. It should be possible to present the relevant information in the best interest of the child as analysed, coherent whole. The most important part of the report is the conclusion section, which often remain thin. It is also important that the working with the family could start without a long delay.

It was also found out that the report making periods are still considered too long, there has not been considerable improvement. One crucial criterion in the court order are the established circumstances of the child. The report making process is essential in stabilising the circumstances. For this reason, it would be best to distinguish the three components it consists of. It also would be fruitful to tailor the process to better suit the needs of the different parties, especially for the child. The idea that the social workers also protect the child's interest in divorce is in part controversial as the social work processes do not support the child's interest in the process of the social work reports to the court.

Keywords: family law services, social work reports to the court, children's residency, child custody dispute, social work expertise

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO	1
2 LAPSI ERON KESKELLÄ: RIITA ASUMISJÄRJESTELYISTÄ.....	7
2.1 Huolto- ja tapaamisoikeus asumisjärjestelyn kontekstina.....	8
2.1.1 Huoltomuodot.....	9
2.1.2 Huoltokysymysten käsittelystä	11
2.2 Lapsen asuminen, asumisesta riitely ja asumisen vaihtoehdot	12
2.2.1 Yleistä	12
2.2.2 Riitatyypeistä	13
2.2.3 Asumisvaihtoehdot	18
3 SOSIAALITYÖN ROOLISTA JA ASiantuntijuudesta	20
3.1 Asiantuntijuus sosiaalityössä.....	20
3.2 Sosiaalitoimen rooli lapsen asumisesta riideltäessä	24
3.3 Olosuhdeselvityksen laatiminen.....	24
3.3.1 Lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen	26
3.3.2 Vanhempien kuuleminen	28
3.3.3 Selvityksen sisältö	28
3.4 Olosuhdeselvitysten dokumentoinnista.....	29
4 TUOMIOISTUINTYÖSKENTELYSTÄ.....	31
4.1 Tuomioistuintyöskentelyn lähtökohdat	31
4.2 Juridisoituminen	33
4.3 Peilaaminen ja sosiaalinen identiteetti	34
5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	38
5.1 Tutkimustehtävä	38
5.2 Tutkimuksen metodologiset lähtökohdat ja menetelmävalinnat	39
5.2.1 Kvalitatiivisesta tutkimusotteesta ja teemahaastattelusta	39
5.2.2 Sisällönanalyysi	40
5.3 Tutkimusaineisto ja sen käsittely.....	41
6 OLOSUHDESELVITYKSEN MERKITYKSELLISET SISÄLLÖT	46
6.1 Lapsen ja vanhemman välinen suhde sekä vanhemmuus	49
6.2 Vanhempien välinen suhde	51
6.3 Arki ja kasvatus	53
6.4 Vakiintuneet olosuhteet	54
6.5 Kodin muut ihmissuhteet ja uusperhe	56
6.6 Lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen	57
7 OLOSUHDESELVITYKSEN MUOTOSEIKAT	59
8 SOSIAALITYÖN ASiantuntijatiedon ja roolin merkityksestä.....	62
9 JOHTOPÄÄTÖKSET	67
10 POHDINTA.....	75
LÄHTEET	80
LIITTEET	85

1 JOHDANTO

Tässä pro gradu -tutkielmassa selvitetään mitä kärjäoikeuden tuomarit ajattelevat sosiaaliviranomaisten tuottamista olosuhdeselvityksistä ja niiden merkityksestä tuomioistuintyöskentelyssä, erityisesti lasten asumista koskevissa ratkaisuissa.

Tämä näkökulma on valittu tutkimukseen, koska on viitteitä siitä, että yhteishuoltajuuden yleistyttyä parisuhteen käsittelemättömät ristiriidat siirtyvät yhä useammin huolto- ja tapaamissopimusneuvotteluihin sekä kärjäoikeuksiin tuomioistuin käsittelyihin (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, myöh. THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle). Olosuhdeselvitys on eräs keskeinen osa tässä työskentelyssä ja siten sen lähempi tarkastelu on tarpeen, jotta voidaan arvioida, ovatko odotukset ja toteutus linjassa keskenään.

Lisäksi tutkimuksessa selvitetään, minkälaista asiantuntijuutta sosiaalityöltä haastattelujen valossa odotetaan ja mitä siitä ajatellaan. Tällä on merkitystä paitsi ammattiryhmien välisen yhteistyön kehittämiseksi, myös perheoikeudellisen sosiaalityön itseymmärrykselle.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa laissa yhtenä periaatteena on yhteishuollon ensisijaisuus ja se on toteutunut käytännössä hyvin laajasti. On esitetty perusteltua kritiikkiä liittyen siihen, että tätä pääsääntöajattelua on toteutettu jopa liian laajasti ja kaavamaisesti kiinnittämättä huomiota siihen, onko yhteishuoltajuudella käytännössä mahdollisuuksia toimia ja onko sille realistisia edellytyksiä. Aaltonen (2009, 28) tuo kirjassaan esille, että lain (361/1983, erityisesti §10.1) alkumetreillä lapsen yksilöllinen etu ei ole näyttäytynyt päätöksissä toteutuvan, joskin parannusta sen suhteen on tapahtunut 2000-luvulle tultaessa. (Aaltonen, 2009, 28.) Sosiaalityön asiantuntijuudelle lasta koskevissa asioissa näyttäisi tästä näkökulmasta tarkasteltuna olevan tilaa. Yhteishuollon yleistyttyä ei enää riidellä niinkään huoltajuudesta, vaan riidat koskevat yhä useammin lapsen asumiseen liittyviä yksityiskohtia (Beck & Beck-Gernsheim, 1995; kts. myös Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018). Tästä syystä myös asumista koskevien ratkaisujen tarkastelu on ajankohtaista.

Olosuhdeselvitystyön tärkein tehtävä on tuottaa tuomioistuimelle tietoa siitä, miten lapsen tilanne on parhaiten turvattavissa eron myötä muuttuneissa olosuhteissa (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle). Koska riitojen tyyppi on muuttunut, on tärkeää tarkastella myös sitä, vastaavatko olosuhdeselvitykset edelleen tuomioistuinten tarpeisiin ja minkälaista asiantuntijuutta prosessissa tarvitaan.

Asumista koskevia riitoja käsitellään usein yhdessä huoltoa koskevien vaatimusten kanssa. Asumista on haastavaa erottaa omaksi ilmiökseen, sillä se nivoutuu ja liittyy huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeviin vaatimuksiin etenkin oikeudenkäynneissä. (Aaltonen, 2009, 23-24.) On kuitenkin perusteltua tarkastella lapsen asumista omana ilmiönään ja pyrkiä erottamaan siihen liittyviä seikkoja, koska sillä on lapsen käytännön elämän kannalta usein merkittävin ja näkyvin vaikutus: missä lapsi asuu ja minne hänen pääasiallinen elämänsä rakentuu – missä lapsi käy koulua, kenen kanssa ystävystyy ja miten yhteydenpito etävanhempaan ja muihin merkityksellisiin ihmisiin mahdollistuu. Tärkeää on myös se, miten nämä tiedot kerätään ja raportoidaan edelleen.

Huolto-, asumis- tai tapaamisoikeusriidan tuomioistuinkäsittelyssä tuomari pyytää tarvittaessa sosiaaliviranomaiselta olosuhdeselvityksen, jossa selvitetään riidan kohteena olevan asian kannalta oleellista tietoa. Selvityksellä pyritään täydentämään aineistoa, joka tuomioistuimella on käytössään oikeudenkäyntiä varten. Tarvittaessa tuomioistuinten tulisi ohjata selvityksen tekemistä nimenomaan niihin seikkoihin, jotka vaikuttavat merkityksellisiltä ratkaisun tekemiseksi. (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle; Taskinen, 2001, 67-68.)

Kymmenisen vuotta sitten toteutetun oikeusministeriön selvityksen mukaan varsinaisia huoltoriitoja oli n. 2000 kpl ja olosuhdeselvitystä on pyydetty n. 55 prosentissa tapauksia. Saman selvityksen mukaan olosuhdeselvityksen laatiminen kestää keskimäärin kuusi kuukautta, joissakin suuremmissa kaupungeissa jopa vuoden. Oikeusprosessin kestoksi tutkimuksessa ilmoitettiin keskimäärin kahdeksan kuukautta. Jotta lapsen väliaikaistilanne ei ehtisi vakiintua selvitysten tekemisen vuoksi ja lapsen etu voisi toteutua paremmin, olisi käsittelyajat saatava mahdollisimman lyhyiksi. (Oikeusministeriö, 2006.)

Asumista koskevat riidat tilastoidaan osaksi huoltoriitoja ja osa huoltoriidoista käsitellään osana avioeroja. Tästä syystä nimenomaan asumista koskevien riitojen tuoreita tilastoja on haastavaa saada – ne olisi koottava manuaalisesti oikeudenkäyntiaineistojen pohjalta. Kerätyn tutkimusaineiston pohjalta voitaneen kuitenkin olettaa nykytilanteen olevan samansuuntainen kuin oikeusministeriön vuoden 2006 tutkimuksessa: tuomarit arvioivat kaikissa haastattelukaupungeissa olosuhdeselvityksen kestoksi keväällä 2018 noin 6-9 kuukautta. Keskimäärin he arvioivat olosuhdeselvityksessä kestävän noin kahdeksan kuukautta. Koska kyse on sosiaaliviranomaisen lakisääteisestä tehtävästä ja painetta olosuhdeselvitysten tekemisen jouduttamiseksi esitetään säännöllisesti (esim. Valjakka, 2002, 48-49, Oikeusministeriö, 2018, 12), on tehtävän sisältöä, kuten myös siihen liitettyjä näkökulmia, tarpeen tutkia tarkemmin.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva lakiuudistus etenee parhaillaan eduskunnassa. Muutoksilla pyritään vahvistamaan lapsen oikeutta tulla kuulluksi ja osallistua häntä koskevien asioiden käsittelyyn. (Oikeusministeriö, 2018, 10.) Uudistustarpeita on katsottu olevan muun muassa lapsen kuulemista koskevissa asioissa, muiden kuin vanhempien tapaamisoikeuden vahvistamisessa sekä tapaamisoikeuden toteutumisessa. Lakiuudistuksen tavoitteena on myös nopeuttaa lapsia koskevien asioiden oikeudenkäyntimenettelyä sekä arvioida lainsäädännöllisiä ratkaisutapoja ongelmiin, jotka liittyvät selvitysten hankkimiseen sosiaalitoimelta. (Eduskunta, 2018.) Alustavasti on ehdotettu, että sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella voitaisiin jatkossa sopia huoltajien välisestä tehtävänjaosta, oheishuoltajasta sekä tietojensaantioikeudesta. Sosiaalitoimen yleiseksi haasteeksi on kuitenkin katsottu tällä hetkellä virkaresurssien riittämättömyys sekä henkilöstön määrän alimitoitus. Tämä vaikuttaa suoraan myös tuomioistuinkäsittelyiden keston. Lisäksi lausunnoissa on tuotu esiin huolta siitä, että jonot lastenvalvojille venyvät kohtuuttomiksi mahdollisten uusien vastuiden myötä. Tuomioistuimet sekä Talentia ovat myös arvioineet, että mahdollisten tuomioistuinkäsittelyjen määräaikojen määrittelyssä lakiin on huomioitava myös sosiaalitoimen riittävät resurssit. (Oikeusministeriö, 2018, 10, 53-54.)

Lakiuudistusluonnoksessa on myös esitetty, että jatkossa tuomioistuimella olisi velvollisuus yksilöidä olosuhdeselvityspyyntö ja asettaa sen toimittamiselle määräaika. Tätä on pidetty hyvänä uudistuksena, mutta sen on todettu edellyttävän lisäresursseja sosiaalitoimeen. Lakiluonnoksen lausunnoissa on myös korostettu olosuhdeselvityksen merki-

tyksellisyyttä, jolloin sen tekijöillä tulee olla vankka ammattitaito, resurssien tulee olla riittävät ja ohjeistuksen yhtenäinen. (Oikeusministeriö, 2018, 46-47.)

Tutkimuksessani on käytetty varsin laajasti lähteenä Taskisen teosta, joka on jo suhteellisen vanha: vuodelta 2001. Se on kuitenkin edelleen kattavin ja perusteellisin teos olosuhdeselvitystyöhön ja myös edelleen voimassaolevan lastensuojelulain hengen mukainen. Ohjeistusta olosuhdeselvitystyöhön löytyy myös netistä Lastensuojelun käsikirjasta (THL, 2018), joka sekin pääasiassa perustuu Taskisen oppaaseen. Opas ei anna yksityiskohtaisia neuvoja, vaan on jättänyt tilaa paikallisille käytänteille. Kuntien käytännöt vaihtelevatkin keskenään – kuten myös eroriitojen määrä. Tämä väljyys on mahdollistanut hyvien käytäntöjen kehittymisen, mutta toisaalta myös olosuhdeselvitysten laadun epätasaisuuden. Käsillä oleva tutkimus mahdollistaa myös sen pohtimisen, olisiko ohjeistusta tarpeen päivittää, kuten myös uudessa lapsenhuoltolakiuudistuksessa (Oikeusministeriö, 2018, 47) ehdotetaan.

Tässä tutkielmassa keskitytään selvittämään olosuhdeselvityksen sisällön ja muodon merkitystä tuomioistuinten asumista koskevassa päätöksenteossa: minkälainen tieto on tuomareiden näkökulmasta relevanttia ja mitä he odottavat selvitykseltä. Forsberg, Kääriäinen ja Ritala-Koskinen (2018) totesivat tutkimuksessaan, että selvitykset ovat varsin yhteneväisiä rakenteeltaan, mutta sisällöltään ja laajuudeltaan ne kuitenkin vaihtelevat ilman, että vaihtelua voitaisiin selittää tapaukseen liittyvillä seikoilla. Tutkimuksessa tarkastelluissa selvityksissä esimerkiksi kuvailtiin laajalti vanhempien ja lasten fyysisiä asuinympäristöjä, kuten myös kotien ihmissuhteita ja lapsen omaa tilaa, mutta selvitysten loppuyhteenvedoissa fyysisen asuinympäristön kuvauksiin ei pääsääntöisesti viitata kuin hyvin lyhyesti. Mikä tieto on relevanttia ja mikä ei? Tuomioistuimen päätöksissä lasten asumisolosuhteiden pysyvyyttä ja tasapainoisuutta arvostetaan ja painotetaan. Kuitenkaan fyysisiin asumisolosuhteisiin ei päätöksissä näytetä kiinnittävän erityistä huomiota, ainakaan perusteluiden mukaan – vain 13:ssa perustelussa 45:stä viitataan jollakin tavalla lasten ja vanhempien asumistilanteeseen. (Mt., 2018.) Myös kansainvälisessä kirjallisuudessa ja tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota sosiaalityön dokumenttien laatuun. Indikaationa sosiaalityön selvitysten kehittämistarpeista on esitetty yhtenä esimerkkinä, että ne sisältävät enemmän kuvailua kuin esitetyn tiedon analyysia (Dyke, 2016, 3), josta on kyse myös Forsbergin ja kumppaneiden (2018) tutkimuksen löydöksissä.

Tarkastelen tutkimuksessani myös sitä, minkälaisena sosiaalityön asiantuntijuus näyttäytyy olosuhdeselvitystyössä. Sosiaalityö voidaan ymmärtää sosiaalisen olemisen ja elämisen yleiseksi asiantuntijuudeksi (Aho, 1999, 329-330) ja eroriitojen osalta sosiaalityötoimen tavoitteiksi muodostuvat vanhemmuuden jatkumisen mahdollistaminen sekä vanhempien tasapuolisen kohtelun ja asianosaisten oikeusturvan varmistaminen. (Tas-kinen, 2001, 43-45.) Selvityksiin liittyy paljon myös emotionaalisia, sosiaalisia ja mo-
raalisia tunnelatauksia, joiden tunnistaminen, jäsentäminen ja analysointi lapsen näkö-
kulmasta vaativat erityistä eroasioiden osaamista sekä ammatillisuutta niiden kohtaami-
sessa (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle). Erityisenä tar-
kastelun kohteena tutkimuksessa on se, millaisena sosiaalityön asiantuntijuus näyttäytyy
tuomareiden puheessa ja minkälaista ryhmäidentiteettiä se rakentaa olosuhdeselvitys-
työstä vastaavalle sosiaalityöntekijälle. Analyysivälineenä käytän tässä sosiaalisen iden-
titeetin teorian sekä peilaamisen käsitteitä.

Selvitysprosessin tavoitteena on tuottaa ratkaisuun tarvittavaa tietoa käräjäoikeuden
käyttöön, mutta sosiaalityön tehtävä selvitystyössä on tätä laajempi. Vaikka selvitystyö
itsessään ei ole sovittelua, terapiaa tai lastensuojelutyötä, on niiden mahdollinen tarve
kuitenkin tunnistettava ja tarvittaessa ohjata vanhempia ja lapsia oikeanlaisen avun pii-
riin prosessin aikana. Selvitystyöhön sisältyy erityisesti yhteistyövanhemmuutta tukevia
elementtejä ja tarvittaessa vanhempia on autettava sopimuksen tekemisessä. (THL, Las-
tensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle.) Yhteistyövanhemmuuden tuke-
mistavoitetta on ehdotettu myös kirjattavaksi uuteen lapsenhuoltolakiin: lausunnon mu-
kaan ei ole riittävää, että lapsen suhde säilyy molempiin vanhempiinsa, vaan on myös
tarpeen tukea vanhempien välistä asiallista vuorovaikutussuhdetta eron jälkeen (Oi-
keusministeriö, 2018, 13). Nämä näkökulmat, sekä sosiaalityötoimen rooli sopimusten
vahvistajana riidattomissa ja lapsen edun mukaisissa tilanteissa huomioiden, sosiaali-
työn rooli on paljon muutakin kuin toimia pelkästään tiedon kokoajana ja olosuhdesel-
vityksen kasaajana. Tarkastelen tuomareiden käsityksiä suhteessa tähän laajaan sosiaali-
toimen rooliin olosuhdeselvitystyössä.

Forsberg, Kääriäinen ja Ritala-Koskinen (2018) havaitsivat tutkimuksessaan, että sosi-
aalityöntekijät käyttävät erilaisia sosiaalityön orientaatioita selvitysraportin kirjoittami-
sen eri vaiheissa. Laajat kuvaukset lapsen elinympäristöstä liittyvät sosiaalityön perin-
teiseen orientaatioon, jossa ihminen ymmärretään osana sosiaalista ympäristöään (esim.

Key, 1899; kts. myös Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018). Tutkija Harry Ferguson (2011) on painottanut kotiympäristön observoinnin merkitystä sosiaalityön tiedonluonnissa. Hänen mukaansa kotiympäristön fyysiset merkit voivat tarjota vihjeitä lapsen elinolosuhteisiin liittyvistä mahdollisista riskeistä (Ferguson, 2011, 64). Koska lapsen sosiaalisista olosuhteista tehtyihin havaintoihin ei eksplisiittisesti juurikaan viitata loppuyhteenvedoissa, voidaan kysyä, mikä merkitys annetuilla tiedoilla on moniammatillisessa arviointityössä ja päätöksenteossa (Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018).

Tutkimuksen rakenne etenee yleisemmästä erityiseen: luvussa kaksi tarkastelen aiheeseen liittyviä keskeisiä ilmiöitä ja niihin liittyviä käsitteitä. Sen jälkeen luvussa kolme avaam tarkemmin sosiaalityön roolia perheoikeudellisissa asioissa ja sosiaalityön asiantuntijuutta.

Luvussa neljä käyn läpi lyhyesti oikeustyöskentelyn lähtökohdat ja esittelen teoreettisen viitekehyksen ammattiryhmien välisen suhteen analysoimiseksi. Tämän jälkeen luvussa viisi käyn tarkemmin läpi tutkimuksen tavoitteet sekä kerron kerätystä aineistosta. Luvuista kuusi, seitsemän ja kahdeksan löytyvät aineiston empiiriset tulokset, jonka jälkeen luvuissa yhdeksän ja kymmenen esittelen johtopäätökset sekä loppupohdinnan.

2 LAPSI ERON KESKELLÄ: RIITA ASUMISJÄRJESTEL- LYISTÄ

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta säännellään laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983, myöh. LHL tai huoltolaki). Lyhyesti määriteltynä huollolla tarkoitetaan lapsen henkilökohtaisten asioiden hoitamista (Taskinen, 2001, 18); Laajemmin määriteltynä huollon tarkoituksena on turvata lapselle tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi hänen yksilölliset tarpeensa ja toiveensa huomioon. Lisäksi huollon tulee turvata erityisesti lapsen ja vanhempien väliset läheiset ja myönteiset ihmissuhteet. (LHL 361/1983, §1.) Uudessa lapsenhuoltolakiesityksessä on ehdotettu turvattavaksi myös muut lapsen läheiset ihmissuhteet (Oikeusministeriö, 2018, 10). Mikäli molemmat vanhemmat eivät asu lapsen kanssa samassa taloudessa, tapaamisoikeudella turvataan lapsen oikeutta pitää yhteyttä ja tavata myös etävanhempaansa. Lain mukaan lapsen vanhempien tulisi pyrkiä mahdollistamaan lapsen tapaamisoikeus yhteisymmärryksessä ja lapsen etu huomioon. (LHL 361/1983, §2.) Huoltolakiuudistuksella pyritään viemään lapsen etua vielä vähän pidemmälle: uudistuksella pyritään takaamaan, että yhteistyövanhemmuutta tuetaan niin, että vanhemmat voisivat ylläpitää asiallista vuorovaikutussuhdetta lapsen edun nimissä (Oikeusministeriö, 2018, 13).

Oikeusterminologisesti riita lapsen asumisjärjestelyistä liittyy huolto- ja tapaamisoikeusasioihin: kenen kanssa lapsi asuu ja ketä hän tapaa. Tästä syystä sen erottaminen omaksi ilmiökseen on jokseenkin haastavaa, mutta sen merkitys lapsen ja vanhempien jokapäiväiseen elämään voi olla merkittävä. Vanhempien asuessa eri osoitteissa lapsen asumisessa on määritelmällisesti kyse joko sosiaaliviraston vahvistamasta sopimuksesta tai tuomioistuimen määräyksestä koskien lapsen asuinpaikkaa. Toisesta vanhemmasta tulee tällöin etävanhempi tai tapaava vanhempi, jonka luona lapsi ei asu. Vanhempaa, jonka luona lapsi asuu, kutsutaan lähihuoltajaksi tai pääasialliseksi huoltajaksi. (Aaltonen, 2009, 23-24.)

Aluksi käsittelen huoltoon ja tapaamisoikeuteen liittyviä keskeisiä seikkoja sekä erilaisia huoltomuotoja. Sen jälkeen käyn läpi asumiseen liittyviä seikkoja sekä erilaisia mahdollisuuksia asumisjärjestelyihin liittyen.

2.1 Huolto- ja tapaamisoikeus asumisjärjestelyn kontekstina

Huoltajat määräytyvät lapselle pääasiallisesti syntymän perusteella (LHL, 361/1983, §6). Mikäli vanhemmat ovat avioliitossa keskenään, määräytyy huoltajuus avioliiton perusteella molemmille vanhemmille. Synnyttävän äidin suhde syntyvään lapseen on lain silmissä kiistaton ja äidille huoltajuus määräytyy automaattisesti, kun taas isyys tai mahdollinen toinen äitiys (Äitiyslaki, 253/2018, §4; tulee voimaan 1.4.2019) tulee tunnustaa erikseen tilanteissa, joissa vanhemmat eivät ole keskenään avioliitossa. Mikäli isyyttä tai äitiyttä ei ole vahvistettu, synnyttävä äiti tulee yksinhuoltajaksi. (LHL, 361/1983, §6; Taskinen, 2001, 22.) Tarvittaessa huoltajuudesta voidaan myös määrätä sosiaalilautakunnan vahvistamalla sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä (LHL, 361/1983, §7-9).

Myös avioeron yhteydessä voidaan sopia huollosta. Mikäli erillistä sopimusta ei tehdä, jatkuu huolto yhteisenä. On myös mahdollista, että perheen lasten osalta tehdyt päätökset ja sopimukset ovat erilaisia keskenään – jokaisen lapsen omat tarpeet ja etu on huomioitava sopimuksia tehtäessä. (Taskinen, 2001, 23.)

Huoltolaissa (361/1983) huollolla viitataan sekä oikeudelliseen että päivittäiseen huoltoon. Oikeudenkäynnissä keskeisin huoltoriitakysymys liittyy nimenomaan asumiseen: kumman vanhemman luokse lapsi määrätään asumaan. Asumiskysymys voi liittyä vaatimukseen yksinhuollosta, mutta myös silloin, kun yhteishuolto on riidaton, voidaan asumisesta esittää erillinen vaatimus oikeudelle. Asioiden päällekkäisyyden ja limittäisyyden vuoksi ne sekoittuvat helposti keskenään jokapäiväisessä puheessa. (Aaltonen, 2009, 23-34.)

2.1.1 Huoltomuodot

Käsittelen tässä alaluvussa lyhyesti eri huoltomuotoja, joita ovat yhteishuolto, rajoitettu yhteishuolto, yksinhuolto, oheishuolto ja sijaishuolto. Lisäksi kerron, missä eri huoltomuodot voidaan vahvistaa tai määrätä ja millä edellytyksin.

Yhteishuolto

Yhteishuolto on yleisperiaate, jota huoltolain (361/1983, §5) mukaan tulee pyrkiä noudattamaan, koska sen katsotaan parhaiten vastaavan lapsen etua. Yhteishuoltajina huoltajien tulee yhdessä tehdä päätökset merkittävässä lapsen elämää koskevissa asioissa. Tällainen asia on esimerkiksi asuinpaikan valinta, mikäli se vaikuttaa vakiintuneisiin olosuhteisiin kuten kouluun tai päivähoittoon, tai tapaamisten toteutumiseen toisen vanhemman kanssa (Aaltonen, 2009, 25-26). Yhteishuollossa vanhemmat tekevät yhdessä lasta koskevat tärkeät päätökset ja huolehtivat kasvatuksesta. Molemmilla vanhemmilla on myös tiedonsaantioikeus lasta koskevissa asioissa yhteishuollon perusteella. Toimiva yhteishuolto vaatii kuitenkin vanhemmilta yhteisymmärrystä kasvatuksen periaatteista ja sitä, että he kykenevät ratkaisemaan lasta koskevia asioita yhdessä. Jos vanhemmat ovat pahasti riitaantuneet, on vaarana, että riitoja jatketaan lapsen kustannuksella. Usein ongelmat näyttäytyvät siinä, että toinen osapuoli estää tapaamisoikeuden toteutumista. Toisinaan ratkaisu tilanteeseen voidaan löytää rajoitetusta yhteishuollosta, jossa huoltajan tehtäviä jaetaan huoltajien kesken tai toisen huoltajan oikeuksia rajoitetaan tietyissä lasta koskevissa asioissa. (Taskinen, 2001, 24-25.)

Rajoitettu yhteishuolto

Rajoitetussa yhteishuollossa tuomioistuin on määrännyt vanhempien välisestä tehtävänjaosta koskien lapsen asioita (LHL, 361/1983, §9.3). Tuomioistuin voi tehdä joko mahdollisimman toimivaa työnjakoa huoltajien välille tai tarvittaessa rajoittaa sellaisten asioiden määrää, joihin toinen huoltajista voi vaikuttaa omilla päätöksillään. Vanhempien on myös mahdollista itse sopia työnjaosta, mutta sen vahvistamiseen tarvitaan tuomioistuimen päätös. Tyypillinen ratkaisu on muun muassa määrätä lähihuoltajalle kaikki huoltajalle kuuluvat tehtävät, mutta toiselle vanhemmalle annetaan kuitenkin tietojensaantioikeus lapsen asioista eri viranomaisilta, kuten koulu, terveydenhuolto ja lastensuojelu. (Taskinen, 2001, 25-26.)

Yksinhuolto

Vaikka molemmat vanhemmat olisivat sopivia huoltajiksi, on huoltajuus mahdollista silti määrätä vain toiselle, jos se katsotaan lapsen edun mukaiseksi. Tällaisia tilanteita voi olla esimerkiksi silloin, jos toinen vanhemmista muuttaa ulkomaille tai jos rajoitusta yhteishuoltajuudesta riippumatta lapsi joutuu jatkuvasti vanhempien välisen riidan välineeksi. (Taskinen, 2001, 26.)

Vanhemmat voivat sopia keskenään, kumpi vanhemmista tulee lapsen huoltajaksi. Tällöin sosiaalitoimi voi vahvistaa huoltoa koskevan sopimuksen, mikäli sopimus ei ole lapsen edun vastainen. Mikäli vanhemmat eivät pääse asiassa yhteisymmärrykseen, asiasta päättää tuomioistuin. (Taskinen, 2001, 26.)

Oheishuolto

Mikäli erittäin painava syy vaatii, voi tuomioistuin määrätä lapselle oheishuoltajan vanhemman tai vanhempien lisäksi (LHL, 361/1983, §9.2). Oheishuoltaja tai -huoltajia voivat olla esimerkiksi sijaisvanhemmat tai lapsen läheinen, kuten isovanhemmat tai riittävän vanha sisarus. Oheishuollon ideana on helpottaa lapsen päivittäisten asioiden hoitamista ja sillä pyritään turvaamaan lapsesta huolen pitäminen sellaisissa tilanteissa, joissa vanhemmat eivät yksi kykene lapsesta huolehtimaan. (Taskinen, 2001, 26-27.)

Oheishuoltajan tulee olla suostuvainen tehtävänsä (LHL, 361/1983, §9.1.4). Elatusvelvollisuus ei siirry oheishuoltajalle, vaan vanhemmat ovat edelleen elatusvelvollisia ja kantavat taloudellisen vastuun lapsesta (Elatustukilaki, 580/2008, §2).

Sijaishuolto

Sijaishuollossa on kyse huollon uskomisesta vanhempien sijasta jollekin toiselle henkilölle tai toisille henkilöille, jotka suostuvat ottamaan tehtävän vastaan (LHL, 361/1983, §9.1.4). Tällainen tilanne voi olla silloin, jos lapsi on tosiasiallisesti asunut pitkään jonkun muun henkilön kuin vanhempiensa luona (Taskinen, 2001, 27). Myöskään sijaishuoltajalle ei muodostu elatusvelvollisuutta (Elatustukilaki, 580/2008, §2).

Huoltomuodoista yleisesti

Tieteellisesti ole ole pystytty osoittamaan toista huoltomuotoa toista paremmaksi (Kurki-Suonio, 1999, 87-95). Useimmiten yhteishuollon merkitys jää käytännön tasolla vähäiseksi eikä se varsinaisesti eroa yksinhuoltajuudesta (Hokkanen, 2005, 62). Huoltomuodolla onkin lähinnä psykologista vaikutusta etävanhemman rooliin jäävälle osapuolelle: se voi motivoida osallistumaan lapsen elämään laajemmin ja myös tukea vanhemmuutta (Aaltonen, 2009, 29).

2.1.2 Huoltokysymysten käsittelystä

Huoltoon liittyviä päätöksiä tehdään sekä sosiaalilautakunnassa että tuomioistuimessa. Sosiaalilautakunta voi vahvistaa vanhempien yhteisymmärryksessä tekemät hakemukset, mikäli niissä haetaan yhteishuoltajuutta tai yksinhuoltajuutta toiselle vanhemmalle, eikä hakemus ole lapsen edun vastainen. Tuomioistuin puolestaan voi päättää huollosta perustuen vanhempien yhteiseen hakemukseen tai toisen vanhemman yksin tekemään hakemukseen. (Taskinen, 2001, 23.)

Käräjäoikeus voi päättää paitsi yhteis- tai yksinhuollosta, mutta myös rajoitetusta yhteishuollosta. Lapsen edun kannalta erittäin painavasta syystä käräjäoikeudessa voidaan päättää myös oheis- tai sijaishuollosta. Oheis- tai sijaishuoltoa voi vanhempien lisäksi hakea myös sosiaalilautakunta. Niitä ei voida muuttaa vanhempien keskinäisellä sopimuksella toisin kuin yhteis- tai yksinhuoltajuutta, vaan niiden muutokset vaativat aina uuden tuomioistuinkäsittelyn. (Taskinen, 2001, 23.)

Mikäli vanhemmat eivät ole yksimielisiä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa, tulee asia ratkaista ensisijaisesti lapsen edun mukaisesti tuomioistuimessa. Tällöin on kiinnitettävä huomiota myös siihen, miten huolto ja tapaamisoikeus toteutuvat tulevaisuudessa. (LHL, 361/1983, §10.) Ensisijaisesti perheasioita koskevissa riidoissa ratkaisuun pyritään sovittelulla. Perheasioiden sovittelua voi saada hakemuksesta sosiaalitoimesta mikäli perheenjäsenet haluavat apua ja tukea erotilanteessa tai tilanteessa, jossa ero uhkaa. Perheasioiden sovittelua on mahdollista hakea myös jossakin muussa perhettä kohdanneessa ristiriitatilanteessa, jossa ulkopuolinen sovittelu on tarpeen. Käytännössä sovittelu on kohdistunut erotilanteisiin. Perheasioiden sovittelussa sovittelijalla on tehostettu vaitiolovelvollisuus, joten sovittelija ei saa ilman asianosaisen nimen-

omaista suostumista antaa tietoja perheen asioista toisille osapuolille, eikä myöskään pyytää lisätietoja muilta toimijoilta. Perheasioiden sovittelijan tehtävänä on kiinnittää erityistä huomiota perheen alaikäisten lasten aseman turvaamiseen. (Taskinen, 2001, 48-49.) Valkaman ja Litmalan (2006, 83) tutkimuksessa noin 34 % tuomioistuimiin päätyneistä huolto- ja tapaamisoikeusriidoista oli päätnyt sovintoratkaisuun tavalla tai toisella.

Mikäli riita on etenemässä tuomioistuinkäsittelyyn, eivätkä muut eropalvelut ole tuottaneet sovinnollista lopputulosta, on mahdollista pyrkiä sovintoon vielä ns. Follo-sovitte-lun eli asiantuntija-avusteisen sovittelumenettelyn avulla. Kyse on huoltoriidan sovittelusta, jossa sovittelijana toimii tuomari. Tuomaria avustaa asiantuntija, jonka tehtävänä on tuoda esiin lapsen kannalta keskeiset seikat eroon ja huoltoon liittyen ja pyrkiä edistämään vanhempien keskinäistä vuorovaikutusta. Avustaja voi olla joko sosiaalityöntekijä, psykologi tai lastenpsykiatri. (Oikeusministeriö, 2014.)

Jos sovittelu ei tuota tulosta, riita päättyy tuomioistuinkäsittelyyn. Käsittelyajat ovat pitkiä ja väliaikaistilanne epävarmuustekijöineen lisää eroon liittyvää tuskaa. (Antikainen, 2007, 34.) Lopputuloksen kannalta olisi parasta, jos osapuolet ottaisivat itse vastuun sopimisesta ja pyrkisivät löytämään riittävän yhteisymmärryksen lasta koskevissa asioissa, koska he myös joutuvat elämään päätöksen mukaisesti jatkossa (Aaltonen, 2001, 368). Oikeudenkäynti ja siihen liittyvät kuulemiset voivat myös vahingoittaa erossa uudelleenmuotoutuvia vanhemmuussuhteita. Vanhemmat ovat oikeudenkäynnissä kilpailuasetelmissa ja kenties syyttelevät asioista toinen toisiaan, joka mahdollisesti haavoittaa toista osapuolta ja hänen vanhemmuuttaan. (Cummings & Davies, 1994, 32.)

2.2 Lapsen asuminen, asumisesta riitely ja asumisen vaihtoehdot

Käyn tässä alaluvussa läpi lapsen asumiseen ja siitä päättämiseen liittyviä seikkoja. Lisäksi käyn läpi riitatyyppit, joihin asumisriidat voidaan jakaa. Lopuksi esittelen eri asumismuodot, joista voidaan päättää.

2.2.1 Yleistä

Huoltopäätöksestä riippumatta lapsen tulee olla virallisesti kirjoilla yhdessä paikassa, jonka mukaan hänen palvelunsa ja oikeutensa määräytyvät, kuten oikeus kouluun, päi-

vähoitoon ja terveys- ja sosiaalipalveluihin (Taskinen, 2001, 29). Oikeudenkäynnin näkökulmasta lapsi määrätään asumaan toisen vanhempansa luokse ja huoltolain sanamuotoa mukaillen toisen vanhemman luona oleskelu vahvistetaan tapaamisoikeutena, vaikka kyse olisi käytännön tasolla esimerkiksi vuoroasumisesta (Aaltonen, 2009, 38-39, 97).

Lähihuoltajalla, eli vanhemmalla, jonka luona lapsi virallisesti asuu, on pääasiallinen vastuu lapsen päivittäisestä huollosta. Huolto jakautuu kuitenkin niin, että lapsen tavatessa etävanhempansa, vastuu huollosta on hänellä. On mahdollista, että tosiasiallinen huolto jakautuu hyvin tasapuolisesti, mikäli tapaamiset toteutuvat tasaisesti. On kuitenkin muistettava, että vaikka käytännön tasolla huoltovastuu ja asumisjärjestelyt nivoutuvat, niitä ei ole laissa kytketty yhteen. Siten lain puitteissa on mahdollista, että lapsi olisi toisen vanhemman yksinhuollossa ja silti asuisi toisen luona – joskin tämänkaltaisen ratkaisu olisi hyvin erikoinen. (Aaltonen, 2009, 39.)

2.2.2 Riitatyypeistä

Lapsen asumisesta päätettäessä päätöksen tulee perustua, toisin kuin monissa muissa riidoissa, juridisten perusteiden sijaan arvioon siitä, minkälainen ratkaisu toteuttaa lapsen edun parhaiten tulevaisuudessa (LHL, 361/1983, §10.1; Aaltonen, 2009, 39). Asumista koskevien riitojen ratkaisuperiaatteista on kirjoitettu oikeuskirjallisuutta hyvin vähän. Lapsioikeuden piirissä on kuitenkin tunnistettavissa vakiintunut kriteeristö, jotka huomioidaan asumisesta päätettäessä. (Aaltonen, 2009, 39-40.) Nämä kriteerit liittyvät erilaisiin riitatyyppeihin. Auvinen (2006, 254) jakaa riidat psykososiaalisiin riitoihin, tasapeliriitoihin sekä patologisiin ja patologisoituviin riitoihin. Vanhempien mahdollisuutta toimia lähivanhempana arvioidaan pääasiallisesti näihin liittyvillä kriteereillä (Aaltonen, 2009, 40).

Psykososiaaliset riidat

Mielenterveydelliset ongelmat ja päihteiden väärinkäyttö aiheuttavat suurimman osan psykososiaalisista ongelmista, lisäksi näiden lisäksi saattaa ilmetä väkivaltaista käytöstä tai lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä (Aaltonen, 2009, 40-49). Auvinen (2006, 256) on lukenut psykososiaalisiin riitoihin myös sellaiset monikulttuurisuudesta ja uskonnosta

johtuvat riidat, jotka vaikuttavat kielteisesti erolapsen tulevaisuuden näkyymiin perheessään.

On tavallista, että riidan toinen osapuoli esittää väitteitä väkivallan käytöstä ja mahdollisesti myös muusta rikollisesta elämäntavasta. (Aaltonen, 2009, 65; Auvinen, 2006, 256.) Aaltosen (2009, 43) mukaan tuomioistuimia ja sosiaalityötä on kritisoitu siitä, ettei väkivallan merkitystä lapseen oteta kunnolla huomioon: vallalla on käsitys, ettei vanhemman väkivaltaisuus välttämättä vaikuta suoranaisesti vanhemmuuteen, mikäli väkivalta ei kohdistu lapseen. Lapsen kokemusta esimerkiksi vanhempien välisestä väkivallasta ei ole osattu sosiaalitoimessa arvioida, eikä selvityksen aikana lapsilta ole useinkaan suoraan kysytty asiasta (Auvinen, 2006, 276). Perheen sisäinen väkivalta vaikuttaa kuitenkin hyvin paljon perhedynamiikkaan ja siten myös lapseen. Lapsen perusturvallisuus kärsii hänen nähdessään tai kuullessaan väkivaltaa ja toisaalta myös vanhempien välinen väkivalta nostaa riskiä, että lapsi joutuu jossakin vaiheessa elämäänsä kokemaan itse väkivaltaa kodissaan. Lapset voivat oirehtia väkivaltaisessa ympäristössä kasvamista niin psyykkisesti kuin fyysisesti – kokemus vaikuttaa myös vanhempiin, toisinaan ristiriitaisestikin. (Aaltonen, 2009, 42; Taskinen, 2001, 22.)

Hyvinvointiin vaikuttavien ongelmien kasautuminen näkyy myös lapsia koskevissa riidoissa tuomioistuimissa sen lisäksi että se on sosiaalityössä arkipäivää (Kauppinen, Saikku & Kokko, 2010). Mielenterveysongelmat ovat melko yleisiä. Ne eivät kuitenkaan aina vaikuta vanhemmuuteen eikä se siten ole automaattinen este lapsen asumisen määräämiselle kyseiselle vanhemmalle. Vakavat mielenterveysongelmat estävät yleensä lapsen asumisen kyseisen vanhemman luona, mutta esimerkiksi olosuhteisiin liittyvää sairastumista arvioidaan tarkastelemalla sairastumisen syitä. Mielenterveyden häiriön arvioiminen edellyttää kuitenkin sellaista asiantuntijatietoa, jota tuomioistuin ei pysty itse tuottamaan, vaan arviota varten tarvitaan lääketieteellistä selvitystä häiriön laadusta. Lisäksi arvioidaan sen syitä ja mahdollisia vaikutuksia kykyyn huolehtia lapsesta. (Aaltonen, 2009, 41.)

Pitkäaikaiset tai muuten vakavat päihdeongelmat sen sijaan ovat este sille, että kyseinen vanhempi voisi toimia lähihuoltajana. Alkoholinkäyttöä on helppo liioitella ja onkin tärkeää pystyä erottamaan päihderiippuvuus ja satunnainen (liika)käyttö. Mikäli molemmilla vanhemmilla on psykososiaalisia ongelmia, vahvemmat asemat ovat sillä, joka

on hakenut tai on valmis hakemaan apua ja tukea ongelmiinsa. Koska lapsen fyysinen ja psyykkinen turvallisuus tulee varmistaa asumisratkaisulla, kiinnitetään huomiota myös vanhempien tukiverkoston ja valmiuteen tehdä yhteistyötä muun muassa sosiaaliviranomaisten kanssa. (Aaltonen, 2009, 41.)

Huoltoriidoissa on myös melko tavallista, että kuullaan väitteitä seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Hyväksikäyttöväitteiden tueksi tarvitaan kuitenkin vahvaa näyttöä ja mikäli esimerkiksi silminnäkijöitä ei ole eikä lääketieteellistä todistusta ole mahdollista saada, perustuu tiedonhankinta pääasiallisesti oikeuspsykologiseen haastatteluun. Luonnollisesti lapsen ikä ja kielellinen kehitystaso vaikuttavat siihen, miten luotettavaa tietoa lapselta itseltään on mahdollista saada. Kun esitetään väitteitä seksuaalisesta hyväksikäytöstä, niistä tehdään myös rikosilmoitus ja asia etenee myös poliisin toimesta. Usein huoltoriidassa odotetaan rikosasian esitutinnan valmistumista, mutta rikosasiassa annettu ratkaisu ei kuitenkaan ratkaise riita-asiaa. Tämä tarkoittaa sitä, että riita-asiassa arvioidaan seksuaalisen hyväksikäytön epäilyä lapsen olosuhteisiin laajemmin ja on mahdollista, että syyte hylätään, mutta sillä voi olla silti merkitystä riita-asian ratkaisussa. Voi olla, että on saatu näyttöä sellaisesta vanhemman epäasiallisesta käytöksestä, joka ei riitä tuomioon rikosasiassa, mutta joka vaikuttaa tapaamisoikeuden arviointiin tai mahdolliseen huoltajuuden määräämiseen toiselle vanhemmalle. Toisaalta myös perättömäksi osoittautuneet väitteet voivat asettaa väitteitä esittäneen vanhemman huonoon valoon, eikä hänen kykynsä toimia lapsen edun mukaisesti saa vahvistusta. (Aaltonen, 2009, 45-49.)

Tasapeliriidat

Useimmiten molemmat vanhemmat olisivat täysin soveltuvia lapsen lähivanhemmaksi. Tällöin päätöksen tulee perustua tarkkaan lapsen edun arviointiin ja huoltolain (361/1983) periaatteisiin koskien hyvää huoltoa. Laki ei kuitenkaan ota kantaa siihen, onko jokin periaate toista tärkeämpi. Tällöin päätöksentekijän oma arvomaailma vaikuttaa siihen, mitkä hän kokee periaatteista tärkeimmiksi ja mitä hän päätyy ratkaisussaan painottamaan. (Aaltonen, 2009, 50-51.)

Lapsen ja vanhemman välinen suhde

Arvioitavia kriteerejä ovat lapsen ja vanhemman suhde, lapsen mahdollisuus säilyttää suhde molempiin vanhempiinsa ja muihin läheisiin, lapsen jokapäiväinen huolto ja hoito, kasvatusta, kasvuolosuhteet ja vakiintuneiden olosuhteiden merkitys, taloudelliset tekijät, lapsen oma mielipide ja toiveet asumiseen liittyen sekä eron myötä tulevat mahdolliset uudet perhesuhteet. (Aaltonen, 2009, 50-63.)

Vanhemmuus

Huoltolain (361/1983) periaatteiden mukaisesti tulisi painottaa emotionaalisia tekijöitä ja huomioida lapsen mahdollisuus ja tarve saada kokea niin ymmärtämystä kuin kiintymystäkin. Lisäksi päätöksessä tulee arvioida sitä, kumpi vanhemmista pystyy tukemaan lapsen suhdetta ja sen kehittymistä toiseen vanhempaan ja muihin läheisiin ihmisiin: tämä ei tarkoita yksinomaan mahdollisuutta tavata läheisiä ihmisiä, vaan myös lapselle tarjottavaa emotionaalista tukea yhteydenpidon mahdollistamiseksi ja sen tukemiseksi. Toisaalta päätöksen tulee perustua kokonaisvaltaiseen harkintaan eikä esimerkiksi tapaamisten estäminen yksistään saisi vaikuttaa lähihuoltajuuden määrittämiseen, vaan päätöksen tulee perustua kokonaisvaltaiseen harkintaan siitä, mikä on lapsen etu. (Aaltonen, 2009, 50-56.)

Arki ja kasvatusta

Luonnollisesti lähivanhemmuuden paremmuutta arvioitaessa pohditaan myös jokapäiväisen hoidon ja huolenpidon mahdollisuutta. Lapsen ikä vaikuttaa siihen, minkälainen painoarvo on perushoidolla, toisaalta myös lapsen kanssa aiemmin vietetty aika ja hänelle tarjottu huolenpito vaikuttaa päätökseen, sillä se vaikuttaa myös lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen. Lapsen ja vanhemman suhde liittyy myös kasvatuksellisiin kysymyksiin ja esimerkiksi vanhemman suhtautuminen lapsen mielipiteeseen eri asioissa kertoo paljon vanhemman periaatteista liittyen kasvatukseen. Erityistä huomiota tulee kiinnittää siihen, millä tavalla vanhempi toteuttaa kasvatuseriaa ja suhtautuu esimerkiksi fyysiseen kurittamiseen sallivasti. (Aaltonen, 2009, 56-59.)

Vakiintuneet olosuhteet

Vakiintuneilla olosuhteilla eli status quoilla viitataan joko lapsen fyysiseen ympäristöön tai hänen läheisiin ihmissuhteisiin. Auvisen (2006, 349) tutkimuksen mukaan lasten mielipiteet ja toivomukset myötäilivät yli 90 prosenttisesti vakiintuneita olosuhteita, joka antaa tukea sille, että sitä käytetään yhtenä hyvin keskeisenä ratkaisuperusteena huoltoriidoissa. Mitä pienempi lapsi eron hetkellä on, sitä tärkeämmässä roolissa hänellä on läheisimpien ihmissuhteiden säilyminen, lapsen kasvaessa myös esimerkiksi koululla ja ystävyys-suhteiden säilymisellä on enemmän merkitystä. Toisaalta, lapset ovat yksilöitä ja he antavat itse eri tavoin painoarvoa eri asioille. Lapsen oman mielipiteen selvittäminen ja hänen kuulemisensa itseään koskevassa asiassa onkin tärkeää. Lapsen mielipide ei kuitenkaan yksistään ratkaise asiaa, mutta se on hyvä ottaa päätöksessä huomioon. (Aaltonen, 2009, 59.)

Uusperhe

Lapselle voi myös olla hämmentävää joutua sopeutumaan uusperheeseen, mahdollisesti saada nopeastikin uusia sisarusia ja paljon uusia ihmisiä elämäänsä. Joskus se voi olla rikkaus, mutta joskus lapsi tarvitsisi enemmän aikaa sopeutuakseen ensinnäkin eroon ja muuttuneeseen kotitilanteeseen ja toisekseen myös uusiin ihmisiin elämässään. Lapsi itse ei voi vaikuttaa näihin asioihin juurikaan, joten ne on lapsen edun nimissä pyrittävä huomioimaan ratkaisua tehtäessä. (Aaltonen, 2009, 61-62.) Vaikka elatus on erotettu prosessina huolto- ja tapaamisriidoista, on Auvisen (2006, 351-352) tutkimuksen mukaan asumista koskevien vaatimusten taustalla usein taloudellisia seikkoja, kuten lähi-vanhemman oikeus lapsilisiin tai elatusmaksuihin. Auvisen (mt.) mukaan sosiaalitoimen selvitykset eivät juurikaan sisältäneet taloudellisten seikkojen käsittelyä, eivät myöskään tuomioistuinten päätökset. Aaltonen (2009, 63) kehottaa kuitenkin huomioimaan tuomioistuinten päätöksissä vanhempien vaatimusten taustalla mahdollisesti vaikuttavat taloudelliset seikat. Taskinen (2001, 29) huomauttaa kuitenkin sosiaalitoimelle suunnatussa oppaassa, että asumisjärjestelyjen avulla tulisi pyrkiä toteuttamaan lapsen etua, eikä esimerkiksi vanhempien mahdollisia taloudellisia intressejä.

Patologiset ja patologisoituvat riidat / Korkean konfliktin riidat

Auvinen (2006, 256-257) on määritellyt patologiset riidat tutkimuksessaan sellaisiksi korkean konfliktin riidoiksi, joissa vanhemmat ovat sitoutuneet niin vahvasti omiin asenteisiinsa ja vaatimuksiinsa, että se aiheuttaa mahdollisesti jo psykosomaattista oireilua ja jossa lapsi on puristuksissa huoltoriidan keskellä. Sinänsä riitatyypin pitää sisälleen samoja riidanaiheita kuin muutkin edellä esitelty riitatyypit. Auvisen (2006, 256-257) jaottelun mukaan patologisia riitoja ovat usein edellä esitetyt seksuaalisen hyväksikäytön tapaukset, kuten myös lapsikaappaukset ja sellaiset tilanteet, joissa huoltoriidan aiheuttamien ongelmien seurauksena lapsi on jouduttu ottamaan huostaan. Patologisiin riitoihin on luettu mukaan ne, joiden vuoksi lapsi on tarvinnut apua ja tukea mielenterveytensä ylläpitämisessä riitatilanteen keskellä (mts., 256-258).

Patologisoituvina riitoina Auvinen (2006, 256-257) pitää muun muassa sellaisia riitoja, joissa vanhemmilla on yhteensovittamisongelmia persoonallisuuksissa tai kulttuurisissa ja uskontoa koskevissa kysymyksissä. Tällöin vanhemmat voisivat pärjätä hyvin yksihuoltajina, mutta koska toinenkin vanhempi täytyy huomioida osana lapsen elämää, tilanne komplisoituu, mikäli vähintään toinen vanhemmista päättää olla perääntymättä vaatimuksistaan ja näkemyksistään laisinkaan. (Auvinen, 2006, 256-258.) Lapsen etua korkean konfliktin riidoissa on arvioitava kokonaisuutena ja niistä kriteereistä käsin, jotka ovat riidassa olennaisia.

2.2.3 Asumisvaihtoehdot

Vanhempien erotessa ja muuttaessa erilleen lapsen asuminen on mahdollista järjestää eri tavoin: lapsi voi asua joko äidin tai isän luona, vuorotellen kummankin luona (vuoroasuminen), lapsen asuinpaikka voi pysyä samana ja vanhemmat vuorottelevat hänen luonaan tai lapsi voi muuttaa kokonaan jonkun muun henkilön luokse (Taskinen, 2001, 28-29). Olennaista on kuitenkin järjestää asia niin, että lähtökohtana on lapsen etu (Valjakka, 2002, 82). Esitetyistä vaihtoehdoista kaksi ensimmäistä ovat yleisimpiä. Asumisratkaisuja voidaan myös muuttaa lapsen kasvaessa. (Taskinen, 2001, 28-29.)

Koska asumisjärjestelyillä tulisi toteuttaa lapsen etua, siksi myös lapsen oma mielipide tulee huomioida järjestelyistä päätettäessä. Mitä vanhemmasta lapsesta on kyse, sitä enemmän merkitystä hänen mielipiteellään asioitaan koskien tulisi olla. Lapsen mielipi-

teen lisäksi tulee arvioida perushoidon toteutumismahdollisuuksia, arjen sujumista, vanhemman ajankäyttöä ja terveystilaa, asumisympäristön mukavuutta lapsen kannalta, vanhemman taloustilannetta, tapaamisoikeuden toteutumismahdollisuuksia, lastensuojelunäkökohtia, uusperhekuvioita, mahdollista rikostaustaa ja päihteiden käyttöä perheessä. Myös lapsen ikä ja persoona vaikuttavat sopivan asumisratkaisun valintaan: vauva tarvitsee pysyvyyttä eri tavoin kuin isompi lapsi, mutta isompikin lapsi voi kokea jatkuvan muuttamisen raskaana ja vaivalloisena. (Taskinen, 2001, 29-31.) Toisaalta pienemmälle lapselle on tärkeämpää, että pääasiallinen hoitaja säilyy samana kuin fyysinen ympäristö. Lapsen kasvaessa fyysisen kasvu ympäristön merkitys kasvaa, sillä siihen lukeutuvat koulu, ystävät, harrastukset ja niin edelleen. Tällöin kasvu ympäristön vaihdos voi olla lapselle raastavampaa, mikäli välimatka muodostuu pitkäksi. Tällöin mielipiteen selvittäminen on erityisen tärkeää. (Valjakka, 2002, 84.)

Auvinen (2006, 231) tuo esiin tutkimuksessaan, että huoltomuodon valinnassa käytettävät kriteerit vaikuttavat myös asumisratkaisuun. Oikeuskäytännössä on ollut suuri paino vakiintuneella tilanteella eli status quolla, mutta sitä on myös kritisoitu. Vakiintuneet olosuhteet eivät koske pelkästään fyysistä ympäristöä, vaan myös henkilösuhteisiin liittyviä olosuhteita. (Auvinen, 2006, 231-233.) Kurki-Suonio (1992, 168) on tutkimuksessaan todennut, että huolto- ja asumisratkaisut ovat olleet vain harvoin vastoin status quota eli vakiintuneet olosuhteet yhdessä tosiasiallisen huollon kanssa ovat muodostuneet pääasialliseksi tulkinnaksi siitä, mikä on lapsen etu. Lapsen edun näkökulmasta arvioitavaksi tulevat kuitenkin myös vanhempien kyky yhteistyöhön, vanhemman ja lapsen välinen vuorovaikutus, huolenpito, status ja lapsen mielipide. (Auvinen, 2006, 231-233.)

3 SOSIAALITYÖN ROOLISTA JA ASIAANTUNTIJUUTES- TA

Rooleista puhuttaessa asiantuntijuuden määrittelemine on olennaista. Mitä ovat ne lähtökohdat, joista käsin työtä tehdään, mihin toiminta ja työskentelytavat perustuvat?

Käsittelen tässä luvussa sosiaalityön roolia ja asiantuntijuutta, kun kyseessä on lapsen asumista koskeva riita ja olosuhdeselvityksen laatiminen.

3.1 Asiantuntijuus sosiaalityössä

Tieto, josta yleinen asiantuntijuus koostuu, voidaan jakaa kolmeen osa-alueeseen: formaaliin, praktiseen eli informaaliin ja metakognitiiviseen tietoon. Formaali tieto on perinteistä teoreettista tietoa, eli niin sanottua faktatietoa ja sillä perustellaan päätöksiä ja toimintaa, se myös tuo käsitteitä ajattelun välineeksi. Informaali tieto puolestaan karttuu kokemuksen myötä ja nivoutuu formaaliin tietoon, joka antaa ikäänkuin tarttumapinnan käytännön tasolla syntyvälle tiedolle ja taidoille. Informaali tieto on usein hiljaista tietoa, sillä se syntyy subjektiivisissa kokemuksissa ja yksilöllisissä konteksteissa ja muodostaa tietoihin ja taitoihin perustuvan kokemuspohjan. Näiden osa-alueiden yhdistämiseen vaaditaan kuitenkin kokemuksen läpikäyntiä eli reflektointia. Metakognitiivinen tieto on nimenomaan yhdistämiseen tarvittavia metakognitiivisia ja refleksiivisiä tietoja ja taitoja. Se auttaa asiantuntijaa pohtimaan omaa toimintaansa, siihen vaikuttavia seikkoja, kuten taustalla vaikuttavia teorioita, käytännössä muodostuneita käyttöteorioita ja myös omia arvoja ja asenteita tilanteessa sekä niiden vaikutusta kokonaisuuteen. (Vaherva, 1999, 97-99.)

Paynen (2014, 3-4) mukaan sosiaalityön asiantuntemus on sosiaalisesti rakentunutta. Se rakentuu jatkuvasti uudelleen yhteiskunnan muuttuessa, yhdessä asiakkaiden, sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalisen toiminnan vaikutuksesta (Mt., 4; Satka, Karvinen-Niinikoski & Nylund, 2005, 9-11). Myös suomalaisessa sosiaalityön asiantuntijuutta koskevassa keskustelussa on esitetty, että sosiaalityö on akateeminen asiantuntija-ammatti, joka perustuu tutkimus- ja kokemustietoon (Antikainen, 2007, 17; Satka, Karvinen-Niinikoski & Nylund, 2005, 9-11). Tämä tarkoittaa, että sosiaalityö kehittyy paitsi tutki-

muksen myös käytännön kokemusten kautta. Työskenneltäessä uudenlaisten ilmiöiden parissa on mahdollista myös löytää uusia tutkimuskohteita ja tutkimus tuo taas esiin uutta tietoa ja uudenlaisia näkökulmia. (Satka, Karvinen-Niinikoski & Nylund, 2005, 9-11.)

Sosiaalityön teoria auttaa sekä tekemään että ymmärtämään sosiaalityötä. Sosiaalityö on vahvasti kytköksissä kohteisiinsa eli asiakkaisiin ja heidän kokemusmaailmaansa. Onkin esitetty, että sosiaalityön teorialle on vaatimuksena sen kytkös käytäntöön. Teoria, tieto ja käytäntö täytyy kuitenkin nähdä erillisinä osa-alueina, sillä teoriaan liittyy jonkin asian ajattelu, tieto on kuvaus todellisuudesta ja käytäntö liittyy asioiden tekemiseen. (Payne, 2014, 5.)

Sosiaalityön teorioissa on erotettavissa sekä formaalit että informaalit teorit. Formaalit teorit ovat kirjoitettuja ja niistä käydään akateemista keskustelua. Informaalit teorit puolestaan koostuvat laajemmista ideoista ja ajatuksista, jotka ilmenevät yhteiskunnassa tai jotka nousevat kokemuksista. Sosiaalityön teorit on mahdollista jakaa kolmeen kategoriaan, joita ovat teorit siitä, mitä sosiaalityö on, kuinka sosiaalityötä pitäisi tehdä sekä asiakkaan maailmaan liittyvät teorit. (Payne, 2014, 5-6.)

Sosiaalityön asiantuntijuus on moninaista ja siten se on käsitteenä moniselitteinen eikä sitä voida tyhjentävästi avata. Sosiaalityön tekemisen ja tietämisen merkityksen painotukset ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri tehtävissä. Se onkin ymmärrettävää, kun pohditaan sosiaalityön luonnetta ja sen konstruoitumista yhtäältä tutkimuksen ja toisaalta käytännön vuorovaikutuksessa ja ajassa muuntuvana. (Mutka, 1998, 37-42.)

Sosiaalityö perustuu asiakkaan kohtaamisissa pitkälti käytäntöteorioihin: niihin teorioihin, jotka ovat osoittautuneet käyttökelpoisiksi asiakkaiden kanssa toimiessa ja joihin turvautuu ikäänkuin automaattisesti. Näin teorian käytön ei tarvitse olla jatkuvasti tietoista, vaan se sulautuu osaksi toimintatapoja ja vuorovaikutusta. (Payne, 2014, 15.) Toisaalta pohdittaessa, mitä sosiaalityö on ja mihin sillä tähdätään, törmätään siihen, että sosiaalityö on yleisen asiantuntijuutta ja että sen erityisyys on juuri sen yleisyydessä (Aho, 1999, 329-330). Työ ei kuitenkaan jää yleiselle tasolle, vaan sosiaalityö pyrkii muutokseen, interventioon, poikkeuksellisessa tilanteessa (Raunio, 2004, 58). Sosiaalityön paradoksina voidaankin pitää sitä, että se pyrkii tekemään itsestään tarpeettoman,

mutta samaan aikaan yhteiskuntaan ja aikaan vahvasti kytkeytyneenä se törmää jatkuvasti uudenlaisiin ongelmiin (Aho, 1999, 12; Sarvimäki & Siltaniemi, 2007, 68).

Sosiaali- ja terveysministeriön tehtävärakennesuosituksen (Sarvimäki & Siltaniemi, 2007) määritelmän mukaan sosiaalityö on laaja-alaista osaamista edellyttävää työtä. Sosiaalityön kohteina on ihmiselämän ongelmien kirjo koko laajuudessaan: perheiden ja lasten hyvinvoinnin puutteista kaikenlaiseen marginaalisuuteen. Tämä pitää sisällään monenlaista osaamista. Ensinnäkin sosiaalityö vaatii yhteiskuntatieteellistä osaamista: työn sisällöllinen osaaminen on kytköksissä ympäröivään yhteiskuntaan, talouteen, kulttuurisesti muuttuviin elämäntapoihin ja arvoihin – kaikilla näillä on vaikutusta ihmisten ja ryhmien välisiin suhteisiin. Toisekseen sosiaalityössä on kyettävä hahmottamaan elämäntilanteisiin sisältyviä riskejä, puutteita ja ongelmia. Näitä on myös kyettävä analysoimaan. Lainsäädäntö asettaa työskentelylle puitteet yhdessä totuttujen hyvinvoinnin tuottamisen mallien kanssa. Oikeudellinen osaaminen kytkeytyy vahvasti palvelujärjestelmiin ja sen ymmärtämistä ja tietämistä, milloin näihin on oikeus. Tämä vaatii palvelujärjestelmiin liittyvää vahvaa resurssiosaamista. (Mts., 67-68.)

Sosiaalityössä tarvitaan myös innovaatio-osaamista, tutkimuksellista osaamista, vuorovaikutuksellista osaamista, arvo-osaamista, metodista osaamista, henkilökohtaista osaamista ja kykyä kriittiseen refleksiivisyyteen. Sosiaalityön kytkeytyessä vahvasti muuttuvaan yhteiskuntaan, se vaatii uudenlaisia palveluita, mutta myös kykyä tarkastella työn tietoperustaa ja tapaa, jolla sitä toteutetaan. Innovaatio-osaamisen vaade liittyy tähän. Tutkimukselliseen osaamiseen puolestaan liittyy kehittämistyö sosiaalityön tiedonmuodostuksesta ja -tuotannosta. Työtä, sen laatua, lopputuloksia, vaikutuksia ja prosesseja tulee arvioida jatkuvasti. Kolmanneksi sosiaalityö ankkuroituu työn tekemiseen ihmisten kanssa yhteiskunnan eri tasoilla: työhön kuuluu epäkohtien esiinnostaminen ja tietoon tuominen paikallisesti ja kansallisesti, mutta myös työskentely asiakkaiden kanssa. Vuorovaikutustyö liikkuu siten sujuvasti monella tasolla ja vaatii niin kykyä suhteiden luomiseen kuin tulkintaankin ja herkkyyttä tunnistaa erilaisia kulttuurisia koodeja ja merkityksiä. Sosiaalityössä liikutaan hyvin lähellä ihmisarvokysymyksiä ja arvo-osaaminen laajemminkin on hyvin tärkeää. Ihmiset ovat läsnä omine puutteineen ja vahvuuksineen ja työskentelyn tulisi olla ihmistä kunnioittavaa. Sosiaalityössä kohdataan väistämättä myös monenlaisia eettisiä ongelmia. Kaikkia näitä raamittavat erilaiset ihmisoikeuksia määrittävät kansainväliset sopimukset ja lainsäädännölliset normit.

Tämä luo sosiaalityön hallinnalle monenlaisia arvo-osaamisen haasteita. (Sarvimäki & Siltaniemi, 2007, 68-69.)

Sosiaalityössä tulee olla myös laaja-alainen osaaminen erilaisista käytännössä tapahtuvista työprosesseista ja niihin liittyvistä menetelmistä. Sosiaalityön työskentelyorientaatiot liittyvät metodiseen osaamiseen. Työorientaatioilla tarkoitetaan niitä prosesseja, joiden kautta sosiaalityöntekijä toimii käytännön työtehtävissä. Työorientaatioiksi voidaan määritellä ehkäisevä ja varhainen tuki, kuntouttava työote, yhteistyö ja rakenteellinen työ. Varhaisen tuen ja kuntoutuksellisen orientaation piirissä tarvitaan verkostoituvaa työotetta. Kuntouttava työote puolestaan pitää sisällään toimintaa, joka voimauttaa ja palauttaa ihmisten toimintakykyä. Yhteistyötä tehdään sellaisissa yhteisöissä, joissa on tarvetta muutokselle eikä yksilötason työskentelystä olisi kokonaisuuden muuttamisessa juurikaan hyötyä. Rakenteellinen työote on puolestaan vaikuttamistyötä, joka suuntautuu yhteiskunnallisiin päätöksiin ja arkielämän reunaehtoihin. Näiden lisäksi tarvitaan vielä sosiaalityöntekijän henkilökohtaista osaamista. Siihen kuuluu oman osaamisen arviointi ja sen johtaminen, motivaation ylläpitäminen, valmius muutoksiin ja kehittämiseen sekä teorian, tutkimuksen ja käytännön välisten yhteyksien ymmärtäminen. Lisäksi sosiaalityöntekijän tulee olla valmis ymmärtämään omaa ammatillista minuuttaan ja käyttämään sitä työssään – sosiaalityötä tehdään lopulta aina omalla persoonalla. Sosiaalityöntekijän tulee pyrkiä kriittiseen refleksiivisyyteen kaikessa tekemisessään: omaksua tutkimuksellinen työote tietoisesti ja yhdistää se taitavaan ja eettisesti kestävään toimintaan. (Sarvimäki & Siltaniemi, 2007, 70.)

Sosiaalityötä tehdään yhteistyössä monen eri ammattikunnan kanssa: terveydenhuollossa, poliisityössä, vankiloissa, päihdekuntoutuksessa, maahanmuuttajatyössä – kaikkialla siellä, missä tarvitaan ymmärrystä ihmiselämästä yksilöllisine ongelmineen sekä yhteiskunnan tukiverkostojen tukea ja apua. Yhteistä sosiaalityölle eri sektoreilla on eräänlaisen koordinaattorin rooli, jossa sosiaalityöntekijä toimii yhteyshenkilönä toisten elämäntilanteiden sosiaalityöntekijöiden ja muiden viranomaisten tai palveluverkostojen välillä. Eri ammatteja ohjaavat erilaiset lait ja toimialat menevät limittäin. Kuten Heino, Randell & Virolainen (2005) siteeraavat tuntemattomaksi jäävää poliisia raportissaan: ”Vain yhteistyötä tekemällä saadaan aikaan toimintaketju, joka luo asiakaslähtöisen määrätietoisuuden auttamisprosessin, jossa ei ole turhia viiveitä.”. (Heino, Randell & Virolainen, 2005.) Tämä kuvaa hyvin myös sosiaalityön ja tuomioistuintyöskentelyn välistä yhteis-

työtä ja sen mahdollisuuksia: vain yhteistyöllä ja yhdessä tekemällä on mahdollista saavuttaa toimiva ja kaikkia osapuolia parhaalla mahdollisella tavalla palveleva prosessi.

3.2 Sosiaalitoimen rooli lapsen asumisesta riideltäessä

Sosiaalityön osaamisvaatimukset ovat laajat ja moninaiset (kts. esim. Sarvimäki & Siltaniemi, 2007). Kuitenkin myös työtehtävät pirstoutuvat yhteiskunnan eri osa-alueille ja eri-ikäisten ja erilaisissa elämäntilanteissa olevien ihmisten pariin. Sosiaalityötä ja siinä tarvittavaa asiantuntemusta on mahdollista myös tarkastella sille määriteltujen roolien kautta. Kuvaan tässä sosiaalitoimen roolia riitaisessa erossa, erityisesti silloin, kun kyseessä on lapsen asumiseen liittyvä riita.

Sosiaalitoimen tavoitteena eroprosessissa on turvata lapsen asema ja sen lisäksi myös vanhemmuuden jatkuminen. Sosiaalityön arvot ja etiikka (Talentia, 2017) velvoittavat sosiaalityöntekijöitä kohtelemaan vanhempia tasapuolisesti ja ottamaan huomioon osapuolten oikeusturvan: keskustelua käydään kaikkien osapuolten kanssa ja pyritään pääsemään asioista yhteisymmärrykseen. Lisäksi sosiaalityössä pyritään ottamaan huomioon tunteet. Ristiriitoja ei ole mahdollista täysin välttää, mutta ammattitaitoisella ja empaattisella suhtautumisella riidan syveneminen on mahdollista katkaista – on myös lapsen edun mukaista pyrkiä saamaan vanhemmat yhteistyöhön niin, että täysipainoinen vanhemmuus voisi onnistua erosta huolimatta. (Taskinen, 2001, 43-45.)

Sosiaalitoimella on erotilanteissa useita eri rooleja. Niistä kullakin on oma säädösperustansa. Myös niiden tavoitteet ja tehtävät ovat erilaiset, jolloin myös sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhde poikkeaa niissä toisistaan. Sosiaalitoimen tehtäviä ovat perheasioiden sovittelu, vanhempien sopimuksen vahvistaminen liittyen lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen, olosuhdeselvityksen laatiminen tuomioistuimelle huolto- ja tapaamisriidoissa ratkaisua varten sekä täytäntöönpanosovittelu koskien lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta. (Taskinen, 2001, 45-46.)

3.3 Olosuhdeselvityksen laatiminen

Jos vanhemmat ovat riitaisia eivätkä pääse yhteisymmärryksessä sopimukseen lasta koskevissa asioissa, sosiaalitoimella ei ole enää itsenäistä toimivaltaa sopimusten vah-

vistamisessa. Avioeron yhteydessä käräjäoikeus antaa lapsen huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevan sopimuksen vain, jos sitä erikseen pyydetään. Ellei sopimusta erikseen tehdä, huolto jatkuu yhteisenä. (Taskinen, 2001, 67.)

Mikäli tuomioistuimelta halutaan päätös lasta koskevassa asiassa eron yhteydessä tai sen jälkeen, tuomioistuin voi tarvittaessa ja harkintaa käyttäen pyytää sosiaalilautakunnalta olosuhdeselvitystä. Ohjeistuksen mukaan olosuhdeselvitystä tulee pyytää silloin, kun vanhemmat eivät ole päässeet yksimielisyyteen lapsen tapaamista ja huoltoa koskevassa asiassa, kun on aihetta olettaa, ettei vanhempien keskenään laatima sopimus ole lapsen edun mukainen, huolto tulisi määrätä vanhempien lisäksi tai sijasta muille henkilöille tai jos selvitystä olisi pidettävä muutoin lapsen edun kannalta aiheellisenä. Selvitystä ei kuitenkaan tarvitse pyytää, mikäli tuomioistuimella on käytössään riittävästi tietoa asiaan liittyen. (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle; Taskinen, 2001, 67-68.)

Sosiaalitoimen tehtävä tuottaa selvityksiä tuomioistuimille pohjautuu lakiin lasten huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983, §16). Tehtävän tavoitteena on tuottaa käräjäoikeudelle tarvittava tieto ratkaisun tekemiseksi. Hyvä käytäntö olisi, että tuomari ohjaisi toimeksiannossa selvitystä niihin seikkoihin, jotka vaikuttavat päätöksenteossa merkityksellisiltä. Lisäksi olisi hyvä mainita, toivooko tuomioistuin ehdotusta sosiaalitoimelta huollon tai tapaamisoikeuden toteuttamisesta vai pelkästään vanhempien olosuhteiden selvittämistä. Näin sosiaalitoimi voisi keskittyä selvityksessään erityisesti niihin seikkoihin, jotka ovat päätöksen kannalta relevantteja. On kuitenkin hyvä huomioida, että vastuu päätöksen tekemisestä on tuomioistuimella, eikä tuomioistuin ole sidottu ratkaisemaan asiaa sosiaalitoimen tekemän selvityksen tai ehdotuksen mukaisesti. Selvityksen tarkoitus on täydentää tuomioistuimen käytössä olevaa oikeudenkäyntiaineistoa sellaisilla tiedoilla, joihin sosiaalitoimella on oikeus ja joita tuomioistuin ei muuten saa. Olosuhdeselvityksen voi tehdä vain tuomioistuimen pyynnöstä, esimerkiksi vanhemmat tai heidän edustajansa eivät voi pyytää sen tekemistä sosiaalitoimelta suoraan. (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle; Taskinen, 2001, 46, 67-69.)

Olosuhdeselvitystä tekevän sosiaalityöntekijän tulee olla puolueeton ja esteetön tehtävässään. Tarvittaessa on pyydettävä virka-apua toisesta kunnasta, mikäli syntyy huolta esteellisyydestä tai kunnassa ei ole riittävästi ammattitaitoa. Pääsääntöisesti selvitykset

pyritään tekemään työpareina, mutta kokenut työntekijä voi tehdä selvityksen myös itse. Selvitys tehdään haastattelemalla molempia vanhempia ja lisäksi prosessiin kuuluu tärkeänä osana lapsen mielipiteen selvittäminen, mikäli tämä on ikä ja kehitystaso huomioonottaen kykenevä tuomaan oman kantansa asiassa esille. Mikäli tuomioistuimien tai asianosaiset erikseen pyytävät, voidaan selvityksen kuluessa kuulla myös muita perhettä ja lasta tuntevia tahoja, kuten esimerkiksi koulua tai päiväkotia. On kuitenkin huomiotava, että lain prosessiluonteesta vuoksi ei ole mahdollista käyttää yksityisluonteista kirjallista aineistoa todisteena, joten sosiaalityöntekijän on kommentoitava aineistot omassa selvityksessään. Sosiaalitoimen tehtävä ei kuitenkaan ole kuulla vanhempien kutsuja todistajia prosessissa, vaan todistajien kuuleminen on tuomioistuimen tehtävä. (Taskinen, 2001, 69-70.)

3.3.1 Lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen

Tuomioistuin kuulee lasta vain poikkeustapauksissa, joten lapsen mielipiteen selvittäminen on olosuhdeselvityksen tärkeä osa – joskus jopa tärkein tai ainoa – ja sosiaaliviranomaisen tehtävä (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, lapsen mielipiteen selvittäminen; Taskinen, 2001, 71). Mikäli lapsen kehitystaso ja ikä sallivat, on lapsen omat toivomukset ja mielipiteet selvitettävä. Näin toimitaan myös, mikäli vanhemmat eivät ole yksimielisiä, lapsi on jonkun muun hoidettavana tai jos kuulemista pidetään muutoin aiheellisena. (LHL, 361/1983, §11.) Lapsella on myös oikeus saada hänen ikänsä ja kehitystasonsa huomioiden tietoa häntä koskevassa asiassa ja mahdollisuus esittää mielipiteensä siihen liittyen (Lastensuojelulaki, 417/2007, §5) – lapsen mielipiteen selvittäminen ja kuuleminen on siten pääsääntö tilanteissa, joissa lapsen asumista koskevista ratkaisuista riidellään ja tästä poikkeaminen tulee perustella. Virallinen kuuleminen koskee lasta, joka on yli 12-vuotias. Myös alle 12-vuotiaalla on oikeus tuoda esiin mielipiteensä häntä koskevassa asiassa. (Lastensuojelulaki, 417/2007, §20.)

Lapsen mielipiteen selvittäminen on muutakin kuin mielipiteen kysymistä ja vastauksen kuulemistä. Työntekijä on vuorovaikutuksen aktiivinen osapuoli, joka kuuntelee, katselee ja yrittää ymmärtää lapsen näkökulmaa. Lapsen tulisi kokea omat asiansa kiinnostaviksi ja tärkeiksi ja että hän tulee kuulluksi. (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, lapsen mielipiteen selvittäminen.)

Lapsen kuulemista on ohjeistettu Taskisen (2001, 73) oppaassa seuraavasti: tapaamisen aluksi sosiaalityöntekijän on esiteltävä itsensä ja kerrottava lapselle mihin tarkoitukseen tietoja kerätään. Pohjustuksessa on hyvä huomioida lapsen ikä ja pyrkiä selittämään asiaa ikätasoisesti. Lapselle on kerrottava rehellisesti, että tiedot annetaan muidenkin osapuolten luettavaksi ja että jos hän haluaa, hän saa jättää kertomatta esimerkiksi sellaisia asioita, joiden ei halua tulevan vanhempiensa, sosiaalityöntekijän tai tuomioistuimen tietoon. Lapselle on myös hyvä kertoa, että hänen mielipiteensä otetaan huomioon, mutta aikuiset kuitenkin tekevät lopulliset päätökset asiassa, hänen ei tarvitse päättää asiasta. (Taskinen, 2001, 73.)

Lapsen kanssa keskustellaan hänen elämäntilanteestaan sekä hänen suhteesta vanhempiinsa. Keskustelun aikana selvitetään myös toiveet asumisen ja huollon suhteen, toiveet ja ajatukset asumisen suhteen, mahdolliset jomman kumman vanhemman torjunnan syyt. Lasta kuultaessa pyritään välttämään johdattelemista ja käytetään avoimia kysymyksiä. Keskustelun lopuksi on varmistuttava, että lapsi ei ole ahdistuneempi tai masentuneempi kuin ennen keskustelua (debriefing). (Taskinen, 2001, 73-75.)

Lasta voidaan jututtaa, mutta lapsen ja vanhemman välistä vuorovaikutusta voidaan myös havainnoida tapaamisilla – erityisen tärkeää tämä on silloin, kun lasta ei voida esimerkiksi iän vuoksi vielä kuulla. Huomiota kiinnitetään erityisesti siihen, vaikuttaako suhde luontevalta ja läheiseltä ja millä tavalla vanhempi ohjaa lastaan. (Taskinen, 2001, 72.)

Tuomioistuimelle raportoidaan paitsi lapsen vastaukset, myös se, mitä lapselta on kysytty. Mikäli tapaaminen on nauhoitettu tai videoitu, se toimitetaan pyydettyä oikeudelle. Pääsääntöisesti myös asianosaisilla itsellään on oikeus saada kaikki sellainen aineisto, joka voi vaikuttaa asian käsittelyyn. (Taskinen, 2001, 73.)

Kuulluksi tuleminen on lapsen oikeus ja sen tulee tapahtua hienovaraisesti ja -tunteisesti. Jos lapsi haluaa, hän voi olla myös ilmaisematta mielipidettään asiassa. Sosiaaliviranomaisilla on varsin paljon harkintavaltaa lapsen kuulemiseen liittyvissä asioissa: sosiaalityöntekijä voi jättää kuulematta lasta, mikäli se olisi selkeästi haitallista lapselle olemalla esimerkiksi haitallista lapsen ja vanhemman väliselle suhteelle. Sosiaalityönte-

kijä voi jättää kuulematta lasta myös silloin, mikäli lapsen kehitystaso ei sitä salli. Mikäli lasta päätetään olla kuulematta, tämä on kuitenkin erikseen perusteltava selvityksessä. (Taskinen, 2001, 71-72.)

3.3.2 Vanhempien kuuleminen

Selvityksen kuluessa on annettava molemmille vanhemmille mahdollisuus esittää oma näkemyksensä tilanteesta. Vanhemmilla on myös oikeus tietää, missä laajuudessa tuomioistuimella on selvitystä pyytänyt: tekeekö sosiaaliviranomainen selvityksen vain vanhempien olosuhteista vai antaako myös ratkaisuehdotuksen. Selvityksen kohteena ovat tavallisesti vanhempien kyky toimia huoltajana ja kasvattajana, lapsen ja vanhemman väliset vuorovaikutussuhteet ja tunnesuhteet sekä erityisesti lapsen asumista koskien vanhempien omat olosuhteet, kuten terveys, taloudellinen tilanne, asunto ja ajankäyttö. Olosuhdeselvityksen tärkeä osa on kotikäynti molempien vanhempien asunnoissa. (Taskinen, 2001, 70-71.)

Vanhempien kuulemisessa tärkeä osa on selvittää sitä, millä tavalla vanhempi on valmis tukemaan ja mahdollisesti myös toteuttamaan lapsen tapaamisoikeutta toiseen vanhempaan ja yhteydenpitoa muihin lapselle merkityksellisiin ja läheisiin ihmisiin. Usein vanhempien ja myös koko perheen tapaamista yhdessä pidetään tärkeänä. Usein vanhemmat vastustavat tätä, mutta on hyvä huomioida, että erilliskeskustelut saattavat jopa vahvistaa riitaa. Lapsen edun mukaista olisi, että vanhemmat lopettaisivat riitelyn. Yhteistapaamisten tavoitteena onkin sovinto tai vähintään pyritään tekemään riitoja aiheuttava dynamiikka näkyväksi. (Taskinen, 2001, 70-71.)

3.3.3 Selvityksen sisältö

Selvityksen sisältö on – tai sen pitäisi olla – riippuvainen tuomioistuimen toimeksiantosta. Pääpiirteittäin sen tulisi kuitenkin sosiaalitoimen oppaan (Taskinen, 2001, 76-78) mukaan sisältää selvityksen tarkoituksen, tiedot, selvityksen tekotilanteesta, lyhyen kertomuksen perhetaustasta, lapsen kuulemisen, vanhempien näkemyksen tilanteesta, arvion vanhempien mahdollisuuksista toimia huoltajana, vanhempien olosuhteet, ehdotukset perusteluineen, liitteet ja tiedon salassapidosta.

Kieliasun tulisi raportilla olla selkeää yleiskieltä ja mahdolliset diagnoosit tulisi selvittää myös suomeksi. Selvitys saa sisältää myös salassapidettäviä tietoja, mikäli se katsotaan lapsen edun mukaiseksi. Salassa pidettävät tiedot kirjataan erilliseen osioon ja tältä osin myös oikeudenkäyntiaineisto salataan. (Taskinen, 2001, 75.)

Tuomioistuimelle toimitetaan havaintoja ja raportoidaan tosiasioita. Pitkälle meneviä johtopäätöksiä tulee olosuhdeselvityksessä välttää. Onkin tärkeää, että selvityksessä on selkeästi erotettuina toisistaan vanhempien kertomukset, havaitut tosiseikat sekä työntekijöiden arviot ja johtopäätökset perusteluineen. Selvityksen tulee olla tiivis ja keskittyä olennaiseen. Olosuhdeselvitystä kirjoitettaessa on hyvä tietää, että tuomarilla on käytössään muutakin aineistoa päätöksensä tueksi ja hän myös itse tapaa vanhemmat – tuomari voi myös toimittaa käytössään olevat tiedot olosuhdeselvittäjälle tiedoksi, jolloin tämän ei tarvitse selvittää jo tiedossa olevia asioita. (Taskinen, 2001, 75-76.)

3.4 Olosuhdeselvitysten dokumentoinnista

Sosiaalityössä, ja erityisesti olosuhdeselvityksissä, dokumentoinnilla on oleellinen merkitys. Dokumentointi on sosiaalityön tiedonmuodostuksessa keskeinen väline ja tätä välinettä käytetään sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä työskentelyssä aktiivisesti. (Kääriäinen, 2005, 159-160.) Lasten ja perheiden kanssa tehtävässä sosiaalityössä lasten ja vanhempien osallistuminen on keskeisessä roolissa. Koska sosiaalityö perustuu pitkälti kielen käyttöön, voidaan ajatella, että dokumenttien kirjoittaminen on eräs sosiaalityön ydinosamaisalueista ja asiakkaat tulevat niissä näkyviksi. Osallistavan työotteen myötä olisi oletettavaa, että lasten ja vanhempien näkökulmat näkyisivät dokumenteissa. On kuitenkin havaittu, että dokumenteissa on suuria eroja siinä, millä tavalla asiakaskaiden ääni ja mielipiteet tulevat kuuluviin. Dokumenteissa voidaan tuottaa asiakkaan näkökulmia, mutta toisaalta niihin voidaan valikoida asiakkaan tiettyjä näkökulmia vahvistamaan ammatillisia näkemyksiä, jolloin alkuperäisen sanoman merkitys muuttuu. (Roose, Mottart, Dejonckheere, van Nijnatten & De Bie, 2008.)

Kääriäinen (2005) tuo esiin, että dokumenttien tuottamisen konteksti eroaa käytön kontekstista: kirjoittaja liikkuu tuottamisen ja käytön kontekstin välissä ja pyrkii tasapainoilemaan sen kanssa, mitkä ovat dokumenttiin kohdistuvat odotukset ja mitä kirjoittaja itse haluaa sanoa. (Kääriäinen, 2005, 159-160.) Tekstit rakentavat ja ylläpitävät todelli-

suutta eikä kirjoittaja voi tekstiä laatiessaan vielä tietää, minkälaisiin keskusteluihin kirjoitus on myöhemmin osallisena (Kääriäinen, 2005, 161): olosuhdeselvityskin elää kirjoittamisen jälkeen omaa elämäänsä ja tuottaa olosuhdeselvityksen kohteista tietynlaisen kuvan, jonka vielä tuomari oman osaamisensa ja käsityksensä mukaan tulkitsee.

Olosuhdeselvitys edustaa kirjallisena aineistona aina vain tiettyä osaa siitä prosessista, joka selvitys kokonaisuudessaan on. Tapaamisista poimitaan selvitykseen tietyt asiat ja tapahtumat asiakkaiden kohtaamisista. Kääriäisen (2005, 162) mukaan tekstin kuvaus on asiakirjatodellisuutta tapahtumasta, jossa lukija kohtaa tekstin kohteen reaali maailman sijasta kirjallisessa muodossa. Teksti voi olla asiakkaan kannalta myös vaarallinen, sillä teksteissä kerrottuihin asioihin voidaan palata vielä pitkienkin aikojen jälkeen ja siten herättää niissä kerrotut tapahtumat eloon uudessa kontekstissa ja hetkessä (mts., 162).

Sosiaalityön asiakirjojen laatimistyötä säätelee lainsäädäntö. Lain mukaan kirjoittajalla on velvollisuuksia ja kirjoituksen kohteella oikeuksia suhteessa kirjoitettuun aineistoon. Kirjoittaja joutuu pohtimaan jatkuvasti kirjoittaessaan sitä, onko esitetyt tiedot oleellisia asian kannalta. Dokumentissa esitettyjen asioiden tulee olla virheettömiä ja asian kannalta myös tarpeellisia. Mikäli tekstiin sisällytetään muista lähteistä saatua tietoa, tulee sen todenperäisyydestä varmistua. Tekstin kohteella on myös oikeus vaatia korjausta virheelliseksi katsomaansa tekstiin ja saada tietoa siitä, minne ja mihin tarkoitukseen hänestä on tietoja kerätty. (Kääriäinen, 2005, 162-163.)

Sosiaalityön tehtävänä olosuhdeselvitysraporttien laatimistyössä on muodostaa tietoa paitsi objektiivisesti olosuhteita selostaen, myös valikoida raportoitavia asioita lapsen edun asiantuntijan näkökulmaa – eli ammattiosaamista – hyödyntäen. On tärkeää ymmärtää, että tieto muodostuu aina tietyssä kontekstissa, tietyssä kulttuurissa ja tietyssä aikana (Kääriäinen, 2005, 166). Sosiaalityössä pyrkimyksenä on saada asiakkaan ääni kuuluviin: olosuhdeselvityskin perustuu vanhempien ja lasten tuottamiin käsityksiin ja heidän ymmärrykseensä elämästään, arjestaan ja olosuhteistaan (mts., 167). Dokumentoinnin tavat sosiaalityössä ovat Kääriäisen (2005, 168) mukaan kuitenkin liian epäsystemaattisia toteuttaakseen sille asetettuja vaatimuksia vaikuttavuuden, laadun ja tulokellisuuden arvioinnin mahdollistamiseksi.

4 TUOMIOISTUINTYÖSKENTELYSTÄ

Kuten jo johdannossa mainitsin, tilastojen selvittäminen pelkästään lasten asumiseen liittyvistä riidoista on haasteellista. Tämä juontaa juurensa osittain oikeudenkäynnin prosesseihin ja siihen, että huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevat asiat käsitellään usein yhdessä. (Aaltonen, 2009, 132.) Lisäksi asioissa on sekä käsitteellistä että käytännön tason päällekkäisyyttä. Asumisjärjestelyt liittyvät implisiittisesti tapaamisoikeuteen eli lapsen jäädessä asumaan toisen vanhemman luokse, lapsella säilyy oikeus tavata myös toista vanhempaansa ja usein päätöstä haetaan tähän (Aaltonen, 2009, 38-39). Oikeuskirjallisuudessa huolto-, tapaamis- ja asumisriidat on niputettu pääasiassa saman, huolto- ja tapaamisoikeus, käsitteistön alle. Selvitän seuraavissa alaluvuissa tarkemmin tuomioistuintyöskentelyn lähtökohtia ja prosessin eri vaiheet.

4.1 Tuomioistuintyöskentelyn lähtökohdat

Juridiikassa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on perusluonteeltaan indispositiivinen. Tämä tarkoittaa asiaa, jossa sovinto ei ole oikeudenkäynnin aikana sallittu. (Auvinen, 2006, 39; Aaltonen, 2009, 132.) Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että oikeuslaitoksen on ratkaistava asia aina lapsen etu huomioiden ja myös sen mukaisesti (LHL, 361/1983, §10.1). Huolto- ja tapaamisasioiden indispositiivisuus on kuitenkin määritelty suhteelliseksi eli relatiiviseksi: lähtökohtaisesti vanhemmilla on sopimusvapaus lastaan koskevissa asioissa, mutta sitä rajoittaa tuomioistuimen valvontavelvollisuus liittyen lapsen etuun (Aaltonen, 2009, 132). Vanhempien riidellessä lapsen edun valvonta jää yhteiskunnan tehtäväksi (Auvinen, 2006, 39). Aaltosen (2009, 133) mukaan indispositiivisuus määritellään oikeuskirjallisuudessa myös siten, että siinä on kyse asiasta, jossa tavoiteltava oikeusseuraamus edellyttää vahvistusta viranomaiselta. Näin ollen vanhemmat voivat jättää jo tietyllä tavalla olevat asiat, kuten huollon, entiselleen esimerkiksi eron yhteydessä, mutta jos he haluavat muutoksen huoltosuhteeseen, tulee sille hakea viranomaisen vahvistus, jotta oikeusvaikutukset astuvat voimaan. Lapsen asumisesta tai tapaamisoikeudesta vanhemmat kuitenkin voivat päättää myös keskenään, mutta jos asia riitautetaan ja viedään päätettäväksi viranomaiselle, on viranomaisen mahdollista antaa vain sellainen ratkaisu, joka on parhaiten lapsen etua vastaava. Tämä tarkoittaa

taa, että päätöksessä ei punnita asiaa vanhempien näkökulmasta, vaan ainoastaan lapsen. (Mts. 133.)

Koska lapsen etu ei ole yhtenäinen kokoelma tiettyjä säädöksiä, vaan jokainen lapsi on omanlaisensa ja jokaisen lapsen olosuhteet ovat erilaiset, tuomioistuimen tulee käyttää paitsi valvontaoikeuttaan lapsen edun nimissä, myös kyselyoikeuttaan selvittäessään lapselle parasta ratkaisua. Laki lähtee kuitenkin siitä olettamuksesta, että vanhemmat tietävät, mikä on lapsen etu. Tästä syystä tuomioistuin puuttuu vanhempien tekemiin sopimuksiin vain silloin, jos sopimus näyttäytyy lapsen edun vastaisena. (LHL, 361/1983, §10.2; kts. myös Aaltonen, 2009, 132-133.) Kunkin lapsen edun henkilökoh-
taisuuden vuoksi on mahdollista, että perheen sisaruksia koskevat ratkaisut voivat olla erilaisia sisällöltään ja esimerkiksi asumismääräykset voivat poiketa toisistaan (Aalto-
nen, 2009, 38-40).

Sen lisäksi, että tuomioistuimella on valvonta- ja kyselyoikeus, sillä on myös oikeus hankkia todisteita. Käytännössä tuomioistuin pyytää omatoimisesti olosuhdeselvitystä sosiaalivirastolta valmisteluistunnon jälkeen ja vanhemmat hankkivat ja huolehtivat muusta todistelusta itse. Tuomioistuin saa myös aineistoa suoraan asianosaisilta ja hei-
dän edustajiltaan, jonka vuoksi olosuhdeselvityksen tekeminen saattaa osoittautua tar-
peettomaksi tai lopullinen ratkaisu saattaa olla olosuhdeselvityksen johtopäätösten vas-
tainen: päätös perustuu aina kokonaisarvioon tilanteesta ja lapsen edusta. (Aaltonen, 2009, 133, 147-152; Valjakka, 2002, 66-68.)

Huoltoa, asumista tai tapaamisoikeutta koskeva asia tulee vireille tyypillisimmin tuo-
mioistuimen kansliaan toimitettavalla kirjallisella hakemuksella. Hakemus on mahdol-
lista esittää myös istunnossa suullisesti. (Aaltonen, 2009, 136.) Käytännössä lapsen
huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva vaatimus esitetään tavallisimmin avioeroa koske-
van hakemuksen yhteydessä liitännäisvaatimuksena tai erillisenä, eli varsinaisiaha-
kemuksena (Aaltonen, 2009, 137). Pääsääntöisesti oikeudenkäymiskaareen sisältyy aja-
tus preklusiosta (mts., 136) eli vaatimukset ja niiden perusteet tulisi esittää oikeuden-
käynnin valmisteluvaiheessa (Tieteen termipankki, 2018). Sääntö ei kuitenkaan koske
indispositiivisia asioita, eli huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa
uusia vaatimuksia voidaan esittää missä oikeudenkäynnin vaiheessa tahansa (Aaltonen,
2009, 136).

Asianosaisina lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa ovat vanhemmat yhdessä tai erikseen. Mikäli lapsen huoltaja on joku muu kuin vanhempi, myös hän voi tehdä hakemuksen asiassa. (Aaltonen, 2009, 137.) Sosiaalilautakunnalla on myös lakiin perustuva oikeus esittää vaatimuksia oikeudelle koskien lapsen asioita (LHL, 361/1983, §14.1), vaikkakin se käyttää oikeuttaan hyvin harvoin (Aaltonen, 2009, 138). Aaltosen (2009, 138) mukaan sosiaalilautakunnan tekemä hakemus nopeuttaisi asian käsittelyä monessa tapauksessa, sillä olosuhdeselvityksen pyytäminen ei olisi silloin tarpeellista. Aaltosen (mts.) mukaan asiakirjoista selviää, että usein sosiaalivirasto on työskennellyt perheen kanssa ja ollut vaikuttamassa taustalla siihen, että jompi kumpi huoltajista on muodollisesti laittanut hakemuksen eteenpäin.

Erityistä lasta koskevassa asiassa oikeudenkäynnin näkökulmasta on se, että lapsella itsellään ei ole asianosaisasemaa (LHL, 361/1983, §14). Lapsella ei siis ole oikeudenkäynnissä itsenäistä puhevaltaa, mutta laissa korostetaan lapsen kuulemisvelvollisuutta. Lain mukaan sosiaalitoimen tehtävä on selvittää asiaa lapsen edun mukaisesti ja samalla toimia prosessissa lapsen edun valvojana – myös tuomioistuimen on otettava lapsen etu ja mielipide huomioon päätöksenteossaan. (Aaltonen, 2009, 138-139.) Lakia säädettäessä lapsen asianomaisasema on nimenomaisesti torjuttu, joten se estää lapsen osallistumisen varsinaiseen oikeudenkäyntiin myös edustajan välityksellä (Auvinen, 2006, 55, 106, 477). Uuden lapsenhuoltolain valmistelussa on ehdotettu sosiaalitoimen selvityksen tekijän roolin muuttamista erityiseksi ”kuultavaksi” todistajan sijasta. Tällöin olisi mahdollista, että selvityksentekijän rooli olisi nimenomaan asiantuntijan rooli ja hänen tehtävänänsä olisi toimia lapsen edun ajajana prosessissa, hänen saadessa käyttöönsä koko oikeudenkäyntiaineiston. (Oikeusministeriö, 2018, 47-48.) Nähtäväksi jää, kirjaataanko tämä lakiin.

4.2 Juridisoituminen

Työn juridisoitumisella tarkoitetaan sitä, että yhä useampi asia käsitteellistetään juridii-kan termein ja sen avulla: pyritään varmistamaan, että ongelma sopii oikeudellisiin kategorioihin. Tätä varten ongelma tulee usein irrottaa varsinaisesta asiayhteydestään ja ongelma muotoillaan uudelleen oikeudellisina kysymyksinä. Tämä on omiaan etännyttämään osapuolia paitsi toisistaan, myös itse ongelmasta – riidan aihe saattaa alkaa näyt-

täytyä erilaiselta, kuin mihin osapuolet ovat tunnepuolella sitoutuneet. Juridisoitumisessa on oletuksena myös se, että toiminnalta oletetaan silloin myös legitiimejä menettelytapoja – taustalla on oletus, että juridisesti pitävän päätöksen jälkeen ihmiset toimisivat rationaalisesti ja sen mukaisesti, vaikka näin ei todellisuudessa ole. (Sinko, 2004, 75-76.)

Juridiikan ja sosiaalityön tapa suhtautua asioihin poikkeaa toisistaan. Sosiaalityön peruslähtökohtana on usein sovitteluva ote, jossa pyritään löytämään edes pientä yhteisymmärrystä työskentelyn mahdollistamiseksi. Juridiikassa puolestaan ajattelutapa on kärjistetysti se, että toinen osapuoli on oikeassa ja toinen väärässä. Tällainen lähtökohta ei vastaa sosiaalityössä vallitsevaa konstruktivistista ja moniäänisyyttä painottavaa maailmankuvaa. Voidaankin ajatella, että riita-asioden oikeudellinen käsittely on enimmäkseen ristiriitojen käsittelyä ja niiden hallitsemista, eikä niinkään niiden ratkaisemista ja poistamista. (Sinko, 2004, 77-78.)

Tällaisesta näkökulmasta käsin ei ole yllättävää, että ammattiryhmät voivat suhtautua toisiinsa ennakkoluuloisesti eikä yhteistyö ja vuorovaikutus aina toimi. Näiden erojen ja mahdollisten ennakkoluulojen näkyväksi tekeminen on tärkeää, samoin näihin liittyvien vuorovaikutuksen lainalaisuuksien tunteminen. Esittelen seuraavaksi G.H. Meadin (1934) vuorovaikutusteoriassaan määrittelemän peilaamisen käsitteen sekä Tajfelin & Turnerin kehittämän sosiaalisen identiteetin teorian (1979), jotka tekevät toisen ammattiryhmän näkemysten tarkastelun merkityksen ymmärrettäväksi.

4.3 Peilaaminen ja sosiaalinen identiteetti

G.H. Mead (1934) kiinnitti tutkimuksissaan huomiota identiteetin muodostumiseen sosiaalisissa suhteissa. Hän esitti vuorovaikutusteoriassaan, että kaikki vuorovaikutus toisten kanssa on olennaista, kun ihminen arvioi ja kehittää omaa käsitystä itsestään yksilönä ja osana erilaisia ryhmiä omasta yksilöllisestä minuudestaan käsin. Tätä jatkuvaa arviointia ja vertailua hän vertasi peilaamiseen: toiset ihmiset toimivat jatkuvasti minuuden peilinä erilaisissa tilanteissa ja konteksteissa. (Mead, 1934, 200-202.)

Peilaaminen toimii myös organisaatioiden ja niiden toimijoiden välillä eräänlaisena kontrollin ja vallan välineenä. Tämä ilmenee siinä, että osapuolet pyrkivät määrittämään

toimintaan kohdistuvia tarpeita ja esittämään omia odotuksiaan. Vuorovaikutuksessa nämä määritelmät ja vaatimukset ovat jatkuvan arvioinnin kohteina ja muokkaantuvat. Osallisuutta eri kokonaisuuksiin, tasoihin ja ryhmiin joudutaan päivittämään jatkuvasti ja jatkuva muutos vaatii refleksiivisyyttä. (Lahikainen, 2011, 128-133.) Peilaamisen ideaa onkin sovellettu organisaatiokontekstissa laajemmin esimerkiksi markkinoinnissa ja mainonnassa (kts. Lahikainen, 2011, 129) ja sitä on käytetty myös sosiaalityössä itsearvioinnin ja reflektiivisen työskentelyotteen välineenä (esim. Yliruka, 2015, 27). Perheoikeudellista sosiaalityötä tehdään tiiviissä yhteistyössä oikeuslaitoksen ja tuomareiden kanssa. Näin ollen yhteistyön kannalta on hyvin merkityksellistä, millä tavalla ammattilaiset suhtautuvat toisiinsa. Haastatteluissa tulee väistämättä esiin tuomareiden suhde sosiaalityöntekijöihin ja siten peilaa tuomareiden näkemyksiä sosiaalityöstä. Tällä voi hyvinkin olla merkitystä myös sosiaalityön itseymmärrykselle.

Miksi peilaaminen on niin merkityksellistä ja mitä siitä seuraa? Kuten edellä on esitetty, sosiaalityön ja tuomioistuintyöskentelyn lähtökohdat ovat hyvin erilaiset. Ryhmäjäsennys vaikuttaa yksilön kulloinkin arvioinnin kohteena olevaan identiteettiin vahvasti ja edelleen ryhmäjäsennydet korostuvat ryhmien välisissä prosesseissa (Ahokas, 2011, 219). Kääntäen voidaan sanoa, että peilaamisen konteksti määrittää niitä identiteettejä, joita kulloinkin arvioidaan. Tästä syystä on tärkeää tarkastella myös niitä arvioita, joita toisesta ammattiryhmästä tehdään – sitä, minkälaista identiteettiä heille tarjotaan tai luodaan.

Sosiaalisen identiteetin keskeisten ajatusten mukaan yksilön identiteettiin on sisällytetty myös hänen ryhmäjäsennytyensä. Henri Tajfel toteutti sarjan minimaalisten ryhmien kokeita ja havaitsi, että pelkkä luokittelu ja anonyymi jako ryhmiin tuottaa ryhmien välistä erilaistumista ja sisäryhmän suosimista. Tajfel kehitteli huomiota pidemmälle yhdessä ja John Turnerin kanssa ja lopputuloksena oli sosiaalisen identiteetin teoria. (Tajfel & Turner, 1979, 38-40; Ahokas, 2011, 220-221.) Teorian mukaan myönteistä minäkuva pyritään ylläpitämään identiteettiä positiivisella tavalla tukevan ryhmävertailun avulla. Samalla kun vertailua tehdään, ryhmärajat tiedostetaan voimakkaammin ja tämä puolestaan luo eroja eli sosiaalisia kategorioita. Vertailu puolestaan johtaa joko ryhmän korkeaan tai matalaan arvostukseen, riippuen siitä, minkälaista palautetta vertailu tuottaa. Mikäli vertailu tuottaa epätoivotun tuloksen ja ryhmän arvostus näyttää heikolta, ryhmäjäsennyttä pyritään kompensoimaan omilla henkilökohtaisilla, positiivisiksi koetuilla

ominaisuuksilla, ryhmä pyritään jättämään tai oman ryhmän arvostusta pyritään nostamaan pyrkimällä erottamaan se muista vertailukelpoisista ryhmistä positiivisella tavalla. Toisinaan on myös mahdollista, että vertailukohdetta pyritään muuttamaan. (Tajfel & Turner, 1979, 40-41.)

Nimenomaan sosiaalisesta identiteetistä on kyse silloin, kun ryhmään samastuminen ja tämän ryhmän jäsenyys määrittävät identiteettiä – sosiaalinen samastuminen on siten sen hyväksymistä, että kuuluu tiettyyn ihmisryhmään muiden kanssa. Samastuminen ryhmään edellyttää ihmisten luokittelua ja ryhmittelyä. Lisäksi erottuvan ryhmän kehitykseen kuuluu omien normien, roolien ja kiinteyden kehittyminen sekä erottautuminen muista ryhmistä. Omaa ryhmää ja siihen kuulumista yleensä arvostetaan. Omaan sisäryhmään samastumisesta ja identiteetin aktivoitumisesta seuraa sosiaalisen identiteetin mukaista toimintaa, sellaisten instituutioiden tukemista, jotka edustavat kyseistä identiteettiä, sekä minän ja muiden stereotypiointia, joka puolestaan vahvistaa ryhmään kuuluu- luvuutta ja sen edellytyksiä. (Ahokas, 2011, 222-223.)

Yleensä ihminen voi valita tilanteeseen parhaiten sopivan sosiaalisen identiteetin ja ryhmäjäsenyyden valikoimistaan, kun taas osa ryhmäjäsenyyksistä (kuten sukupuoli tai ikä) tulevat annettuina. Kun tietty identiteetti on korostunut, toimii yksilö tämän roolin vaatimalla tavalla, yhdenmukaisesti muiden sisäryhmään kuuluvien tavoin. Tämä myös aktivoi emotionaalisen latautumisen tilanteessa. (Ahokas, 2011, 223.)

Sosiaalisen identiteetin teoria tarjoaa käyttökelpoisen välineen peilaamisen ohella ammattiryhmien välisen suhteen arviointiin ja tarkasteluun. Ammattillisen sosiaalisen identiteetin näkökulmasta on merkityksellistä, kuinka ryhmään suhtaudutaan ja minkälaisesta positiosta käsin yhteistyötä tehdään. Yhteistyöllä on erinomaiset edellytykset toimia hyvin ja joustavasti, kun ryhmien väliset suhteet ovat tasapainoiset ja tasa-arvoiset ja on mahdollista kokea, että ryhmä johon kuuluu, on arvostettu. Mikäli toinen ryhmistä kokee olevansa alisteisessa asemassa – ehkä jopa näennäisesti tasa-arvoisessa – vuorovaikutussuhteessa, voi tämä näkyä joustamattomuutena ja ryhmän erottautumispyrkimyksinä. Näin ollen kyse ei välttämättä ole pelkästään toiminnon X suorittamisesta tahon Y pyynnöstä, vaan jossakin määrin ongelmalliseksi koetussa vuorovaikutussuhteessa voi kyse olla (mahdollisesti tiedostamattomasta) ryhmien välisestä valtakamppailusta.

Yhteinen keskustelu ammattiryhmien yhtäläisyyksistä ja erojen näkyväksi tekeminen toivottavasti auttaa paitsi suhtautumaan toiseen ammattiryhmään hyväksyvästi ja arvostavasti myös kehittämään yhteisiä toimintamalleja ja jakamaan asiantuntemusta puolin ja toisin.

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tutkimus limittyy laajempaan Tampereen yliopistossa tehtävään lasten monipaikkaista asumista koskevaan tutkimushankkeeseen. Forsbergin ja kumppaneiden (2018) tekemän tutkimuksen pohjalta nousi esiin kysymys, millä tavalla olosuhdeselvitystä todellisuudessa oikeudenkäyntiaineistona luetaan ja käytetään, mikä on sen merkitys päätöksenteossa nykymuodossaan. Sen lisäksi, että eroriidassa on tuomioistuintyöskentelyvaiheessa eri näkemyksiä riidan osapuolilla, myös ammattikuntien väliset työorientaatiot ja niiden erot saattavat aiheuttaa ihmetystä myös ammattilaisten kesken.

Käyn tässä luvussa läpi tutkimustehtävän ja perustelut sen valinnalle sekä työn teoreettis-metodologiset lähtökohdat. Lopuksi esittelen aineiston ja sen käsittelyyn liittyvät yksityiskohdat.

5.1 Tutkimustehtävä

Tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää, miten tuomarit lukevat olosuhdeselvityksiä ja miten niitä hyödynnetään tuomioistuintyöskentelyssä. Selvitän tutkimuksessa päätöksentekijöiden, eli tässä tapauksessa käräjäoikeuden tuomarien, näkemystä siitä, millä tavalla olosuhdeselvitys palvelee tarkoitustaan. Aikaisemmassa tutkimuksessa (Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018) kävi ilmi, että olosuhdeselvityksissä lapsen olosuhteiden kuvauksia kirjoitetaan varsin laveasti, kun taas sosiaalityöntekijöiden loppuyhteenvedot ovat niukkoja. Tämän vuoksi tässä tutkimuksessa tarkastellaan erityisesti olosuhdeselvityksen toimivuutta päätöksenteossa ja erityisesti niiden sisältöjen merkitystä asumista koskevan riidan päätöksenteossa. Vaikka Forsbergin ym. (2018) tutkimuksen mukaan olosuhdeselvityksen muoto oli melko yhtenäinen, pyritään aineistossa tarkastelemaan myös muodon merkitystä päätöksentekoon. Lisäksi tarkastelen sitä, minkälaisena sosiaalityön asiantuntijuus rakentuu tuomareiden puheessa.

Tutkimustehtäväkseni määrittyy seuraava:

Mikä merkitys olosuhdeselvityksen sisällöillä ja muodolla on lasten asumista koskevassa päätöksenteossa ja minkälaisena sosiaalityöntekijöiden asiantuntemus tuomareiden puheessa rakentuu – missä sosiaalityön asiantuntijuus voi näkyä?

Tutkimustani ohjaavia apukysymyksiä ovat tutkimuksen kuluessa olleet seuraavat:

- mikä merkitys olosuhdeselvityksellä on päätöksenteossa?
- mikä on tuomareiden näkemys olosuhdeselvitysten hyödynnettävyydestä nykymuodossaan?
- mitkä osiot ovat relevantteja / mitkä eivät?
- minkälaiseksi sosiaalityön anti/merkitys muodostuu aineiston pohjalta?
- minkälainen kuva sosiaalityöstä rakentuu ja missä sen paikka kokonaisuudessa on?

Lähestyn aihetta tuomareiden näkökulmasta, koska on tärkeää ymmärtää, minkälaisesta näkökulmasta käsin selvitysraportteja luetaan ja hyödynnetään, mitä raporteilta odotetaan ja toivotaan. Tämä tekee näkyväksi myös perheoikeudellisen työskentelyn ammatilaisten vuorovaikutusta. Toisaalta näkökulma auttaa myös arvioimaan selvitysraporttien laatimisen prosessien sekä ohjeistuksen tarkastelun tarpeellisuutta ja myös sen pohjimista, mikä on kunkin osapuolen ammatillinen rooli selvitystyössä ja millä tavalla se näyttäytyy.

5.2 Tutkimuksen metodologiset lähtökohdat ja menetelmävalinnat

Tutkimukseni on luonteeltaan kvalitatiivinen. Aineistoni keräsin puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla ja tutkimusmenetelmänäni olen käyttänyt sisällönanalyysiä.

5.2.1 Kvalitatiivisesta tutkimusotteesta ja teemahaastattelusta

Kvalitatiivista tutkimusta voi pitää eräänlaisena sateenvarjona ja kattokäsitteenä hyvin erilaisille tutkimussuuntauksille ja erilaisille metodisille ratkaisuille sekä analyysimenetelmille (Tuomi & Sarajarvi, 2018). Kvalitatiivisen tutkimuksen keskeisintä materiaalia, suuntauksesta riippumatta, ovat merkitykset, joita elämismaailman asioille ja kokemuksille on annettu (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka, 2006). Tutkimuksen lähtökohtana on kuvata todellisuutta mahdollisimman monipuolisesti ja kokonaisvaltaisesti (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara, 2009, 161).

Vaikka käytettävät metodit poikkeavat toisistaan kvalitatiivisessa (laadullisessa) ja kvantitatiivisessa (määrällisessä) tutkimussuuntauksissa, ei jaottelua tule vallalla olevan käsityksen mukaisesti pitää absoluuttisena ja täysin vastakkaisina tapoina tutkia ilmiötä. Tutkimustavoilla voidaan saada erityyppistä tietoa tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä, mutta jonkin työskentelyotteen käyttäminen ei automaattisesti sulje pois toista, vaan niitä voidaan myös käyttää rinnakkain ja limittäin. (Tuomi & Sarajärvi, 2018; Saarinen-Kauppinen & Puusniekka, 2006.)

Teemahaastattelussa teemat on pohdittu etukäteen ja mahdollisesti myös jo joitakin tarkentavia kysymyksiä, mutta se antaa mahdollisuuden tuoda keskustelussa esiin myös uusia näkökulmia tutkittavaan aiheeseen. Tutkijalle jää myös mahdollisuus syventää kysymyksiä perustuen siihen, mitä tutkittava kysymyksiin vastaa. Teemahaastattelu voi olla lähellä täysin avointa keskustelua, mutta myös pitkälle strukturoitu. Etukäteen valitut teemat perustuvat siihen, mitä ilmiöstä jo tiedetään eli tutkimuksen viitekehykseen. (Tuomi & Sarajärvi, 2018.)

5.2.2 Sisällönanalyysi

Aineistoani lähestyn sisällönanalyysia hyödyntäen. Sitä voidaan Tuomen ja Sarajärven (2018) mukaan pitää perusanalyysimenetelmänä, jonka avulla voidaan tehdä monenlaisia tutkimusta. Sisällönanalyysi kuuluu niiden analyysimenetelmien joukkoon, joita ei ohjaa mikään tietty teoria tai epistemologia. Sen sijaan siihen on mahdollista soveltaa melko vapaasti erilaisia teoreettisia ja epistemologisia lähtökohtia. (Mt.)

Muodoltaan sisällönanalyysi voi olla aineistolähtöistä, teoriaohjaavaa tai teorialähtöistä. Aineistolähtöisessä analyysissa on pyrkimyksenä rakentaa aineistosta teoreettinen kokonaisuus, jossa tarkasteltavat yksiköt valitaan tutkimuksen lähtökohtien mukaisesti. Aineistolähtöisyyteen liittyy kuitenkin vakavaa kritiikkiä: kuinka teoriasta puhtaita aineistossa esitetyt näkemykset ja ajatukset lopultakaan ovat, koska ne perustuvat käytettyyn kieleen, tutkimusasetelmaan ja mahdollisesti jo ennen haastattelua suoritettuihin valintoihin siitä, mitkä teemat nousevat joitakin toisia merkityksellisemmiksi? Teoriaohjaava analyysi puolestaan tarkoittaa sitä, että analyysi ei pohjaudu teoriaan, mutta taustalla vaikuttavat käsitteet ja teoreettiset kokonaisuudet ohjaavat analyysin tekemistä. Tällöin on usein kyse abduktiivisesta päättelystä: tutkija liikkuu ajattelussaan aineisto-

lähtöisyyden ja valmiiden mallien välillä. Sisällönanalyysi voi olla myös teorialähtöistä: tämä tarkoittaa, että analyysi nojaa johonkin tiettyyn teoriaan, joka tuo tutkimukseen mukanaan myös käytettävät käsitteet. Teorialähtöisessä analyysissä teoria toimii tulkin-takehikkona, johon aineistoa peilataan teorian määrittelemissä rajoissa. (Tuomi & Sara-järvi, 2018.)

Sisällönanalyysimenetelmällä on mahdollista analysoida kaikkea kirjalliseen muotoon muunnettua materiaalia systemaattisesti ja objektiivisesti. Sisällönanalyysillä pyritään esittämään kuvaus tutkittavasta ilmiöstä tiivistetysti ja yleisellä tasolla. Menetelmä ei kuitenkaan tarjoa tutkimuksen tulosta, vaan sen avulla aineisto on mahdollista järjestellä johtopäätösten tekemistä varten. (Tuomi & Sarajärvi, 2018.)

5.3 Tutkimusaineisto ja sen käsittely

Koska tutkimuksen aiheena on tuomareiden käsitykset ja heidän antamansa merkitykset olosuhdeselvitykselle, on asiaa parasta kysyä heiltä itseltään (kts. Tuomi & Sarajärvi, 2018). Niinpä pyysin haastateltavakseni perheasioita käsitteleviä käräjäoikeuden tuoma-reita kolmesta suuresta suomalaisesta kaupungista, joissa lapsiasioita käsitellään paljon. Haastateltavanani oli yhteensä 12 käräjäoikeuden tuomaria kolmessa eri ryhmähaastat-telussa. Tuomareista kolme oli miehiä ja yhdeksän naisia. Haastateltavat on valittu huo-lellisesti ja siten, että heillä on käsitystä tutkittavasta aiheesta perustuen heidän työko-kemukseensa. Heillä on kokemusta sekä olosuhdeselvitysten pyytämisestä että lukemi-sesta ja hyödyntämisestä, jolloin heidän näkemyksiään aiheesta voidaan pitää perustel-tuina ja asiantuntemukseen perustuvina.

Olisi ollut mielenkiintoista kuulla myös toimintatavoista ja näkemyksistä sellaisista kunnista tai kaupungeista, joissa lapsiasioita tulee käsittelyyn vain harvakseltaan. Pää-dyin kuitenkin tähän ratkaisuun siksi, että saamme uskoakseni kattavamman käsityksen aiheesta, kun tuomareilla on kaukupohjaa, josta näkemyksiä ja kokemuksia voi ammen-taa laajemmassa mittakaavassa. Aihehan on kaikkialla sama, mutta toimintatavoissa sekä tapausten frekvensseissä voi olla merkittäviäkin eroja.

Aineistoni keräsin hyödyntäen puolistrukturoitua teemahaastattelua. Haastattelussa ete-nin etukäteen laaditun haastattelurungon mukaisesti, johon myös haastateltavat pääsivät

ennakkoon tutustumaan. On mahdollista, että runko on ohjannut keskustelua vahvemmin tiettyjen sisältöjen arviointiin kuin taas rungon ulkopuolisiin asioihin. Haastateltaville annettiin haastattelun alussa lupa puhua myös muista teemoista, jotka liittyvät aiheeseen, mutta joita ei ole haastattelurunkoon merkitty. Haastateltavilta kysyttiin myös haastattelujen aikana ja lopuksi, onko heidän mielestään jotakin muuta asiaa, joka tulisi nostaa esille. Tällä pyrin varmistamaan, että kaikki aiheen kannalta olennainen tieto tulee haastatteluissa käsitellyksi ja esille.

Aluksi toimitin kuhunkin käräjäoikeuden kansliaan tutkimuslupapyyntöni. Eri kaupunkien käytännöt vaihtelivat lupakäytännön suhteen: yhdessä kaupungissa käräjäoikeuden laamanni katsoi luvan tarpeelliseksi ja myönsi sen, kahdessa muussa käräjäoikeudessa katsottiin, ettei lupaa tarvita, koska haastattelu ei koske salassapitovelvollisuuden alaisia tietoja tai yksilöityjä riitatapauksia. Luvat saatuani ja keskustelut käytyäni sain yhteyshenkilöiden nimet, joiden kautta sain sovittua haastatteluajat ja käytännön järjestelyt haastatteluiden toteuttamiseen liittyen. Haastattelupaikkoina toimivat kunkin kaupungin käräjäoikeuden tiloista varatut neuvotteluhuoneet. Haastattelut toteutettiin kolmena ryhmähaastatteluna helmi-maaliskuussa 2018, ja ne pohjautuivat samaan teemahaastattelurunkoon (liite 1).

Ryhmähaastatteluihin päädyin, koska ryhmissä on mahdollista saada aikaan keskustelua, joka vie syvemmälle tutkittavaan ilmiöön ja tuo esiin kenties toisistaan poikkeavakin käytäntöjä ja näkökulmia (Pietilä, 2017, 88). Koska ohjeistus olosuhdeselvitysten käytölle on jokseenkin väljä ja harkinnanvarainen, on keskustelu aihepiirin ympäriltä tämän tutkimuksen kannalta tärkeää. Ryhmäkeskustelujen pohjalta on mahdollista paitsi saada aikaan keskustelua ja siten monipuolisempia näkemyksiä tutkimuksen kohteena olevasta aiheesta, myös päästä käsiksi asiantuntijoiden vuorovaikutukseen ja tarvittaessa myös niihin kulttuurisiin merkityksiin, jotka ilmenevät vuorovaikutuksessa (Pietilä, 2017, 88). Lisäksi ryhmähaastattelut mahdollistivat järkevän ajankäytön: 12 erillisen haastattelun toteuttamiseen litterointineen olisi mennyt huomattavan paljon enemmän aikaa.

Haastateltavat saivat tutkimussuunnitelman ja haastattelurungon tutustuttavakseen ennakoon, joten heillä oli halutessaan mahdollisuus valmistautua tapaamiseen pohtimalla teemoja etukäteen. Kunkin haastattelun kesto oli noin kaksi tuntia. Haastateltavia oli

kussakin tapaamisessa kolmesta viiteen. Haastattelut tallennettiin ja litteroitiin kirjalliseen muotoon. Litteroinnit toteutti Tutkimustie Oy. Litteroitua aineistoa kertyi yhteensä 79 sivua fontilla Verdana, kirjasinkoolla 8 ja rivivälillä 1.

Koska kyseessä oli ryhmämuotoinen teemahaastattelu, osallistuin tutkijana myös jonkin verran keskusteluihin, lähinnä ohjaten keskustelua eri teemoihin ja syventäen niitä. Pyrin olemaan keskusteluissa taka-alalla ja jättämään keskustelun käymisen haastattelussa läsnä oleville tuomareille. Tarvittaessa pyrin esittämään tarkentavia kysymyksiä. Joissakin vaiheissa haastattelua haastateltavat halusivat kuitenkin osallistaa minua enemmän keskusteluun ja se on varmasti osaltaan vaikuttanut jonkin verran keskustelun kulkuun. Pyrin kuitenkin haastattelutilanteissa pitämään kiinni siitä, etten olisi merkittävästi vaikuttanut niihin näkemyksiin ja mielipiteisiin, joita olosohdeselvityksestä ja sosiaalitoimen työskentelystä siihen liittyen esitettiin. Täytyy kuitenkin muistaa, että olin paikalla sosiaalityön opiskelijana ja siten sosiaalityön edustajana kun haastateltavani edustivat oikeuslaitosta. Kun puhutaan yleisemmällä tasolla myös ammattikuntien välisistä jännitteistä, saattoivat asemamme vaikuttaa siihen, minkälaisia näkemyksiä tuotiin esiin ja millä tavalla.

Aineistoni analyysivälineenä käytin alkuvaiheessa teemoittelua. Teemoja muodostetaan usein aineistolähtöisesti, mutta myös teorialähtöinen teemoittelu on mahdollista. Teemoittelu on luonnollinen jatkumo haastattelumenetelmälle ja haastattelulle, johon on koottu tutkimuksen kiinnostuksen keskiössä olevat teemat ylemmällä tasolla. Vaikka etenen analyysissani haastatteluun valikoimieni teemojen kautta, tarkastelen aineistoa myös mahdollisten uusien teemojen näkökulmasta – onhan mahdollista, että uusia näkökulmiakin nousee esiin. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka, 2006.) Esittelen osana kokoamiani teemoja sitaatteja ja katkelmia haastatteluista, jotka kertovat jotakin olennaista teemojen sisällöistä. Tulkitsen aineistoa sisällönanalyttisesti tiivistäen ja abstrahoiden sekä eroja ja yhtäläisyyksiä eritellen.

Lähdin analyysissani liikkeelle siitä, että luin litteroidut aineistot moneen kertaan ja kokosin samaan aihepiiriin liittyvät katkelmat yhteen, toisin sanoen hajotin aineiston osiin. Näiden työvaiheiden avulla pääsin kokoamaan keskusteluissa esille tulleita aiheita edelleen yleisempien teemojen alle. Samalla kirjasin itselleni muistiin teemojen sisältä löytyvät mahdolliset ristiriitaisuudet ja mielipide-erot, joita hyödynsin edelleen käsitteellis-

täessäni ja kootessani aineistoa uudeksi kokonaisuudeksi. (kts. Tuomi & Sarajärvi, 2018). Erittelen tätä tekemääni sisällönanalyysia ja sen avulla kokoamiani löydöksiä seuraavassa luvussa tarkemmin. Pyrin elävöittämään tekstiäni mahdollisimman hyvin kuvaavilla sitaateilla.

Koska puheessa käytetään paljon täytesanoja ja ihmisten puhetyylit vaihtelevat, pyrin tiivistämään keskustelun ja aineistonäytteet siten, että niitä on sujuvampaa lukea. Olen poistanut tekstistä yksilöiviä ja anonymiteettiä vaarantavia tietoja ja muuntanut murre-sanoja yleiskielelle, sekä poistanut puheessa käytettyjä täytesanoja. Olen merkinnyt aineistonäytteisiin (- -) -merkillä sellaiset kohdat, joista on leikattu pois pidempiä rönsyjä, päällepuhumismerkintöjä tai muuta viestin ytimeen kuulumatonta. Tarvittaessa olen lisännyt tarkennuksia hakasulkeisiin, jotta sitaatit tulevat ymmärretyiksi oikeassa kontekstissaan. Sitaateissa K = kysyjä eli tutkija ja V = vastaaja eli tuomari.

Teemahaastattelurungon kaksi yleisempää teemaa, jotka oli valittu jo haastattelurunkoon, olivat olosuhdeselvitysten toimivuus yleisesti ja olosuhdeselvitykset asumista koskevien ratkaisujen tukena. Nämä teemat nousivat esille Forsbergin ja kumppaneiden (2018) tekemän tutkimuksen pohjalta ja valittiin tutkimuksen keskiöön, sillä niillä on merkitystä paitsi selvitystyön kehittämiseen myös sen ymmärtämiseen, mitä selvityksiltä odotetaan ja mikä niissä koetaan merkitykselliseksi tiedoksi. Muut haastattelun teemat valittiin olosuhdeselvityksissä pääsääntöisesti käsiteltyjen asioiden mukaan. Nämä teemat ovat yhteneväisiä Auvisen (2006) riitattyyppejä koskevan analyysin sisältöjen kanssa ja ne perustuvat myös huoltolain lähtökohtiin lapsen hyvästä huollosta (361/1983). Olen hyödyntänyt Auvisen (2006) nimeämien riitattyyppien sisältöjä teemojen nimeämisessä siltä osin kuin ne ovat olleet aineiston sisällön kanssa yhteneväisiä.

Tuomarit toivat haastatteluissa esiin, että he kokevat haastavimpina riitattyypeinä tasapeliriidat. Olen analyysivaiheessa ollut tietoinen Maija Auvisen (2006) väitöskirjassa esitetyistä tasapeliriitojen osa-alueista. Tältä osin on mahdollista ajatella, että analyysini on ollut jossakin määrin teoriaohjaavaa. Erittelen tekstistä näihin osa-alueisiin liittyvät olosuhdeselvitystä koskevat osiot ja arvioin niiden merkitystä päätöksentekoon sisällönanalyttisesti. Taustalla vaikuttaa edellä mainittu kehikko sisältöineen, mutta tarkastelen aineistoa myös aineistolähtöisesti ja olen nostanut sieltä selkeästi esiintulevat teemat omiksi kokonaisuuksikseen, jotta on mahdollista saavuttaa mahdollisimman kokonais-

valtainen kuva olosuhdeselvityksen kannalta merkityksellisistä asioista. Merkityksellä tarkoitetaan tässä tapauksessa asioiden tärkeyttä ja sisällön merkityksellisyyttä arvioituna tuomareiden näkökulmasta eli tuoko sisältö uutta ja merkityksellistä tietoa päätöksenteon tueksi ja onko tieto hyödynnettävissä. Toisaalta olosuhdeselvityksen muotoa lähestyn aineistolähtöisesti: nostan aineistosta esiin ne seikat, jotka analyysini pohjalta nousevat merkityksellisiksi. Sosiaalityön asiantuntijuudesta muodostuvaa kuvaa tarkastelen aineistolähtöisesti, mutta peilaan sitä yleisemmin sosiaalityön asiantuntijuudesta käytyyn keskusteluun ja sen määrittelyihin, jolloin analyysini liikkuu aineistolähtöisyyden ja teoriaohjaavuuden välimaastossa.

Aineistonkeruussa halusin jättää tilaa myös tuomareiden omien tulkintojen ja teemojen esiintuomiselle, joten kysymysrunko on jätetty melko yleiselle tasolle. Lisäksi Auvisen (2006) riitatyypipijaottelu löytyi vasta haastatteluiden tekemisen jälkeen, joten sitä ei ole sellaisenaan hyödynnetty kysymysten ja teemojen laadinnassa. Jälkikäteen tarkasteltuna tasapeliriitojen teemat olivat vahvasti mukana läpi haastattelun, mutta psykososiaalisten riitojen sisällöt voidaan katsoa osaksi tasapeliriitojen teemoja – esimerkiksi vanhemman mielenterveys- tai päihdeongelmia voidaan tarkastella osana lapsen ja vanhemman välistä suhdetta tai huolenpitoon liittyvänä seikkana: mikä on vanhemman kyky pitää lapsesta huolta. Lisäksi tutkimukseni kannalta ei ole niinkään oleellista onko riita mahdollisesti patologinen tai patologisoitumassa, sillä olosuhdeselvitys täytyy tehdä pyydetäessä ja joskus useamminkin kuin kerran, jos olosuhteet ovat merkittävästi muuttuneet. Toisaalta riitatyypit eivät ole sillä tavalla selkeitä, että ne olisi mahdollista jakaa helposti psykososiaalisiin, tasapeli- tai patologisiin riitoihin, vaan jokainen riita on omanlaisensa ja saattaa sisältää elementtejä kaikista riitatyypeistä. Puolet oikeudenkäyntiin saakka etenevistä riidoista on kuitenkin nimenomaan tasapeliriitoja (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle) ja juuri siitä syystä hienosyisempi olosuhteiden tarkastelu tulee merkitykselliseksi.

Käytännön työssä ja elämässä riitatyypien sisällöt ja teemat limittyvät toisiinsa eivätkä noudattele tiettyä kaavaa. Tästä syystä teemoiksi on nostettu haastatteluista sellaiset kokonaisuudet, jotka ovat nousseet keskustelussa merkityksellisiksi näkökulmiksi ja joista vanhemmat yleisimmin kiistelevät tai jotka ovat vaikeimmin ratkaistavissa. Lisäksi teemoissa on näkyvillä ne asiat, jotka ovat lapsen edun arvioinnin kannalta merkityksellisiä pääasiallisesta asuinpaikasta päätettäessä.

6 OLOSUHDESELVITYKSEN MERKITYKSELLISET SI-SÄLLÖT

Haastatteluissa tuli yksimielisesti ilmi, että olosuhdeselvitys tilataan sosiaalitoimelta, jos on aihetta olettaa, että se tuo lisätietoa ratkaistavaan asiaan. Jos selvitys tilataan, sen toivotaan tuovan eroja vanhempien välille siten, että ratkaisu voidaan tehdä perustellusti ja riita saataisiin ratkaistua paitsi lapsen edun mukaisesti, myös niin, että vanhemmat voisivat tyytyä ratkaisuun.

On myös tilanteita, jolloin tuomari ei koe selvityksen tilaamista tarpeelliseksi, mutta riidan osapuolet vaativat sitä. Tällöin on mahdollista, että tuomari myöntyy selvityksen tekemiseen. Tämä on ristiriidassa sen tuomareiden esittämän näkemyksen kanssa, että olosuhdeselvityksen kesto usein vakiinnuttaa väliaikaistilanteen ja on lapsen edun vastaista. Toisaalta osa tuomareista tuo esiin näkemyksen, että joskus odotusaika voi olla tarpeen, jotta vanhemmat saavat aikaan sovinnon. Sosiaalityöntekijöiden aktiivinen työskentely perheen kanssa voi auttaa sovintoon pääsemisessä.

”V: (- -) Sieltä jotenki pyrkii rivien välistä [etsimään], löytyykö sieltä jotain sellasta ku ne [sosiaalityöntekijät] on kuitenkin siellä olleet tekemässä sitä että.. onks tää yhtään sinne päin [miten on itse ajatellut] koska kylhän sitä itelläki tulee se ajatus, voi tulla jo ennen olosuhdeselvitystä, voi olla itelle selvä et miten tän ratkasis. Sen takia voi olla et ei oo ehkä olosuhdeselvitykseen omasta mielestä tarvis laittaakaan. (- -) Sais muutenki sen selville [asiat] mut joskus sit tuntuu et ei lyö pääätä seinään vaan et jos molemmat ehotomasti on sitä mieltä et täs tarvii (- -) [niin] oon sitte pyytäny. Se on vähän sellanen. Mut että jotenki se.. yrittää saada jotain semmosta mitä sais siihen [päättöksenteon] tueks.” (K3)

Tuomarit tuovat esiin, että erityisesti tilanteissa, joissa vanhempien välille ei ole tehtävissä selkeitä eroja, olosuhdeselvityksiä luetaan tarkasti. He kuvaavat, kuinka he yrittävät etsiä eroja ”rivien väleistä”. Tämä kertoo myös sosiaalityön tavasta kirjoittaa raportteja: asioita ei analysoida auki, vaan niistä kirjoitetaan kuvaillen ja jätetään arviointivas-tuu lukijalle. Tämä koetaan myös ongelmalliseksi, sillä selvityksiä täytyy lukea toisi-naan vahvasti tulkiten. Tämä voi johtaa virhetulkintoihin. Virhetulkintojen vaaraa lisää myös eri kuntien tavat toteuttaa olosuhdeselvityksiä eri tavoin, kuten myös kirjoittajien erilaiset kirjoitustyyli. Kussakin kaupungissa kerrottiin sisäisesti olevan melko vakiin-

tunut tyyli tehdä selvityksiä ja dokumentoida, mutta vertailun kautta selvisi, että eri kaupunkien tyylit vaihtelevat suurestikin. Tämä vaikeuttaa selvitysten yhteismitallista arviointia esimerkiksi kaksikuntaselvityksissä ja tämä koetaan ongelmalliseksi.

Tuomarit pitävät hyödyllisimpinä niitä selvityksiä ja selvityksissä niitä osioita, joissa on sosiaalityön asiantuntijuutta käyttäen nostettu esiin lapsen edun kannalta oleelliset seikat ja esitetty riidan kohteena olevan asian näkökulmasta relevantteja puolesta ja vastaan -seikkoja. Toisaalta tämän kanssa on ristiriidassa se, että selvityksen tilaamisvaiheessa ei aina avata tarkasti, mikä asia on nimenomaisesti riidan kohteena ja mitä toivotaan erityisesti selvitettävän, mitä selvitykseltä odotetaan. Selvityksentekijällä ei tällöin ole mahdollisuutta kohdentaa raporttiaan juuri niihin seikkoihin, jotka olisivat tuomarille asian ratkaisemiseksi tärkeimmät. Olosuhdeselvityksen sisältöihin ja laatuun oltiinkin tyytyväisimpiä niissä kaupungeissa, joissa selvityksen tilaamisen yhteydessä kerrotaan, mitä aineistoa on jo käytössä ja mihin asiaan toivotaan erityisesti kiinnitettävän huomiota selvitystä tehtäessä. Tällöin tehdyt selvitykset keskittyvät enemmän niihin seikkoihin, jotka ovat tapauksen ratkaisemisen kannalta tärkeitä.

Tuomarit ovat yksimielisiä siinä, että selvityksestä tulee käydä selvästi ilmi mitkä ovat objektiiviset havainnot, mikä on selvityksen kohteen kertomaa ja mikä on sosiaalityöntekijän tulkintaa. Tässä olisi tuomareiden mukaan parannettavaa: tulkinnat ja havainnot on heidän kertomansa mukaan toisinaan vaikeita erottaa. Tätä voisi helpottaa, jos raportin rakenne ja ohjeistus olisi yhdenmukaisempi ja selvityksiä tehtäisiin ns. samalla sapluunalla.

"V: Jollain tavalla se pitää perustua siihen mitä siel selvitykses aikasemmin on tehty havaintoja. Se ei voi olla vaan et minun mielestäni lapsella on parempi suhde isään vaan pitää olla perusteltu se että mistä hän on päätelly selvitystyöntekijä että se vuorovaikutus isän kanssa on luontevampaa." (K2)

Tuomarit kertovat yksimielisesti kokevansa olosuhdeselvityksessä turhimmaksiksi ja epäkiinnostavimmaksi osioksi laveat kuvaukset siitä, minkälainen koti vanhemmilla on tai minkälainen on se fyysinen ympäristö, jossa koti sijaitsee. He korostivat sitä, että silloin, kun tilassa on jotakin tavallisuudesta poikkeavaa tai lapsen turvallisuutta vaarantavaa, kuvaus on siltä osin tarpeen. Mikäli tällaista ei todeta, riittää lyhyt maininta tai to-

teamus kodin soveltuvuudesta lapsen asumispaikaksi. Lisäksi kävi ilmi, että usein olosuhdeselvityksissä on kerrottu melko laveasti vanhempien ja perheen taustoista, jotka eivät ole relevanttia tietoa, ellei taustalla ole jotakin lapsen olosuhteisiin erityisen epäsuotuisasti vaikuttavaa seikkaa. Tuomalla epärelevanttia tietoa ja yksityiskohtia selvitykseen kasvaa myös se riski, että mukaan tulee virheitä. Pahimmassa tapauksessa vanhemmat kyseenalaistavat koko olosuhdeselvityksen luotettavuuden, jos jokin epärelevantti yksityiskohta, kuten esimerkiksi koiran nimi, on kirjattu väärin. Tällöin selvitys saattaa pahimmillaan jopa tuoda uusia elementtejä vanhempien väliseen riitaan. Sisällön osalta olisi tuomareiden mukaan hyvä pidättäytyä mahdollisimman niukassa kerronnassa niiden asioiden osalta, mitkä eivät ole merkityksellisiä lapsen edun tai ratkaisun tekemisen kannalta. Tämä myös tekisi sosiaalityön asiantuntemusta näkyvämmäksi ja paitsi pakottaisi dokumentointitapojen arviointiin ja kehittämiseen, myös rohkeamman asiantuntijatiedon käyttöön havaintojen analysoinnissa.

"V: (- -) se että se et kerrotaan mimmosia ne kämpät on niin ei sillo oo kyl hirveesti merkitystä.

V: (- -) ei oo välii et monta neliöö missäkin on. Lähinnä se että just se että soveltuuko se lapsen tapaamiseen tai lapsen asumiseen. Onks se niin, siis se, onko vaarantavia, ja jos on jotain välimatkoja jotain merkittäviä et on ottaa huomioon (-)

V: Niin siin olettaa ehkä niin päin että sit jos siel on joku ongelma niin kai ne sen sit tuo esille. Et sitä ei tarttis normaalitilanteessa jos ei oo ongelmia niin se on ihan turha jakso siinä." (K1)

Kysyttäessä, toivovatko tuomarit ratkaisusuosituksia sosiaalitoimelta, kaikki tuomarit kiistivät asian melko yksimielisesti. Tätä he perustelivat sillä, että heillä on ratkaisuvastuu ja heidän tulee itse muodostaa mielipiteensä asiasta. Tässä liikutaan ammattien välisissä vastuukysymyksissä: vastuu ratkaisusta on tuomioistuimella, eikä sitä voida säilyttää sosiaalitoimen tehtäväksi. Tämä on kuitenkin vahvassa ristiriidassa sen kanssa, että ensinnäkin sosiaalityöntekijöillä katsotaan olevan se asiantuntijuus, jota tarvitaan osapuolten olosuhteiden selvittämiseen ja toisaalta sosiaalityöntekijöiltä kuitenkin toivotaan asiantuntijuuteen perustuvaa selvitystä ja kerätyn aineiston analysointia. Mikäli pyritään varmistamaan objektiivisen mielipiteen muodostusmahdollisuus, on raporteilla pidättäydyttävä kuvailussa, jolloin tuomarit voivat tulkita lukemaansa suhteuttaen sitä muuhun heillä käytössään olevaan aineistoon. Vaarana kuitenkin on, että tällöin raport-

tien kuvailu jää pinnalliselle tasolle, sillä syvempi tarkastelu vaatii aina jonkin verran tulkintaa ja analysointia. Havaitun ja raportoidun tulkinta ja analyysi vaativat myös sellaista asiantuntemusta, johon sosiaalityöntekijät on koulutettu.

"V: (- -) nimenomaisesti en oo pyytänyt [ratkaisuosuosituksia] mutta kyllä he monesti sanoo, mikä on heidän näkemyksen mukainen. Ja mun mielestä se myös auttaa paljon. Mä itse näen, ton olosuhdeselvityksen että siel on paljon taustatietoo, sit siel on ne yhteenvedot ja johtopäätökset. (- -) kiinnostaa se et mihin lopputulokseen he on tullu, et jos heillä on näkemys ja sit he, miten he perustelee sitä ja miten se taustatieto liittyy siihen, mikä heidän mielestä on oleellista." (K1)

Lisäksi sosiaalityön asiantuntemus täydentää tuomioistuimen lainopillista asiantuntemusta, jolloin ammattialojen välisestä yhteistyöstä on asianosaisten kannalta suurin etu. Keskustelun edetessä kuitenkin esitettiin poikkeaviakin mielipiteitä ja kerrottiin, että oikeastaan sosiaalityöntekijän näkemys ja perusteltu mielipide asiasta kiinnostavat selvityksissä jopa eniten. Perusteltu näkemys voi auttaa tuomaria löytämään lapsen kannalta parhaan ratkaisun ja perusteet päätökselleen. Tärkeää on erottaa faktat ja tulkinta toisistaan, mutta sosiaalityöntekijän asiantuntija-arvioon perustuva näkemys lapsen tilanteesta ja edusta riitatilanteesta voi auttaa ratkaisun tekemisessä.

6.1 Lapsen ja vanhemman välinen suhde sekä vanhemmuus

Lapsen ja vanhemman välinen suhde sekä vanhemmuus tulevat näkyväksi tuomareiden mukaan olosuhdeselvityksessä lapsen ja vanhemman välisen vuorovaikutuksen kuvauksen kautta. Tätä kuvausta pidetään merkityksellisenä olosuhdeselvityksessä kokonais kuvan hahmottamisen kannalta ja pienetkin nyanssit voivat olla tärkeää tietoa. Lapsen ja vanhemman tapaamisilla on mahdollista havainnoida heidän välistä toimintaansa ja sitä kautta myös arvioida vanhemman kykyä tarjota emotionaalista tukea ja hoivaa sekä huolenpitoa lapselleen. Tämän dokumentoinnissa sosiaalityöntekijä voi käyttää asiantuntemustaan siitä, mitkä asiat liittyvät yhteen ja tuoda niitä selvityksessä esille – selvityksessä on mahdollista myös oikaista selkeästi virheellisinä esitettyjä väittämiä vanhempien olosuhteisiin liittyen. Toisaalta punnittavaksi tulevat fyysisten ja psyykkisten

olosuhteiden välinen arviointi. Näkökulmat on hyvä tuoda esille, mutta myös sen arviointi on tärkeää, minkä asian painottaminen on lapsen kannalta merkityksellistä.

V: Niin se, ehkä ne hälventää niitä pelkoja. Se on useimmiten niin et toinen sanoo että ”eihän toi oo koskaan hoitanu, et ei sil oo mitään suhdetta” ja sit kuitenkin ku sosiaalityöntekijät menee sinne niin ne sanoo et ”ottaa hyvin kontaktia ja kiipeää isän syliin” ja silleen että ne ykspuoliset väitteet osoittautui, osoittautuu vääriksi. Et se on ehkä se tavallisin, missä siit on sit hyötyä. Ku eihän me nähä niit täällä yhdessä, lasta ja vanhempaa.” (K1)

Jotta sosiaalityöntekijät pystyvät raportoimaan tilanteista mielekkäästi ja sopivalla tarkkuudella, olisi hyvä tietää, minkälaisia väitteitä riidan osapuolet ovat toisistaan mahdollisesti esittäneet ja joita tuomioistuimessa pyritään ratkomaan. Tuomarit tuovat esille, että toisinaan esitetään esimerkiksi sellaisia väitteitä, että toinen vanhemmista ei ole koskaan hoitanut lasta eikä lapsella ja vanhemmalla näin ole lainkaan luottamuksellista suhdetta. Toisaalta Tavattaessa lasta ja vanhempaa yhdessä suhde voi kuitenkin osoittautua lämpimäksi ja läheiseksi ja tämä on tärkeää tuoda esiin ja kertoa, millä tavalla tämä näkyy toiminnassa ja tapaamisilla. Tuomarit peilaavat nyt kuvauksia siihen, mitä väitteitä vanhemmat ovat toisistaan ja suhteestaan lapseen heille esittäneet ja minkälaista kuvaa olosuhdeselvitys luo tästä suhteesta, ainakin siinä määrin kun siitä on raportilla kerrottu. Mahdollisimman kattava tiedon jakaminen selvityksen tilausvaiheessa tai täydennyksenä myöhemmin mahdollistaisi huomion kiinnittämisen näihin seikkoihin jo olosuhdeselvityksen laatimisen aikana. Näin myös sosiaalityöntekijät pystyisivät hyödyntämään osaamistaan ja tarvittaessa työstämään näitä aiheita vanhempien kanssa – toisaalta myös varmistamaan lapsen turvallisuuden, mikäli vanhemman epäillä olevan väkivaltainen. Näin pystyttäisiin mahdollisesti osaltaan hälventämään vanhempien pelkoja ja epävarmuuksia tilanteessa ja tukemaan yhteistyövanhemmuuden aikaansaamisen edellytyksiä.

Kun kyseessä on riita lapsen asuinpaikasta, lähtötilanne on yleensä se, että lapsi tuntee molemmat vanhempansa. Kumpikin vanhempi voi olla omalla tavallaan hyvä vanhempi ja kokonaisuuden hahmottaminen lapsen edun kannalta on tärkeää. Olosuhdeselvityksessä on tärkeää kuvata lapsen ja vanhemman suhdetta, mutta tuomarit tuovat myös esille, että osion ei tarvitse olla tarpeettoman pitkä: riittää, kun tuodaan esiin se, millä taval-

la lapsi toimii kummankin vanhemman kanssa ja minkälaisena suhde näyttäytyy eri tilanteissa, joissa lasta ja vanhempaa tavataan. Lapsen ja vanhemman suhde saattaa olla komplisoitunut tai vuorovaikutussuhde näyttäytyä jollakin tavalla epätavanomaisena tai lapsen kehityksen kannalta ongelmallisena. Tällainen tieto on luonnollisestikin tärkeää päätöstä tehdessä.

Haastatteluista tulee hyvin esille se, että lapsen ja vanhemman välinen suhde on moniulotteinen ja siihen liittyy vahvoja arvolatauksia. Se, miten näitä asioita käsitellään, on tuomarikohtaista. Tietoa käytetään vaihtelevasti riippuen, kuinka hyvin ne sopivat kokonaiskuvaan ja antavatko ne lisätietoa varsinaiseen vanhempien väliseen riitaan.

”V: Sit siit lapsestakin on tietysti että, lapsetkin on erilaisia et minkäläistä vanhemmuutta kukakin lapsi tarvitsee. Silläkin on tietysti merkitystä.

V: Niinku just sanoin että mulla se yks esimerkki siitä että se äiti oli hirveen omistautuva ja rakastava ja sitte vähän isää tylytettiin siitä et se oli pikkasen semmonen järjestelmällisempi ja muuta mut kyllä siinä katottiin et se ehkä, et ei se aina se rakastavuus ja hellyys oo se parempi, kun ei pysty rajaamaan ja olee, että millä sä mitäki arvotat et mikä on parempi, ni kyl se aika vaikeeta on.

V: Tai että jos on hirveen arka lapsi niin et miten sitä saatas vähän rohkastua, mut ei liikaa että toinen on ihan kauhee tiukka kasvattaja sitte se liian lepuskaan ei oo taas lapselle hyväks.” (K3)

Olennaista olosuhdeselvityksen kannalta on myös ymmärtää, että varsinainen oikeudessa käsiteltävä riita koskee lapsen asumisratkaisua, mutta tämän riidan taustalla on joukko muita riitoja ja erimielisyyksiä, jotka ovat johtaneet siihen, etteivät vanhemmat pääse yhteisymmärrykseen asioista. Tästä syystä näiden tarkempi analysointi olisi tarpeen jo aikaisessa vaiheessa. Tällöin olosuhdeselvityksen kuluessa olisi mahdollista pyrkiä työstämään näitä riitoja tai ohjaamaan vanhemmat oikeanlaisten tukimuotojen piiriin, jotta lapsen etu ja yhteistyövanhemmuuden rakentaminen voisi olla aidosti etusijalla erotilanteessa ja selvitystyössä.

6.2 Vanhempien välinen suhde

Tuomarit tuovat yksimielisesti esiin, että vanhempien keskinäinen suhde on asumisriidasta päätettäessä hyvin merkityksellisessä asemassa, ehkä jopa lapsen ja vanhemman välistä suhdetta tärkeämmässä, mikäli vanhemmat ovat muuten tasavahvoja. Keskeistä

lapsen edun arvioinnissa on se, millä tavalla vanhemmat voivat tukea toistensa vanhemmuutta ja edesauttaa lapsen ja tapaavan vanhemman välisen suhteen ylläpysymistä ja sen kehittymistä. Tämä on hyvä lähtökohta ajatellen yhteistyövanhemmuuden painotusta ja erityisesti lapsen oikeutta säilyttää ja ylläpitää läheisiä ihmissuhteitaan.

”V: (- -) ei lähivanhemmaksi voi määrätä sellaista joka ei huonojen välien takia pysty kunnioittaa sen toisen vanhemmuutta yhtään.” (K1)

” V: Sitte siihen on toki ihan sen asumista koskevan ratkasun sisältöön merkitystä et (- -) jos toinen ei sitte kykene tukemaan sitä lapsen suhdetta siihen toiseen vanhempaan ni kyl se asumisratkasu kallistuu sitte helposti siihen kumpi sitte paremmin pystyy.” (K2)

Tuomarit kuulevat vanhempia myös itse tuomioistuinkäsittelyn eri vaiheissa. He saavat myös niistä käsitystä vanhempien välisestä suhteesta, mutta tuovat toisaalta myös esiin, että olosuhdeselvityksessä vanhempien välit saattavat näyttäytyä totuudenmukaisempina: todellinen asenne saattaa tulla esille, kun vanhempia tavataan useammin ja ilman avustajia. Kuvaus vaatii kuitenkin harkintaa: mikäli suhteissa ei ole mitään erityistä eikä sellaista nouse vanhempien tapaamisilla esiin, ei asiaa ole tarpeen eritellä ja kuvata yksityiskohtaisesti. Sosiaalityöntekijöiden olisikin hyvä kiinnittää olosuhdeselvityksissä huomiota vanhempien välisen suhteen analysointiin ja aukikirjoittamiseen: minkälaiset mahdollisuudet yhteistyön toteutumiselle käytännössä näyttäisi olevan? Erityisen tärkeää olisi tuoda esiin niitä näkökulmia ja ajatuksia, jotka puhuvat joko vanhemman puolesta tai tätä vastaan: näkökulmien painotuksen voi jättää tuomarin tehtäväksi. Toisaalta jos vanhempien välinen suhde näyttäytyy muuten hyvänä, tämän toteaminen ja perustelut riittävät.

”V: Niin se on taas niin yksittäistapaus. Mul oli tossa just yks semmonen olosuhdeselvityksellä. Laps oli.. vuoroviikkoasumisessa ollu aika pienestä pitäen ja (- -) nyt tilanne että laps menee kouluun ni on selkeetä että se [vuoroviikkoasumisjärjestely] joudutaan purkaa. He tuli kyllä hirveen hyvin toimeen he pysty kaikesta muusta sopii mutta se asuminen oli se josta he ei pysty sopii. Niin.. et emmä nyt tiedä se heidän keskinäisen yhteistyön kuvaus ni ei se nyt paljo anna siinä mielessä tämmösessä tilanteessa (- -)” (K3)

Eräs tuomari tuo esille, että ymmärtää sen merkityksen, että vanhempien välisellä riidalla saattaa olla lapselle paljon suurempi merkitys kuin sillä, mikä hänen varsinainen asuinpaikkansa on. Kaikki toivat esille sen merkitystä, että vanhempien pitäisi löytää sen verran yhteishenkeä, että pystyisivät joustamaan lasta koskevista asioista. Jos näin ei ole, riitaisaa tilannetta on vaikea saada katkeamaan ja lapsi joutuu elämään riidan keskellä. Myös tämä kertoo yhteistyövanhemmuuden arvostamisesta ja sen tärkeydestä ja on siten ajan hengen mukainen hyvän vanhemmuuden arviointi- ja arvostuskriteeri. Ristiriitaista kuitenkin on, että toisaalta tuodaan esille, että jos vanhempien välit ovat riitaiset ja kyse on esimerkiksi vuoroviikkoasumisesta, ei niissä tilanteissa aina edes pyydetä olosuhdeselvitystä.

Sosiaalityön näkökulmasta olosuhteiden tarkastelu tai vähintään muu työskentely perheen kanssa voisi helpottaa lapsen kohdistuvaa painetta ja mahdollistaa riidan osapuolten sovinnon ja siten toteuttaa lapsen etua. Tuomioistuintyöskentelyn näkökulmasta taas lapsen oikeus molempiin vanhempiin toteutuu ratkaisussa ja päätöksessä vuoroviikkoasumisesta, mutta tämänkaltaisen työskentely ja ratkaisukriteeristö ei kuitenkaan täytä vaatimusta yhteistyövanhemmuudesta. Pahimmassa tapauksessa lapsi joutuu toimimaan riidan välikappaleena ja eräänlaisena ”välittäjänä”. Riitatilanteen keskellä eläminen ja varttuminen on aina riski lapsen hyvinvoinnille ja vaatii puuttumista.

6.3 Arki ja kasvatus

Tuomarit tuovat esille, että lapsen arjen sujumisen varmistaminen päätöstä annettaessa on tärkeää ja asiantuntijatieto arjessa selviytymisen selvittelyssä on tarpeen. Sosiaalityöntekijöiden ydinosaamista on nimenomaan sosiaalisen olemisen ja elämisen eli arjen yleisenä asiantuntijana toimiminen. Arjen sujuvuus määrittyy vahvasti niiden tekijöiden kautta, jotka haittaavat suoriutumista tai jotka asettavat sujuvuudelle haasteita. Tuomareiden näkökulmasta näiden asioiden esiintuominen on merkityksellistä.

Kasvatus koostuu useista osa-alueista, eikä sillä ole yhtä tiettyä määritelmää. Sitä voisi pitää jopa kattokäsitteenä erilaisille arvovalinnoille, joita vanhemmat tekevät lastensa elämään liittyen. Kasvatus -teemaan liitin esimerkiksi sellaiset asiat kuin rajojen asettaminen, suhtautuminen koulunkäyntiin ja ihmissuhteiden tukeminen. Se, että kasvatusta ei käytetty terminä haastattelussa kertoo myös siitä, että siihen on vaikea päästä suoraan

käsiksi ja sitä on vielä vaikeampaa arvioida: onhan kyse usein arvovalinnoista, joita on vaikeaa laittaa paremmuusjärjestykseen. Tuomarit toivatkin esiin, että olosuhdeselvityksissä on hyvin harvoin esitetty kritiikkiä vanhempia kohtaan. Mahdollinen kritiikki on verhottu erilaisiin sanakäänteisiin ja niitä täytyy osata lukea ”rivien välistä”. Kun samaan aikaan huomioidaan tarve esittää asiat avoimesti ja perustellusti, riitelee tämänkaltaisen kirjoitustapa vaadetta vastaan.

"V: Se on nyt ehkä tärkeätä painottaa et ku me kirjojetaan, ni meidän perustelut pitää olla avoimet ja läpinäkyvät, kaikki mikä vaikuttaa siihen ratkaisuun ni täytyy näkyä. Se voi olla just näin että siel on välillä vähän rankkaakin kritiikkiä toista vanhempaa kohtaan mut sitä me ollaan viestitetty sit myös meidän selvityksentekijöille et vastaaval tavalla heillä sen täytyy kaiken näkyä. Yhtä läpinäkyvää ja avointa se pitää olla sit sielläkin.

V: Niin ehkä se mikä olosuhdeselvityksissä aika vähän on ni siel on hirveen vähän kritiikkiä kumpaakaan vanhempaa kohtaan et ne on aika varovaisia. Siel harvoin.. se on rivien välistä joutuu etsimään sen negatiivisen." (K2)

Sosiaalityöntekijöiltä odotetaan myös avointa ja verhoilematonta kielenkäyttöä, jolloin tulkinnalle ei jää niin paljon sijaa. Ammattikuntien välinen työskentelyn lähtökohtaero tulee tässä myös näkyväksi: toinen instituutio tuomitsee, toinen pyrkii ymmärtämään ja auttamaan. Työskentelyllä on siten eri funktiot. Työskentelyn funktio vaikuttaa siihen, millä tavalla asioita kirjataan ja mitä dokumenteilla ja kirjauksilla halutaan saada aikaan. Tässä tulevat näkyväksi myös instituution ja asiakkaan välinen valtaero ja siihen suhtautuminen: sosiaalityössä valtaeroja pyritään häivyttämään kun taas tuomioistuintyöskentelyssä sen olemassaolo on jopa oleellista.

6.4 Vakiintuneet olosuhteet

Lapsen asuinpaikasta päätettäessä tuomarit kuvaavat merkitykselliseksi sen, keneen lapsella on vahvin ja vakiintunein emotionaalinen yhteys. Toisaalta lapsen ikä vaikuttaa siihen, minkälaista painoarvoa annetaan fyysiselle asuinympäristölle. Tällöinkin merkityksellisiksi nousevat lapsen ihmissuhteet esimerkiksi koulun ja kavereiden muodossa, ei niinkään kodin fyysinen ympäristö. Tämän kokonaisuuden arviointia asiantuntijanköikulmasta myös odotetaan olosuhdeselvityksestä, erityisesti lapsen edun mukaista eri näkökulmien punnintaa.

”V: Vaikka sitä niin sanotaan et sillä väliaikaismääräyksellä ei oo mitään merkitystä oikeestaan sitte siinä lopullisessa ratkasussa ni, kylhän se lapsi on siinä asunu [toisen vanhemman luona väliajan].. V: Tosiasiallisesti [se] vakiinnuttaa olosuhteet.” (K3)

Edellä oleva aineistonäyte tuo esille, kuinka väliaikaismääräykset tosiasiallisesti vakiinnuttavat olosuhteita ja voi kääntää lopputuloksen sen vanhemman hyväksi, jonka luokse lapsi on väliajaksi määrätty asumaan. Tuomarit esittivät aiheellista kritiikkiä sitä kohtaan, että olosuhdeselvityksen tekemisessä – ja erityisesti sen aloituksessa – kestää pitkään.

”K: Mitä mieltä te yleisesti ottaen ootte tosta ajasta [jonka olosuhdeselvityksen saaminen kestää]? Jos teil on puoli vuotta sovittu et se vois olla ni onks se teiän mielest semmonen kohtuullinen aika vielä vai?

V: Ei, ihmisten kannalta ei todellakaan.

V: Ei, ei mä ainaki toivosin että (- -) se selvitystyö pääsis alkuun mahdollisimman nopeesti sen istunnon jälkeen ku se tilanne on akuutti perheellä ja ne on tavallaan siirtymässä seuraavaan käsittelyvaiheeseen. Vaikka se itse selvitystyö sitte kestäski kauemmin aikaa niin sekään ei niin kauheesti haittaa ku sen perheen kans vaan työskenneltäs. Mutta mä en tykkää siitä kolmen kuukauden gapista mikä tulee.” (K2)

Tuomarit esittivätkin toiveen, että olosuhdeselvitystyöskentely alkaisi pikimmiten sen tilaamisen jälkeen, eikä väliin jäisi monen kuukauden taukoa. Perhe voisi hyötyä työskentelystä eivätkä olosuhteet ehtisi vakiintua odotusajalla niin helposti. Vakiintuneiden olosuhteiden vastainen päätös on ristiriidassa lapsen edun kanssa, jolloin voidaan katsoa, että sosiaalitoimen omat prosessit ovat ristiriidassa lapsen edun mukaisen toiminnan kanssa. Tämä vaatii sosiaalityön omien prosessien tarkastelua ja mahdollisten resurssivajeiden esilletuomisen tärkeyttä. Työskentelyn viivytyksetön aloittaminen voisi tuoda myös uudenlaista ulottuvuutta vanhempien välisen riidan ja yhteistyövanhemmuuden edellytysten parantamisen työstämiseen. Sosiaalityö operoi sekä tuomioistuinten että myös muun palveluverkoston välillä, jolloin asian työstäminen kun aihe on akuutti, voisi paitsi editstää lapsen olosuhteita, myös nopeuttaa prosessia siten, etteivät väliajalla vallitsevat olosuhteet ehtisi vakiintua.

6.5 Kodin muut ihmissuhteet ja uusperhe

Kysyttäessä, onko kodin ihmissuhteiden kuvauksilla merkitystä, vastaus on kyllä. Lapsen arjen ja jokapäiväisen elämän sujumisen kannalta on oleellista, tuleeko kotonaan asuvien ihmisten kanssa toimeen. Näin merkityksellisiksi tulevat myös muut ihmissuhteet kuin lapsen ja vanhempien väliset ja arvioinnin tulee ulottua perinteistä ydinperhetä laajemmalle – etenkin uusperheissä.

”V: (- -) Kaikki jotka siel kotona asuu ja jotka on mukana sen lapsen elämässä niin ne on, tärkeitä koska se mikä se on se muodollinen suhde siihen lapseen ni sil ei oo kauheen merkitystä mut se mikä on tosiasiallinen olosuhde siellä ni sil on merkitystä.” (K2)

Toisaalta näyttää riippuvan tuomarista, minkälainen painoarvo millekin ihmissuhteelle annetaan, mutta yleisesti ottaen ainakin vanhempien uusilla kumppaneilla ja heidän mahdollisilla lapsillaan katsotaan olevan merkitystä lapsen arkeen ja sitä kautta lapsen edun arviointiin. Saman talouden aikuiset huolehtivat useimmiten lapsista yhdessä ja on lapsen edun arvioimiseksi on tärkeää tietää, millä tavalla arki sujuu heidän kanssaan. Lapsen oman mielipiteen selvittäminen kodin uusiin ihmissuhteisiin liittyen on tärkeää.

Muille, kuin kodin sisäisille ihmissuhteille, tuomarit eivät ainakaan spontaanisti kertooneet antavansa erityistä painoarvoa. Sen sijaan, että he olisivat pohtineet tukiverkoston ja muiden läheisten ihmissuhteiden, kuten isovanhempien, merkitystä lapselle, he pohtivat tuen merkitystä esimerkiksi vanhemmalle tarjottavan lastenhoitoavun ja arjessa tapahtuvien käytännön järjestelyjen sujumiseen liittyen. Tuomarit toivat jonkin verran esiin, että tukiverkostolla on merkitystä erityisesti silloin, jos vanhemmilla on todettu olevan erinäisiä haasteita elämässään, joiden vuoksi tuen merkitys perheen elämässä korostuu. Tämä voi olla osittain ristiriidassa lapsen edun kanssa, mikäli lapsella on hyvin läheisiä ihmissuhteita esimerkiksi isovanhempiin, mutta vanhemmat estävät tapauksien perusteetta. Uudessa lapsenhuoltolakiehdotuksessa on otettu tähän kantaa ja tämä voi tulla erääksi arviointi- ja päätöskriteeriksi jatkossa vahvemmin (Oikeusministeriö, 2018, 10).

6.6 Lapsen kuuleminen ja mielipiteen selvittäminen

Tuomarit pitivät yksimielisesti lasten kuulemista merkittävänä, jopa tärkeimpänä, osana olosuhdeselvitystä. Se näyttäytyy aineistossa osiona, jonka voisi erottaa – ja joka myös toivotaan erotettavan – olosuhdeselvitysprosessista omaksi prosessikseen. Toisinaan olosuhdeselvityksen tilaamisen ainoa peruste on lapsen mielipiteen selvittäminen ja tällöin selvitysprosessin kesto tekee asian käsittelystä perusteettoman pitkän. On myös mahdollista, että tuomarit kuulevat lasta itse, mutta tällöin lapsen tulee olla riittävän vanha ja kuulemiselle tulee olla hyvät perusteet – lapsen mielipiteen selvittäminen on siten selkeästi sosiaalitoimen tehtävä.

”V: Se pitäis erottaa se lapsen kuuleminen jollakin tavalla tästä olosuhdeselvityksestä. Ne on kaks eri asiaa.” (K1)

Ottaen huomioon osion merkityksen ja sen tärkeyden, on ristiriitaista, että tuomareiden mukaan lapsen kuulemista on kuvattu usein olosuhdeselvityksessä suhteellisen vähän. Tämä on myös lastensuojelulain hengen ja kansainvälisten sopimusten vastaista: lasta tulisi kuulla ja hänen mielipiteensä selvittää häntä koskevissa asioissa ikä ja kehitystaso huomioiden. Tämä on asia, johon tulisi kiinnittää erityistä huomiota jatkossa.

”V: (- -) ni tää lapsen mielipiteeseen vaikuttaminen ja lapsen mielipiteen muodostuminen, kuinka omaehtosesti se on tullu ni sen toki.. sen tiedon haluaisi saada (- -) mut samalla tietää että ei se näillä resursseilla tai varmaan millään resursseilla oikein oo selvittävissä.” (K2)

Kirjauksista tuomarit toivoisivat löytävänsä tietoa siitä, millä tavalla lapsen mielipide on muodostunut ja asiantuntija-arviota siitä, vaikuttaako lapsen mielipide aidolta vai onko siinä jotakin elementtejä, jotka voisivat kertoa siitä, että mielipiteeseen on vaikuttettu. Tämän arviointia varten pelkkä lapsen mielipiteen selvittäminen ei kuitenkaan riitä. Tämä vaatii paitsi ikätasoisien puheen tuntemista ja kokemusta eri-ikäisten lasten puhetoimista, myös suhteutusta siihen, millä tavalla vanhemmat kertovat asioista, jotta on mahdollista pohtia, tuottavatko lapset vanhemman puhetta vai omaansa. Samaan aikaan kuitenkin ymmärretään, ettei asian selvittäminen ole välttämättä mahdollista. Tärkeintä olisi kuitenkin huomioida manipulaation mahdollisuus ja pyrkiä tekemään arviota mie-

lipiteen aitoudesta pyrkimällä selvittämään mielipidettä mahdollisimman syvällisesti. Tämä vaatii luottamuksellisen suhteen muodostumista lapsen ja sosiaalityöntekijän välille, joka voi kestää pidempään kuin yhden tai kahden tapaamisen verran.

Vaikka sosiaalitoimen yhtenä erillisenä tehtävänä olisi selvittää pelkästään lapsen mielihope, senkin toteuttamiseen menee aikaa, mikäli halutaan syvällisempää tietoa. Ristiriitaista on myös vaatimus tai toive mielipiteen aitouden varmistamisesta, koska se vaatii suhteuttamista muiden kuulemiseen. Tuomareiden olisikin hyvä pohtia olosuhdeselvitystä pyytäessään, minkälaista tietoa he lapsen kuulemiselta odottavat ja ohjata prosessia oikeaan suuntaan tilauksen yhteydessä avaamalla näitä toiveita ja tarpeita. Sosiaalitoimen tehtäväksi jää tämän lisäksi raportoida lisäksi muut havaitsemansa mahdollisesti lapsen etuun vaikuttavat seikat.

7 OLOSUHDESELVITYKSEN MUOTOSEIKAT

Olosuhdeselvitykseen liittyy useampia osioita, jotka ovat myös keskenään erillisiä: vieranomaisraporttien kerääminen, selvityksen kirjoitus olosuhteiden arviointineen ja myös lapsen mielipiteen selvittäminen. Tuomarit toivat yhdenmukaisesti esille, että nämä tulisi erottaa selkeämmin toisistaan ja tarvittaessa ne tulisi toteuttaa irrallisina osioina.

V: (- -) Et jos miettis sen kehittämistä eteenpäin, niin sitten se voisi selkeästi olla niin et on se tiedonhankinta jos ei me kerran itse voida saada niitä tietoja, ja sit ois se asiantuntijarooli, sitä lapsen etua silmällä pitäen. Ja sit, ja siihen liittyis se kuuleminen ja se, selvitys. Mun mielestä se on tällä hetkellä joskus kun se on siihen lakiin määritetty niin se [sosiaalityön rooli] ei oo ihan loppuun asti mietitty. Ja se on ehkä just sen takia että sitä käytetään, kuin sitä käytetään.” (K1)

Selvitettäessä tuomareiden käsityksiä olosuhdeselvityksen muotoseikoista, kävi ilmi, että erityisesti monikuntaselvityksissä saattaa tulla hyvin epätasapainossa olevia selvityksiä luettavaksi. Toiset selvittävät olosuhteita perustellusti ja kaavamaisesti, kun taas toiset kirjoittavat hyvinkin lyhyitä ja kaunokirjallisia tuotoksia. Kokemus olosuhdeselvitysten laatimisesta näkyy selvästi.

”V: Kyl se (- -) varmaan vähän niinku kuntakohtasta että [kaupungissa] on tarkka sapluuna mutta sitte pienemmillä ei oo. Pienemmillä tosissaan se saattaa olla puoltoist sivua se koko homma. V: Se on tavallaan vaan se johtopäätös.” (K3)

Lisäksi tuomareita hämmensi paikoitellen selvä kotikuntapainotus raporteissa: omaa kuntaa saatetaan jopa mainostaa hyvänä paikkana lasten olla ja elää – tämä herättää kysymyksiä selvityksen puolueettomuudesta. Tuomarit painottavatkin sen merkitystä, että sama ihminen tekisi selvitykset, jolloin arviointikriteeristö olisi yhdenmukaisempi. Toisaalta myös pienten paikkakuntien erilaiset selvitykset ymmärretään, koska selvityksiä tehdään harvemmin ja muun työn ohella. Yhteismitallisuutta ja yhdenmukaisuutta olisi mahdollista lisätä myös yhteisellä ja riittävän yksityiskohtaisella ohjeistuksella.

”V: yks lappilainenhan oli hauska ku ne kerto et Lapin elämänrytmi on niin paljon hitaampi ku [kaupungin] että se on ehdottomasti lapsen edun mukasta asua siellä.

V: Nimenomaan voi ollakin, mut että onko se absoluuttinen totuus juuri tälle lapselle.” (K2)

Sosiaalisen identiteetin teoria saattaa selittää mahdollisia kotikuntapainotuksia: oma vii-teryhmä koetaan toista parempana. Eri kuntien välillä tulee väistämättä arvioinnin koh-teenksi paitsi vanhemman soveltuvuus lähivanhemmaksi, myös se, minkälaisen asuin- ja elämisympäristön kyseinen kunta tai kaupunki pystyy lapselle tarjoamaan. Jotta paino-tuksilta voitaisiin välttyä, tulisi ryhmäidentiteeteistä olla tietoinen ja työstää tekstiä myös näitä reflektoiden. On aivan mahdollista, että ilmiö näkyy myös tuomioistuinten ratkaisuisissa.

Olosuhdeselvitys voi kuitenkin olla ratkaisun kannalta turha, mikäli siihen ei ole osattu koota tietoa asiantuntijanäkemyistä hyödyntäen ja analysoiden lapsen edun kannalta merkityksellisiä tietoja. Selvitys ei vastaa sille asetettuihin odotuksiin ja tarpeisiin, mi-käli teksti jää pinnalliseksi kuvailuksi, jota ei ole analysoitu pidemmälle eikä jäsennelty selkeästi: jäsentely ja selkeys vaativat tiettyjen muotoseikoille asetettujen kriteerien täyttymisen. Selvityksen lukemista helpottaa, mikäli siinä on tietyt osiot. Sisältö tulee esille osioiden käsittelyssä ja sisällön fokusoinnissa ratkaisun kannalta oleellisiin seik-koihin.

”V: Ei kai sitäkään voi sanoo että aina olis, että lyhyt olis ytimekäs että sitte kyllä joskus on nähny semmosen että joka on suhteellisen lyhyt mutta siit et saa mitään oikeestaan. Siin on enemmänki pelk-kää sitä kuvaelmaa eikä minkäänäkösiä, ei ees kunnolla omia ha-vaintoja eikä varsinkaan kunnan johtopäätöksiä. Ne on vähän sit semmosia että no mitäs tällä sitte tekee.” (K3)

Tuomarit myös kertoivat, että he usein etsivät ensimmäisenä luettavakseen johtopäätök-sen ja yhteenvedon. Forsbergin ja kumppaneiden (2018) tutkimuksen mukaan nämä saattavat olla melko niukkoja osioita. Tuomarit esittivät yksimielisesti, että selvityksestä tulee käydä ilmi, mihin tehdyt johtopäätökset perustuvat, mutta myös se olisi merkityk-sellistä, että riidan kannalta merkitykselliset havainnot löytyisivät tiivistetysti omasta

osiostaan. Lisäksi selvisi, että tuomareiden työtavoissa on eroja: osa lukee selvityksen kerralla kannesta kanteen ja toiset silmäilevät vain tietyt osat läpi ja odottavat, että asianosaiset nostavat merkitykselliset kohdat esiin käsittelyistunnossa. Tämä liittyy osaltaan siihen, että usein selvitykset ovat niin pitkiä, ettei niihin ole aikaa perehtyä. Selvitysten käsiteltävyyden näkökulmasta olisikin tärkeää pyrkiä tiiviimpään esitystapaan.

V: Siis tietöahan me sieltä haetaan. Et se on nyt sama vaik se tulis ranskalaisilla viivoilla kunhan se tieto tulee sieltä. [naurahtaa] Että ei mitään tarinoita haeta ku tietoa.” (K1)

Olosuhdeselvityksen muodolla ei ole varsinaista merkitystä, mutta niiden yhdenmukaisuutta kuitenkin haastattelussa painotettiin: se helpottaa lukemista ja sisällön tulkintaa. Monikuntaselvityksissä selvitysten sisältöjen arvioinnin tekee hankalaksi selvitysten erilainen tyyli. Yhteinäinen muoto ja ohjeistus tuottaisi selvityksiin yhdenmukaisuutta ja yhteismitallisuutta.

8 SOSIAALITYÖN ASiantuntijätiedon ja roolin merkityksestä

"V: Jos puhutaan olosuhdeselvityksestä niin mun mielestä se [sosiaalityön rooli] on hankkia sellaista tietoa meidän päätöksenteon tueksi jota me ite ei saada. Se vois olla myös se asiantuntijarooli mut mun mielestä lainsäätäjä ei oo säättäny niin että se on se asiantuntijarooli, vaan se on hankkia sit tietoa mitä me ei muualta saada." (K1)

Edellä oleva aineistonäyte kuvaavat hyvin sitä pääosin varovaista ja torjuvaakin suhtautumista sosiaalityön asiantuntijuuteen, joka tuli ilmi aineistosta. Tärkeimmäksi sosiaalityön tehtäväksi esitettiin olosuhdeselvitystyössä tiedonkeruu: niiden asioiden selvittäminen ja yhteen kokoaminen, joita tuomioistuin ei voi saada ilman sosiaalitoimen apua. Tästä näkökulmasta käsin sosiaalityölle yleisemmin asetetut vaatimukset perheoikeudellisessa sosiaalityössä ja sen tekemisen lähtökohdista eivät toteudu. Tämä saattaa osaltaan selittää prosessiin liittyviä haasteita ja joidenkin kaupunkien kokemuksia yhteistyön ja selvitysten toimimattomuudesta. Toisaalta aineistossa esitetään, että joskus on tarve saada asiantuntijatietoaakin ja tätä pyydetään silloin erikseen ellei sitä ole analyysin muodossa tapana tuottaa lähtökohtaisesti. Kun tässä huomioidaan sosiaalityön omat prosessit, rooli ja näkökulma olosuhdeselvitystyöhön, on vaarana, että asiantuntijatyö redusoituu pelkäksi havaitun kuvailuksi tiedon analysoinnin sijasta.

Aineiston perusteella voidaan todeta, että tuomioistuimet käyttävät olosuhdeselvitystä eri tarkoituksiin eri tilanteissa. Yksi funktio on saada yksiin kansiin koottua faktatietoa, toinen asiantuntijan analysoimaa tietoa olosuhteista. Näiden painotus vaihtelee riippuen paitsi kyseisestä riitatapauksesta, myös koetusta yhteistyön laadusta ja tuomarin työskentelytavasta. Yhtäältä sosiaalityön asiantuntijuudelle olisi kysyntää, mutta se tulisi tuottaa olosuhdeselvitystyössä selvityksen huolellisena ja arvioinnin kestävän analysoinnin kautta. Toisaalta luottamus resurssien ja osaamisen riittävyyteen tämän osalta vaihtelee ja myös selittää muodostuneita työskentelytapoja sekä selvitykseen kohdistettuja odotuksia.

Suhtautuminen sosiaalityön asiantuntijuuteen näyttäytyy aineistossa ristiriitaisena. Toisaalta esitetään toiveita, että selvitys olisi asiantuntijan analyttisesti tulkitsema ja toi-

saalta selvityksentekijöille ehdotetaan pelkkää tiedon kerääjän ja objektiivisen raportoin roolia. Tätä selittävät paitsi tapauksiin liittyvät erilaiset tarpeet mutta myös turhautuminen toimimattomaan yhteistyöhön tai liian pitkään toteutusaikaan. Toisaalta aineistossa tuodaan esiin, kuinka yhteistyö esimerkiksi sovitteluissa on hyvin hedelmällistä ja kuinka asiantuntijoiden roolit tukevat toisiaan ja toisinaan jopa sekoittuvat. Vahvalla yhteistyöllä olosuhdeselvitystyössäkin on mahdollista päästä tilanteeseen, jossa tietoa ja osaamista voidaan jakaa ammattilaisten kesken. Näin tapahtuikin kaupungeissa, joissa yhteistyö kuvattiin erityisen toimivana.

”V: Mut kauheesti me ollaan myös opittu sit tän meidän sovittelun myötä ja ku me, (- -) jatkuvasti sovitellaan näitten sosiaalityöntekijöiden tai psykologien kanssa ni opitaan sielläki ihan hirveesti.

V: Monesti meidän roolitki menee jo ihan sekasin, ettei tiedä et kumpi on..

V: Kumpi on tuomari ja kumpi on psykologi, joo.” (K2)

Aineistossa esiin tuodut jäykät sosiaalitoimen prosessit koskien olosuhdeselvitystä eivät vastaa tarpeeseen saada enemmän kohdennettua tietoa perheistä ja heidän olosuhteistaan, vaan asettaa tapaukset enemmän samaan muottiin muiden kanssa, yhdenmukaistaa niitä. Tämä voi aiheuttaa toimimattomuutta tuomioistuimen ja sosiaalitoimen prosessien yhteensovittamisessa ja tarvittavan tiedon tuottamisessa. Tämä vaatii yhteistä tahtoa yhteensovittaa eri osapuolten tehtävälle osoittamia funktioita ja merkityksiä.

Aineistossa tuotiin vahvasti kuitenkin esille, että tiedon tulkinta on tuomioistuimen tehtävä, vaikka samaan aikaan esitettiin myös toivomus sosiaalityön asiantuntijuutta käyttäen analysoidusta selvityksestä. Tuomarit selittivät kuvailevien ja pidemmälle analysoimattomien aineistojen suurta määrää sillä, että olosuhdeselvittäjillä ei ole aikaa analysoida tuottamaansa aineistoa kovin syvällisesti. Tämä kertoo siitä, että sosiaalityön resurssit tehdä työ sille asetettujen vaatimusten mukaisesti, ovat puutteelliset. Tuomarit kokivat myös sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuden käyttää muita asiantuntijoita arvoinnissa apua satunnaisena ja hankalana. Tämä asettaa myös sosiaalijärjestelmän toimivuuden yleisemmällä tasolla kyseenalaiseksi: palveluita on, mutta niitä ei joko saa tai jonot niihin ovat liian pitkät (oikea-aikaisuus ei toteudu).

”V: Vaikka he on tuottanu sit meille sitä, et juuri sen takia ne on niin laveita, et koska se tiivistämistyö vie niin paljon aikaa, että heidän on paljon helpompi kirjoittaa se vaan kaikki siihen näkyviin, plus

sitte se et mitä he on sanoneet että he haluaa että vanhemmat sit näkee että heiän mielipiteensä ja puheensa on otettu huomioon, että ne on kuitenkin siinä olemassa. Siin on näitä näkökulmia mutta, kyllähän me ollaan just tällä puolella ehkä toivottaisiin sitä että ne.. että me toivottas itseltämme että me pystyttäis sellain selkeästi kysymään ne kysymykset mitä pitää selvittää ja sit me toivottas että niihin vastattais meille mahdollisimman nopeasti.” (K3)

Suhtautuminen sosiaalityön asiantuntemukseen ja sosiaalityön tuottaman tiedon arviointiin ja käyttöön näkyi varovaisena. Tuomarit toivat esiin luottavansa omaan arvioonsa tilanteesta ja myös sen, että olosuhdeselvitys on vain yksi osa kokonaisuutta. Kaupunkien välillä oli vaihtelua siinä, millä tavalla selvitysprosessi lähtee liikkeelle: toisaalla tilauksen yhteydessä eriteltiin ne kysymykset, joihin toivotaan erityistä huomionkiinnittämistä olosuhdeselvityksen aikana ja tilauksen yhteydessä toimitettiin selvittäjille tiedoksi kaikki aineisto, jota tuomarilla on tapauksessa käytettävissään (joka vähentää päällekkäisen työn tekemisen määrää). Toisaalla taas selvityspyyntöjä lähti myös blanka, ilman lisäpyyntöjä tai tietoja. Tämä johtui osaltaan siitä, ettei aikaisemmin esitettyihin erityiskysymyksiin koettu saadun vastauksia. Tämä herätti myös kysymyksiä siitä, mitä tarkoitusta olosuhdeselvitys sosiaalitoimessa tällöin palvelee.

”V: Mulla niin kauan kun mä oon ollu täs [kaupungissa] niin mulla on ollu se käsitys että nää [kaupungin] selvityksen tekijät ne ei halua mitään ohjausta. Et ne haluaa et ne tekee kuulemma sen, selvityksen oikeestaan samalla tavalla.. (- -)

V: [keskustelua selvityksen kohdentamisesta] Mä vähän väitän et ne ei silloin ymmärrä että he, me, he hankkii meille tietoa mitä me halutaan jota me ei saada muuten. Niin sehän tuntuu aika hassulta et jos heil on oma agenda, et näin tätä täytyy tehdä, ku eihän se oo heiän, me haetaan sitä tietoa. Heil ei oo sillä tavalla osaa ja arpaa siin prosessissa muuten ku et he hankkii meille sen tiedon mitä me tarvitaan.” (K1)

Sosiaalityön rooli ja asema koettiin erityisen haastavana niissä tilanteissa, joissa olisi tarpeen käyttää tarveharkintaa selvityksen tekemisen laajuudessa. Sosiaalityön suhtautumista perheoikeudelliseen työhön kuvattiin varovaisena, jolloin mieluummin tehdään liikaa, kuin liian vähän. Tämä herättää kysymyksen siitä, kuinka hyvin työn tekemisen reunaehdot tunnetaan ja olisiko niissä järkevöittämistä. Tehtävän kirkastaminen voisi

joissakin tapauksissa sujuvoittaa työtä ja vapauttaa resursseja sinne, missä niitä tarvitaan.

”V: (- -) Tuli yks esimerkki mieleen ku, olosuhdeselvityksen aikana, tuli tällainen oleellinen muutos siihen tilanteeseen minkä pohjalta oltiin olosuhdeselvitystä pyydetty. Niin, sielt selvityksen tekijät oli yhteydessä että, et onko tätä järkevää jatkaa. (- -) mä en oikein tiedä miten mä oisin suhtautunu (- -) heillä oli se näkemys että, et ku heille on tullu tää pyyntö et heidän täytyy tehdä se, (- -) mulle tavallaan riittäis patteri että ne toteaa että vanhempi on muuttanu toisella puolelle maapalloa että ei [selvityksen tekeminen] enää oo mahdollinen (- -)

V: Niin. Koska hehän pelkää et ku sä oot laittanu sen sinne ja määrät, niin he tekee virkarikoksen jos ei he jatka sitä oli se sitten vaikka kuuhun muuttanu.” (K1)

Lisäksi aineistossa esitettiin ihmettelyä siitä, että tapauksia ei priorisoida. Prosessin kriittikön seuraaminen saattaa johtaa tilanteisiin, joissa kärsijänä on lapsi. Tämä taas on ristiriidassa sen tehtävän kanssa, että sosiaalitoimen tulisi toimia lapsen edun vartijana omalta osaltaan.

”V: Niin, mulla taas oli sellanen jossa nimenomaan pistettiin että nyt tarvittais kiireellinen selvitys että, laps oli jääny vailla huoltajaa. Oli ollu äidin yksihuollossa ja äiti oli kuollu, niin ei ollu huoltajaa lainkaan ni siltikään se ei tullu siis.. se tuli ihan sen normaali-ikäavan mukaan että, ei tullu yhtään sen nopeemmin.” (K3)

Niin oikeustyöskentelyyn kuin sosiaalityöhönkin liittyy tarveharkintaa. Suurin osa tuomareista ihmetteli ääneen sitä, että hyvin spesiaaleissakaan tapauksissa lapsen edun sitä vaatiessa olosuhdeselvitystyössä ei ole juurikaan pystytty joustamaan vaan sosiaalitoimen oma prosessi on ohjannut toimintaa vahvasti. Sosiaalitoimen oman harkintavallan käyttämistä, tehtävien priorisointimahdollisuuksia ja resurssien allokointia olisi tästäkin näkökulmasta tarpeen tarkastella.

”V: Mul oli [nimetyt] kaupungin kans tämmönen tilanne et mä en tarvinnu sieltä muuta ku sen, äidillä, äiti oli tässä tapauksessa tapaava vanhempi ni oli mielenterveysongelmia ja, oltas haluttu, tai olis tarve olla saada objektiivinen lääkärinlausunto ku hän oli hakenut siis ei-hoitavilta tahoiltaan ja sitte äidin poliisirekisteritiedot ni ne ei meinannu millään suostuu, ne oli vaan tarvinnu nää kaks asiakirjaa, ni ihan siis, käsittämätöntä sananvaihtoo tästä asiasta tuli. Et he ei pysty tekee tämmöst et heidän täytyy selvittää enempi. Mä sit et ku ei tarvi ku mä pyydän vaan näitä et me ei tarvita mitään muuta et meil ei oo riitasta sen äidin asumisolosuhteet tai mi-

kään muukaan, vaan nää tiedot. No sitte ku se oli aikataulullisesti lyhyempi aika ku normista ni he kyllä sit pitkin hampain toimitti sen mulle mut ne oli kuitenkin näistä mun sanoista huolimatta sit tehny jonkinasteisen kertoelman sinne ja käyny kattomassa ja sitä sun tätä, vaikka se oli ihan tarpeetonta. Et jotenki ne on aika juntturoita sit tän suhteen et ei suostuta vaan vastaamaan kysymyksiin jota esitetään. Ku mä siihenki viel kirjotin että tää on poikkeuksellisesti tämmönen että tarvittaisiin vain tieto tästä ja tästä.” (K3)

Kokonaisuudessaan arvioiden suhtautuminen sosiaalityön asiantuntemukseen vaihteli kaupungeittain ja heijastelee yhteistyön koettua sujuvuutta. Siellä, missä yhteistyö kuvattiin muutenkin sujuvaksi, asiantuntemukselle annettiin enemmän painoarvoa ja yhteistyö koettiin hedelmällisempänä kuin siellä, missä yhteistyö oli selkeästi vähäisempää. Tämä kertoo yhteisten tavoitteiden ja työn tekemisen tavoista sopimisen merkityksestä, joka osaltaan luo myös luottamusta toisen osapuolen asiantuntijuuteen.

9 JOHTOPÄÄTÖKSET

Keskeisin johtopäätös aineiston pohjalta on se, että olosuhdeselvityksellä nykymuodossaan on useita funktioita ja se sisältää temaattisesti kolme eri tehtävää: viranomaisraporttien keräämisen, lapsen mielipiteen selvittämisen ja lapsen olosuhteiden selvittämisen sekä olosuhteiden arvioinnin.

Olosuhdeselvitykseen liittyy kolme eri käyttäjäkuntaa, jotka ovat oikeuslaitos, sosiaalitoimi ja asianosaiset. Jokaisella heistä on omat intressinsä selvitystä kohtaan, jonka vuoksi selvitykseen liittyy vahvoja sosiaalitoimen työhön kohdistuvia paineita ja jännitteitä. Pääasiallinen ja ensisijainen olosuhdeselvityksen funktio on tuomareiden näkökulmasta tuottaa oikeuslaitokselle se tieto, jota he nimenomaisesti tarvitsevat lapsen olosuhteista sekä koota muiden viranomaisten tuottamat tarpeelliset asiakirjat tuomioistuimen käyttöön ja myös selvittää lapsen mielipide asiassa. Sosiaalityön asiantuntemus tulee näkyväksi jäsennellyn ja analysoidun olosuhdeselvityksen kautta. Tällöin selvitys on myös käyttökelpoisiin tuomioistuimen näkökulmasta tarkasteltuna.

Toiseksi kirjallinen aineisto tuottaa tietoa asianosaisille kummankin vanhemman ja lapsen olosuhteista heidän luonaan ja tämä voi mahdollisesti helpottaa vanhempien välisiä ristiriitoja hälventämällä toiseen vanhempaan ja hänen olosuhteisiinsa kohdistuvia epäluuloja ja tekemällä näkyväksi lasta toisen vanhemman seurassa. Myös lapsi voi konstruoida myöhemmin omaa elämäänsä ja siihen liittyviä olosuhteita kirjallisen aineiston avulla. Riippuen riidan syistä ja riitatyypistä (kts. Auvinen, 2006) vanhemmat voivat pyrkiä vaikuttamaan selvityksen sisältöön siten, että se toteuttaa heidän toivomiaan funktioita nyt tai tulevaisuudessa. Tämä edellyttää selvityksen toteuttajalta kriittistä tarkastelukulmaa ja vahvaa luottamusta omaan asiantuntemukseensa tilanteessa. Toisaalta sosiaalitoimen dokumentointia määrittävät ja rajaavat lait ja säädökset, joita tehtävästä ja tietojen kirjaamisesta on asetettu. Sosiaalityöntekijä myös virkamiehenä vastaa kirjatujen tietojen oikeellisuudesta. (kts. Kääriäinen, 2005.)

Sosiaalitoimen funktiona olosuhdeselvitysprosessissa on paitsi tuottaa tuomioistuimelle tietoa siitä, miten lapsen tilanne on turvattavissa muuttuneissa olosuhteissa, myös tukea (yhteistyö)vanhemmuutta ja tuoda konfliktiin sovittelevaa otetta. Lisäksi sosiaalitoimen tärkeänä tehtävänä on selvittää lapsen mielipide tämän ikä ja kehitystaso huomioiden ja

siten, ettei lapsi koe olevansa vastuussa tehtävästä päätöksestä. Vaikka selvitystyö ei ole sovittelua, on olosuhdeselvittäjän tarvittaessa ohjattava vanhemmat palvelujärjestelmässä oikeiden toimijoiden luokse tai autettava sopimuksen tekemisessä. Selvitystyö vaatii eroasioiden ammattiosaamista sekä lapseen vaikuttavien eri aspektien jäsentämis- sekä analysointikykyä. (THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle.)

Sosiaalitoimen tehtävän sisältöä ja siihen kohdistettuja vaatimuksia tarkastellen huomataan, että sosiaalitoimen tehtävä on pelkkää tiedonkeräämis- ja tuottamisfunktiota laajempi. Selvityksessä tuotetaan formaalia faktatietoa, mutta informaalin tiedon kautta sosiaalityöntekijä pystyy antamaan kokemalleen ja kuulemalleen merkitystä, siirtämään sen laajempaan kontekstiin. Metakognitiivisen tiedon kehittyminen auttaa työntekijää kehittämään työssään ja refleктоimaan kokemaansa sekä omia arvoja ja asenteita tilanteissa, joissa asiat ovat vahvasti arvolatautuneita. (Kts. Vaherva, 1999, 97-99.) Sosiaalityö perustuu niin tutkimus- kuin kokemustietoonkin (Antikainen, 2007, 17; Satka, Karvinen-Niinikoski & Nylund, 2005, 9-11), joka pätee myös perheoikeudellisessa työssä. Monet toimintatavat muodostuvat toimiviksi koettujen käytäntöjen kautta ja tulkinnat perustuvat usein paitsi teoreettiseen osaamiseen, myös kokemuksen kautta karttuneeseen yleiseen ymmärrykseen asiasta. Tämä puolestaan syventää asiantuntemusta, jolloin aineiston syvälinen analyysi mahdollistuu. Olosuhdeselvityksen analyysin syvällisyydessä koettiin olevan puutteita, joskus se jopa puuttuu kokonaan. Eri tiedon tasojen ja niiden kehittymisen tarkastelun kautta on mahdollista syventää analysointiosaamista ja toisaalta ymmärtää, mihin analyysillä pyritään. Toisaalta on myös tärkeää ymmärtää, että selvitys palvelee myös muita yleisöjä, kuin tuomioistuinta. Tämä vaikuttaa väistämättä kirjoitustapaan ja -mahdollisuuksiin.

Auvisen (2006) tekemän riitajaon mukaisesti on sosiaalitoimessa myös merkityksellistä tietää, minkälaisista riitaa oikeudessa käsitellään: onko kyse tasapeliiriidasta, psykososiaalisesta riidasta vai korkean konfliktin riidasta. Tämä vaikuttaa sosiaalityön työskentelyotteeseen ja auttaa keskittymään riidan kannalta oleellisiin asioihin. On eri asia pyrkiä selvittämään olosuhteita tilanteessa, jossa vanhemmuuden toimivuudesta ei ole epävarmuutta, kuin tilanteessa, jossa on psykososiaalisen riidan piirteitä - kuten väkivaltaa tai jos lapsi on kaappausuhan alla.

Selvityksen sisällön tarkastelussa huomio kiinnittyy siihen, että sosiaalitoimella on sekä osaaminen että mahdollisuudet auttaa vanhempia löytämään pohja yhteistyövanhemmuudelle ja saada tarvittaessa akuuttiakin apua tilanteeseensa. Sosiaalityö operoi siten eri tasoilla: yksityisen ja julkisen välimaastossa ikäänkuin oppaana ja mahdollistajana. Kuten aikaisemmin tässä työssäkin on todettu, moni tuomioistuimeen saakka edenneistäkin riidoista päätyy sovintoratkaisuun (Valkama & Litmala, 2006, 83). Myös oikeuskirjallisuudessa on todettu, että olisi osapuolten kannalta hyödyllisintä, mikäli lasta koskevilla asioilla olisi löydettävissä sovintoratkaisu (Aaltonen, 2001, 368). Mahdollisimman nopea työskentelyn aloittaminen mahdollistaisi sovintoratkaisun mahdollisuuksien löytymistä. Lisäksi nopea työskentelyn aloittaminen mahdollistaa sen seuraamisen, millä tavalla ero- ja riitatilanne vaikuttaa lapseen ja tarvittaessa lastensuojelullisten toimien aloittamisen. Olosuhdeselvittäjien työnkuva on täten laajempi kuin sosiaalitoimen ja tuomioistuimen välinen, se laajenee tilanteessa tarvittaessa myös muun palveluverkoston suuntaan. Rooli on tästäkin näkökulmasta tarkasteltuna tuomioistuimen tehtävälle asettamaa pääasiallista funktiota (lisätiedon tuottaminen) laajempi ja kokonaisvaltaisempi ja siten ymmärrys työn luonteesta kaipaa kirkastamista eri osapuolille. Sosiaalityön luonteeseen kuuluu liikkuminen yksilö- ja yhteiskunnallisen tason välillä ja se vaatii monenlaista vuorovaikutusosaamista ja merkitysten tulkintaa. Työskenneltäessä erilaisten perheiden ja ihmisten kanssa, on hyvin tärkeää, että sosiaalityöntekijä kykenee kriittiseen refleksiivisyyteen ja pystyy toimimaan tutkimuksellisen työotteen varassa, oman kokemustietonsa siihen yhdistäen. (Kts. Sarvimäki & Siltaniemi, 2007, 68-70.) Työmotivaation ylläpitämisen kannalta on myös tärkeää päästä käyttämään osaamistaan laajasti.

Tuomarit toivat esille, että ohjeistuksen mukaisesti heidän tulisi fokusoida olosuhdeselvityksen tilauslomaketta niihin kysymyksiin, jotka ovat asian ratkaisemisen kannalta tärkeitä. Tähän ohjaa tuomareiden mukaan myös Oikeusministeriön ohjeistus. Aineistossa tuodaan kuitenkin esille, että sosiaalitoimen tekemisen tavat eivät aina mahdollista esitettyihin erityiskysymyksiin vastaamista, joka on johtanut siihen, että selvitysprosessia ei ohjata tuomioistuimen suunnasta. Tämä mahdollistaa olosuhdeselvityksen tekemisen kaavamaisesti, mutta tuottaa myös turhaa työn tekemistä. Mikäli näkökulmaa ohjataan tärkeisiin seikkoihin tuomioistuimen toimesta, tulee selvityksistäkin hyödynnettäviä. Tämä vaatii avoimuutta myös asiantuntijoiden kesken ja tiedon jakamista tilausvai-

heessa. Myös asiakkaat on hyvä pitää tietoisina siitä, mitä tietoa vaihdetaan. Sosiaalitoimen yleisessä ohjeistuksessa (Taskinen, 2001) kehoitetaan tuomarin ja sosiaalitoimen väliseen vuoropuheluun, jotta olosuhdeselvityksissä voitaisiin keskittyä mahdollisimman hyvin riidan kannalta oleellisiin olosuhteisiin ja niiden selvittämiseen. Aineiston pohjalta näyttää kuitenkin siltä, että käytänteet ovat kehittyneet eri kaupungeissa erilaisiksi ja siksi eri tavoilla laadittujen olosuhdeselvitysten hyödyntäminen ja vertailu on haasteellista: ne eivät täytä samoja kriteerejä eivätkä ole yhteismitallisia.

Yleisesti olosuhdeselvityksen laatuun ja yhteistyöhön ollaan aineiston pohjalta tyytyväisiä siellä, missä prosessia on kehitetty yhdessä ja missä keskusteluyhteys toimii ja joissa on säännöllisiä tapaamisia olosuhdeselvittäjien ja tuomareiden välillä. Tapaamiset keskittyvät koulutukseen ja tiedon jakamiseen puolin ja toisin. Tämä mahdollistaa työn lähtökohtien ymmärtämisen sekä mahdolliset työhön kohdistuvat paineet sekä rajoitteet.

Tärkeiksi teemoiksi olosuhdeselvityksessä tuomareiden näkökulmasta nousevat lapsen ja vanhemman välinen suhde sekä vanhemmuus yleisesti, vanhempien keskinäinen suhde, arki ja kasvatusta, vakiintuneet olosuhteet, kodin muut ihmiset ja uusperhekuviot sekä lapsen mielipiteen selvittäminen. Nämä ovat yhteneväisiä luvussa kaksi esitettyjen vakiintuneiden olosuhteiden arviointikriteerien kanssa (kts. Aaltonen, 2009). Aineiston valossa näiden teemojen kautta tuomareiden on mahdollista päästä käsiksi lapsen elämän todellisuuteen ja olosuhteisiin asiantuntijan analysoiman ja suodattaman selvityksen kautta. Tuomarit odottavat sisällöllisesti eniten tietoa, kuvausta ja analyysia näistä osioista. Sen sijaan esimerkiksi lapsen elinympäristön kuvailusta yksimielisesti esitettiin, että se on tärkeää vain, mikäli ympäristössä on jotakin poikkeavaa eikä sen arvioida olevan lapselle soveltuva – kuvailevan kirjoituksen osuuden tulisi olla mahdollisimman tarkoin harkittu ja kirjattu vain niiltä osin, kuin niillä on lapsen etuun (mahdollista) merkitystä. Ylipäättään kaiken selvityksessä olevan tiedon toivotaan ja oletetaan olevan merkityksellistä: kirjoittaessa tulisikin pohtia, mitä tarkoitusta teksti palvelee ja mitä se kertoo lukijalle.

Tuomarit tuovat esille, että olosuhdeselvitys on tärkeä osa vaikeaa ja riitaisaa tuomioistuinkäsittelyä. Tuomioistuimen ei ole mahdollista saada kaikkea aineistoa ilman olosuhdeselvitystä. Kuten edellä esitin, tuomarit tuovat esiin prosessin kankeutta, mutta myös sitä, että olosuhdeselvitys -otsikon alle on niputettu erillisiä tehtäviä. Näiden tehtävien

erottaminen toisistaan voisi olla perusteltua, jotta yhteistyö saataisiin sujuvammaksi ja tuomioistuin voisi antaa päätöksen mahdollisimman nopeasti ja pystyisi siten toteuttamaan lapsen etua. Tämä voisi olla perusteltua myös sosiaalitoimen omien toimintatapojen kehittämiseksi.

Tuomarit tuovat kritiikillään esiin selvitysten kehittämistarpeita. Kehittämistarpeet näkyvät erityisesti siinä, ettei selvitysten tietoja ole analysoitu vaan olosuhteita ja asioita on pelkästään kuvailtu. Tätä ei voi kutsua vielä asiantuntijatyöksi. Kuvailevan tekstin määrään olosuhdeselvityksissä on kiinnitetty myös aikaisemmassa tutkimuksessa huomiota (Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018). Dyke (2016, 3) on todennut sosiaalityön selvitysten kehittämistarpeista eräänä esimerkkinä sen, että kuvailua on enemmän kuin esitetyn tiedon analyysia. Tältä osin myös perheoikeudellinen sosiaalityö kaipaa järkevöittämistä.

Tuomarit lukevat selvityksiä vaihtelevasti: osa kokonaan, osa pelkästään johtopäätökset ja mahdollisesti erityisen selvityksen alla olleet asiat. Osa käy selvityksestä läpi ne kohdat, jotka arvioi tärkeiksi ja asian ratkaisemisen kannalta mahdollisesti oleellisiksi. Osa odottaa asianosaisten vetoavan tärkeisiin seikkoihin. Erääksi tärkeimmistä osioista tuomarit kuitenkin nostavat sosiaalityöntekijän kirjoittamat johtopäätökset, mikä taas on ristiriidassa sen kanssa, että aikaisemmassa tutkimuksessa (Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018) tämän osion on todettu olevan varsin niukka. Sosiaalityön asiantuntijuuden oletetaan kuitenkin näkyvän vahvimmin juuri tässä osiossa: olosuhdeselvittäjällä on valta perustellusti nostaa esille tärkeimmiksi katsomansa asiat kokonaisuudesta. Lisäksi kokonaisuuden arvioinnin kannalta tärkeä osio on lapsen mielipiteen selvittäminen. Myös tämä osio on tuomareiden mukaan usein melko niukka. Tämän osion merkitystä ja mahdollisia sisältöjä ja siinä selvitettäviä asioita voisikin sosiaalitoimessa syventää. Näin voitaisiin mahdollistaa lapsen oikeuksien toteutuminen parhaalla mahdollisella tavalla. Lapsi saisi myös äänensä tulisi kuuluviin asiassa, joka koskee keskeisesti häntä, mutta jossa lapsella itsellään ei ole puheoikeutta. Tämän tulisi tapahtua selvityksen ja kirjausten kautta ja tähän sosiaalityöllä on paljon annettavaa.

Tuomareiden puheessa sosiaalityön rooli rakentuu pääasiassa tiedontuottajaksi. Keskustelussa tuotiin esille sosiaalityön asiantuntemuksen tarvetta vaikeissa riitatilanteissa, mutta esitettiin myös kritiikkiä sosiaalityön asiantuntemusta – tai sen puutetta – koh-

taan. Mikäli selvityksiä tehdään kaavamaisesti prosessia noudattaen ja kirjattua tietoa sekä kuvailua sen enempää analysoimatta, asiantuntijuuden merkitys voi jäädä ohueksi. Näin ollen sosiaalityön rooli ei selvitystehtävässä olekaan aina asiantuntijarooli, sillä pääasiallisena tehtävänä tuomarit pitävät tiedon keräämistä eri lähteistä. Toiset tuomarit kertoivat arvostavansa selkeää ja perusteltua asiantuntijan mielipidettä ratkaistavan asian suhteen kun taas toiset kokivat mielipiteen muodostuksen omaksi tehtäväkseen ja vastuukseensa, eivätkä kaivanneet olosuhdeselvitykseen näkemystä siitä, mikä olisi olosuhteiden näkökulmasta lapsen paras kyseisessä tapauksessa. Näin ollen sosiaalityön rooli olosuhdeselvitystyössä olisi tuomareiden näkökulmasta tarkasteltuna ensisijaisesti tiedon kerääjän ja kokoajan rooli ja vasta toissijaisesti asiantuntijan ja lapsen edun ja olosuhteiden valvojan rooli. Toisaalta peilattuna sosiaalityölle määriteltyihin tehtäviin sosiaalityön rooli laajenee tuomioistuinta ja olosuhdeselvityksiä laativaa yksikköä laajemmalle: tarvittaessa roolina on pyrkiä saavuttamaan vanhempien välinen sovinto ja auttaa heitä löytämään yhteisymmärrys. Roolina on myös tarvittaessa integroida muut yhteiskunnalliset toimijat työskentelemään perheen kanssa. Tämä vaatii erityistä palvelujärjestelmäosaamista ja toimivaltaa ohjata niiden pariin.

Tuomarin ja sosiaalityöntekijän roolit lapsen edun arvioinnissa voivat olla osittain päällekkäisiä. Työn lähtökohtien erotessa ovat erilaiset tulkinnat tilanteestakin mahdollisia, joka voi johtaa ammattikuntien väliseen kiistaan paitsi lapsen edun määrittelystä, myös siitä, kenen tieto ja näkökulma on toisen tietoa ja näkökulmaa oikeampi.

Johtopäätöksenä voi tuoda myös esille, että tuomareille olosuhdeselvitys on yksi työväline muiden joukossa. He käyttävät sitä saadakseen lisätietoa päätöksenteon tueksi. Heidän näkökulmastaan on oleellista, että selvityksestä käy ilmi, jos perheessä, vanhemmissa, kotioiloissa, vuorovaikutussuhteissa tai muissa on jotakin tavallisuudesta poikkeavaa eli jos ilmenee jotakin epätavallista ja lapsen olosuhteisiin vaikuttavaa. Tärkeää olisi myös saada asiantuntijatoa hyväksikäyttäen analysoitua tietoa päätöksenteon ja perusteluiden tueksi.

Tuomarit tuovat aineistossa esille, että he toivovat saavansa vastaukset esittämiinsä kysymyksiin perustellusti. Dokumentin muodolla ei niinkään ole väliä, kunhan asiat esitetään perustellen ja faktat sekä mielipiteet on erotettu toisistaan selkeästi. Tästä syystä tarvitaan toisaalta myös kuvailevaa kerrontaa ja kirjauksia, mutta myös asiantuntevaa

analyysia. Tuomarit tuovat kuitenkin vahvasti esiin asiantuntija-arvion tärkeyden ja merkityksen: selvitystä tekevät asiantuntijat osaavat arvioida, mikä tieto on merkityksellistä ja mikä ei. Siksi tuomarit ihmettelivät aineistossa asumisolosuhteiden ja muiden fyysisiin olosuhteisiin, kuten myös perheenjäsenten henkilöhistoriaan liittyvien tapahtumien varsin laveaa kuvailua tilanteissa, joissa ei ole mitään tavallisuudesta poikkeavaa tai muuta relevanssia. Lähtökohta on se, että olosuhteet ovat vanhemman luona lapsen edun mukaiset, jolloin kiinnostavaksi ja ratkaisun kannalta tärkeäksi muodostuu se, jos olosuhteissa on jotakin lapsen edun kannalta kyseenalaista.

Tuomarit toivat esiin myös sen, että laveaan kerrontaan tulee helposti virheitä. Asianosaiset vetoavat herkästi näihin ja saattavat pahimmassa tapauksessa kyseenalaistaa koko olosuhdeselvityksen luotettavuuden toissijaisten seikkojen vuoksi. Tuomarit toivat vahvasti esille arvostavansa pro et contra -ajattelua, jolloin heidän on mahdollista saada mahdollisimman monipuolinen kuva tilanteesta asiantuntijan avustuksella. Nimenomaan tässä sosiaalityön asiantuntemus katsotaan merkitykselliseksi: sosiaalityöntekijä voi asiantuntijuutensa kautta arvioida havaintojaan suhteessa riidan keskeisiin kysymyksiin. Tämä kuitenkin vaatii myös tarpeeksi kattavien lähtötietojen toimittamista sosiaalitoimelle olosuhdeselvityksen tilaamisen yhteydessä, jotta yhteenvedossa on mahdollista koota yhteen juuri päätöksenteon kannalta oleelliset asiat.

Koska olosuhdeselvitys on eräs keskeinen työtehtävä perheoikeudellisessa sosiaalityössä ja siten sen funktio on toinen kuin tuomioistuimessa, unohtuu helposti, että tuomareilla on käytettävissään muutakin aineistoa päätöksenteon tueksi. Tällöin olosuhdeselvitys – mikäli sitä pyydetään – on vain yksi osa isompaa palapeliä. Lisäksi tuomareilla on suora kontakti vanhempiin, jolloin he kuulevat myös heidän kantansa ilman välittäjiä. Tuomarit toivatkin melko yksimielisesti esiin, että olisi tärkeää erottaa lapsen mielipiteen selvittäminen muusta olosuhdeselvityksestä: usein se on ainoa asia, jota he eivät itse saa selville. Mikäli muulle selvitykselle ei ole tarvetta, tämä nopeuttaisi prosessia. Tuomarit toivat myös esille, että joskus he tarvitsisivat ainoastaan lisäliitteitä eli esimerkiksi lastensuojelun tai poliisin raportit. Nämä he saavat olosuhdeselvityksen liitteinä, mutta tällöin ei aina olisi tarpeen tehdä koko selvitystä perinpohjaisesti. Tämä säästäisi aikaa ja olisi lapsen edun ja olosuhteiden vakiintumisen estämisen kannalta erittäin tärkeää. Uudessa lapsenhuoltolakiluonnoksessa (Oikeusministeriö, 2018, 48-49) onkin ehdotettu, että jatkossa tuomioistuimella olisi oikeus saada poliisilta ja terveydenhuol-

lolta sekä yksityiseltä palveluntuottajalta asian ratkaisemiseksi katsotut välttämättömät tiedot suoraan. Tämä ei kuitenkaan poista sitä ongelmaa, että jossakin on oltava resursseja kyseistä työtä varten. Valtakunnallinen ohjeistus ja yhdenmukainen koulutus tehtävään tasapuolistaisi asiakkaiden kohtelua ja mahdollistaisi hyödyllisten olosuhdeselvitysten tuottamisen. Sosiaalitoimen resurssien riittävyyttä olisikin tärkeää arvioida avoimesti ja nostaa ongelmat esiin. Organisaatioiden välisissä prosesseissa unohtuu helposti, että asia koskettaa eniten pientä ihmistä, riidan keskellä asuvaa lasta.

10 POHDINTA

Kussakin haastattelukaupungissa lapsiasioita käsittelevät tuomarit olivat melko vakiintuneita, mutta on huomattava, että toisin kuin sosiaalityössä, oikeustyöskentelyssä käsiteltävien asioiden teemakokonaisuudet saattavat vaihtua radikaalisti: sama tuomari voi käsitellä sekä konkurssiasioita että lasten huoltoon ja asumiseen liittyviä asioita ilman, että kiinnostusta aiheeseen kysytään. On selvää, että asiat poikkeavat merkittävästi toisistaan. Perheoikeudellisissa asioissa tunteet ovat vahvasti läsnä ja riitojen ratkaisut vaativat erityistä osaamista liittyen lapseen ja perheen kriisitilanteen käsittelyyn sekä asianosaisten kohtaamistaitoja (Aaltonen, 2009, 20-21). Erityisesti pienemmillä paikkakunnilla tuomareiden erikoistuminen erityisesti perheoikeudellisiin asioihin voi osoittautua haasteelliseksi, koska riitoja ei välttämättä tule vuodessa kovinkaan usein oikeuteen saakka käsiteltäväksi. Sosiaalityön, mutta myös asiakkaan oikeusturvan, näkökulmasta tarkasteltuna tämä voi johtaa epäoikeudenmukaisiin lopputuloksiin ja ratkaisuihin, koska riittävä osaaminen ja perehtyminen kysymysten vaatimiin erityispiirteisiin puuttuu. Työn substanssiosaaminen koostuu paitsi koulutuksesta, myös työkokemuksen kautta kertyvistä tiedoista ja taidoista (Helakorpi, 2010, 76). Lisäksi sosiaalityön näkökulmasta perheoikeudellisissa asioissa liikutaan emotionaalisesti hyvin latautuneiden asioiden keskellä (kts. Sarvimäki & Siltaniemi, 2007, 68-69): hyvin yksioikoinen rasti ruutuun-työ ei mahdollista laadukasta ja ihmisen tunteet huomioivaa työn tekemistä. Toisaalta perheoikeudellisessa sosiaalityössä vaaditaan kaikkia niitä osaamisalueita ja tiedonmuodostuksen tapoja, joita sosiaalityön tekemiseen on aikaisemmissa tutkimuksissa paikannettu (vrt. esim. luku 3.1: Payne, 2014; Antikainen, 2007; Satka, Niinikoski & Nylund, 2005, Mutka, 1998).

Sosiaalityön näkökulmasta käsiteltävät asiat ovat vahvasti sosiaalityön ydinosaamiseen liittyviä kokonaisuuksia. Olosuhdeselvitykseen kirjattavien tietojen analysoinnissa liikutaan sellaisella alueella, jossa sekä sosiaalityön että tuomioistuimen näkemyksiä tulisi integroida yhteen. Tuomioistuimen asiantuntemus liittyy juridiikkaan ja sen käyttöön, kun taas sosiaalityön asiantuntemus on syvällisempää esimerkiksi juuri sosiaalisten olosuhteiden tarkastelussa yksilön ja perheen näkökulmasta, kuten myös niiden suhteesta laajemmin yhteiskuntaan (kts. esim. Aho, 1999, 329-330). Ilman sosiaalityön asiantuntemuksen käyttöä tuomarit soveltavat omaa ymmärrystään asiasta ja toimivat alueella,

johon heitä ei ole nimenomaisesti koulutettu. Ilman yhteistyötä ja kunkin ammattialan asiantuntijuuden käyttöä olosuhdeselvityksen tarkoitus jää, jos ei kyseenalaiseksi, niin ainakin ohueksi.

Sosiaalityön koulutus ohjaa vahvasti refleктоivaan työotteeseen, joka mahdollistaa omien taustaoletusten, tunteiden, arvojen ja asenteiden tunnistamisen työprosesseissa (Vaherva, 1999, 98). Sosiaalityön näkökulmasta tällainen työskentelyote – ainakin eksplisiittisesti – puuttuu oikeustyöskentelystä, joka perustuu lain tulkintaan sekä käytännössä muodostuneisiin tulkintasääntöihin. Näin voidaan tehdä tulkinta, että perehtyneisyys lapsen parhaan arvioimiseksi perustuu vahvasti kiinnostukseen ja omatoimiseen perehtyneisyyteen koskien lapsen kehitystä, kriisitilanteiden käsittelyä ja taitoa kohdata asianosaisia sovitteluvassa hengessä – tätä tulkintaa tukee myös kerätty aineisto. Tämän seurauksena voidaankin kysyä, että mikä on tuomioiden taso silloin, kun tuomari ei ole näistä asioista kiinnostunut tai kun asioiden käsittelyyn ei ole rutiinia? Ovatko kaikki perheet ja lapset samanarvoisessa asemassa ympäri maan? Jos tähän yhdistetään pinnallinen olosuhdeselvitys, niin mitä siitä seuraa?

Sosiaalityön asiantuntemus välittyy olosuhdeselvitystyössä kirjallisen tuotoksen, olosuhdeselvityksen kautta. Toisaalta sosiaalityön rooli lapsen edun vartijana ja toisaalta työskentelijänä riidan osapuolten kanssa tarvittaessa sovintoon pyrkien ja oikeuslaitoksen olosuhdeselvitykseen kohdistamiin vaatimuksiin vastaaminen tekee olosuhdeselvitystyöstä monitahoista ja haastavaa. Olosuhdeselvitystyössä sosiaalityöntekijän roolina on ikäänkuin asettua tarkastelemaan lapsen etua yksilön ja yhteiskunnan tasolta ja raportoida asiantuntijan silmälasien lävitse merkityksellisistä seikoista lapsen edun mukaisesti. Tutkimuksen johtopäätösten valossa onkin aiheellista väittää, että sosiaalityön perinteisellä orientaatiolla ei ole selvityksen pääasiallinen funktio huomioiden juurikaan merkitystä (vrt. Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018). Toisaalta aineistosta selviää, että tuomarit arvostavat nimenomaan tietoa, joka nojaa psykososiaaliseen tietoon vanhempi-suhteista ja konflikteista (kts. Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2018) ja toisaalta analyysia, joka voidaan saavuttaa integroimalla asiantuntijatiedon eri puolet vahvasti yhteen (Vaherva, 1999, 97-99). Forsbergin ja kumppaneiden (2018) mukaan orientaatioon liittyy myös ajatus ”oikeasta” tavasta toimia. Tämä yhdistettynä sosiaalityön tapaan kirjoittaa vältellen ottamasta kantaa ”oikeaan” tai ”väärään” tapaan toimia selittää sitä, miksi olosuhdeselvityksiä luetaan tuomareiden toimesta ikäänkuin

rivien välistä ja miksi raportit mahdollisesti koetaan toisinaan myös hyödyttömiksi. Toisin sanoen palvelukseen tarkoitusta olosuhdeselvitysraportissa tulisi käyttää asiantuntijavaltaa enemmän ja eksplisiittisemmin hyödyksi silloin kun se on mahdollista – sosiaalityön koulutus tarjoaa hyvät lähtökohdat tutkimustiedon hyödyntämiselle, jonka osoittamiseen tämänkaltaisen kokoava ja asiantuntijatietoa vaativa selvitysraportti olisi oivallinen paikka.

Koska olosuhdeselvityksellä on eri funktioita eri osapuolille, olisikin jatkossa tärkeää tutkia muiden osapuolten merkityksenantoja ja odotuksia olosuhdeselvitystä kohtaan. Tällä tavoin työn tekemisen tapaa olisi mahdollista arvioida ja mahdollisesti pohtia sen tekemisen mielekkyyttä tarkemmin. Eri funktioiden nimeäminen ja avoin tarkastelu mahdollistaa myös työn tekemisen tavan sanoittamisen ja antaa perustelut sille, miksi työtä tehdään sosiaalitoimessa, kuten tehdään. Toisaalta sosiaalityön rooli lapsen edun arvioijana, ja siten myös vartijana, ja omat prosessit olosuhdeselvitystyössä eivät kohtaa. Selvitysaikojen kesto on ongelmallinen lapsen ja perheen näkökulmasta ja aiheuttaa usein jo itsessään kauaskantoisia seurauksia sillä, että aika vakiinnuttaa olosuhteet ja siten vaikuttaa lopputulokseen. Tärkeää olisi jatkossa myös tutkia olosuhdeselvitysprosessin toimivuutta lapsen edun näkökulmasta.

Perheoikeudelliset asiat liikkuvat paitsi juridiikan, myös ihmiselämän yleisen ymmärryksen ja tuntemuksen välimaastossa. Tuomareilla on oikeustieteellinen osaaminen asiasta, mutta perheoikeudellisten asioiden käsittelyssä se ei yksistään riitä. Aineistoa lukiessa heräsi myös kysymyksiä liittyen valtaan ja vallankäyttöön: oikeuslaitoksen tehtävä on käyttää valtaa eksplisiittisesti, mutta sosiaalityön vallankäyttö on hienosyisempää ja valtaeroja pyritään asiakastyössä usein myös tasoittamaan ja pyritään yhteiseen tiedonmuodotukseen asiakkaan kanssa – toisin sanoen pyritään olemaan tietämättä asiakasta paremmin. Tämä herättää kysymyksen siitä, kuinka sosiaalityössä suhtaudutaan asiantuntijuuteen ja asiantuntijatietoon väistämättä sisältyvän valta-aspektin käyttöön? Kuinka paljon sosiaalityöntekijät välttelevät olosuhdeselvitystyössä ”tietämistä” suhteessa vanhempiin tai oikeuslaitokseen? Jatkossa olisikin mielenkiintoista tarkastella tätä näkökulmaa sosiaalityössä ja erityisemmin olosuhdeselvitysten laatimisessa, jossa vaatimuksia kirjalliselle tuotokselle esitetään monesta eri suunnasta ja joiden intressit ovat keskenään ristiriitaisiakin. Pyritäänkö kirjoitustyössä tällöin vastaamaan kaikkien odotuksiin tietoisesti tai tiedostamatta? Jos ei, niin ketä palveleva funktio on tärkein?

Tämä vaikuttaa väistämättä kirjoitustyöhön ja siihen, millä tavalla ja mitä asioita nostetaan esille: voihan tällä olla seuraamuksia myös selvityksenlaatijalle itselleen ja tietoa voidaan pyrkiä kyseenalaistamaan. Pohdin aineistoa läpikäydessäni paljon sitä, olisiko tämä osaltaan syy siihen, että asioita kirjoitetaan ”rivien väliin” eikä esitetä suoraan ja kiertelemättä. Mikäli tieto on hyvin perusteltua, ei asiantuntijatiedon käyttäminen ja asioiden reilu esiin nostaminen ole ongelma. Kääntäen voidaan myös esittää, että oikeuslaitoksen näkökulmasta tieto ei ole käyttökelpoista, mikäli sillä ei ole pitävää perustetta. Tämänkaltaisen työn mahdollistaminen vaatii kuitenkin myös vahvaa organisaationaalista tukea, eikä sosiaalityöntekijän tulisi jäädä yksin, mikäli avoimuus ja asiantuntijatiedon käyttö johtaa painostukseen.

Mikäli olosuhdeselvityksen laatimista tarkastellaan sovittelutyön näkökulmasta, asianomaisten stressaava riitatilanne huomioiden sovittelvampaa voisi olla keskittyä niihin seikkoihin, jotka tuomari perustellusti katsoo asian ratkaisemisen kannalta tärkeiksi ja tarpeellisiksi: usein näiden asioiden selvittämisestä on sovittu jo valmisteluistunnossa. Sosiaalitoimelle olosuhdeselvitysten tekeminen on lakisääteinen prosessi, joten hyvä luottamus ja keskusteluyhteys tuomarin kanssa on tarpeen ja tärkeää. Tuomarit toivat esille haasteita liittyen siihen, että saisivat vastaukset pelkästään perustellusti esittämiinsä kysymyksiin. Toisaalta he toivat esiin sosiaalityöntekijöiden pelokasta suhtautumista oikeuslaitosta kohtaan. Tämä voi heijastella heikkoa organisationaalista tukea tilanteissa, joissa sosiaalityöntekijä joutuu vastaamaan kirjauksistaan, sekä epätietoisuutta siitä, minkälaisia seurauksia mahdollisesta riitauttamisesta voi koitua. Mikä perustelu on riittävän pitävä? Havainnot voivat olla oman kokemukseen perustuvan tulkintavan kautta värittyneitä, sanottu asia voidaan ymmärtää myös tahattomasti väärin. Samalla tämä johtaa varovaiseen työn tekemisen tapaan. Tämä voi muokata paitsi tuomareiden tulkintoja sosiaalityöntekijöistä ryhmänä, myös peilata sitä valtaetäisyyttä, joka organisaatioiden välillä ja työn tekemisen tavoissa on.

Keskusteluyhteys olosuhdeselvittäjien ja tuomareiden välillä on olemassa, mutta yhteydenottojen tulee kuitenkin olla läpinäkyviä ja tapahtua niin, että osapuolet ovat keskusteluista tietoisia. Tästä syystä olosuhdeselvityksen laatimisesta keskusteleminen koettiin myös haastavaksi: kuinka toteuttaa se prosessin eri vaiheissa niin, ettei osapuolille tule käsitystä, että heidän selkänsä takana käydään keskusteluja heistä ja joista eivät ole tietoisia – tämä asettaa olosuhdeselvityksen laatimisen puolueettomuuden mahdollisesti

kyseenalaiseksi. Käytännössä keskustelun tulee tapahtua kirjallisesti, jolloin on mahdollista näyttää, mitä on keskusteltu ja milloin. Toisaalta säännöllinen yhteistyö ja yhteisesti kehitetyt toimintaprosessit mahdollistavat avoimen työskentelyn ja lisäävät ymmärrystä toisen työtä kohtaan, joka auttaa myös sekä tilausprosessissa että olosuhdeselvityksen laatimistyössä. Tällöin yksittäistapausten käsittely olosuhdeselvittäjän ja tuomarin välillä voi tulla tarpeettomaksi ja siten selvityksen puolueettomuutta ei ole tarpeen kyseenalaistaa.

Lisäksi olosuhdeselvitystyön tulisi olla joustavaa ja asiakaslähtöistä, jolloin se vastaisi parhaiten kunkin tapauksen tarpeita eikä tarpeettomasti jäykällä toteuttamisprosessillaan pitkittäisi riitoja. Olosuhdeselvitystyön kestolle esitettiin keskusteluissa paljon kritiikkiä. On totta, että pahimmissa tapauksessa sosiaalitoimen selvitystyön kesto vakiinnuttaa lapsen olosuhteet ja syventää riitaa entisestään. Tuomareiden kertoman kautta syntyy väistämättä ajatus, että prosessi ohjaa olosuhdeselvityksen tekemistä vahvasti muiden näkökohtien jäädessä vähemmälle huomiolle.

Käytännön tasolla kirjoitustyön ohjeistus on niukkaa (kts. esim. Taskinen, 2001; THL, Lastensuojelun käsikirja, 2018, selvitys tuomioistuimelle). Jokaisella on oma tapansa tulkita havaintojaan ja kirjoittaa. Tämän seurauksena olosuhdeselvitykset voivat olla keskenään hyvinkin erilaisia ja toisen kirjoittamana välittyvä kuva voisi olla toisenlainen – lisäksi kukin tuomari tulkitsee ja painottaa lukemaansa omien arvostuksiansa pohjalta. Tästä syystä olisi tärkeää tarpeen tutkia kirjoittamisen ja dokumentoinnin käytäntöjä tarkemmin, jotta kirjoittamisen prosessia oli mahdollista sekä yhdenmukaistaa että tuoda näkyväksi eri osapuolille.

LÄHTEET

Aaltonen, A.-K. (2009). *Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa*. Helsinki: Edita.

Aho, P. (1999). *Haasteet ja asiantuntijuus sosiaalialan työssä*. Porvoo: WSOY.

Ahokas, M. (2011). Ryhmät ja niiden väliset suhteet. Teoksessa E. Suoninen, A-M. Pirttilä-Backman, A. R. Lahikainen & M. Ahokas (toim.), *Arjen sosiaalipsykologia* (s. 185-242). Helsinki: WSOYpro.

Antikainen, M. (2007). *Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huolto- ja tapaamis-sopimuspalveluissa*. Kuopion yliopisto.

Auvinen, M. (2006). *Huoltoriidat tuomioistuimissa. Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1995). *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.

Burr, V. (1995). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.

Cummings, E. M. & Davies, P. (1994). *Children and Marital Conflict: The Impact of Family Dispute and Resolution*. New York: Guildford.

Dyke, C. (2016). *Analytical Assessments in Social Work*. Northwich: Critical Publishing.

Eduskunta (2018). Tietopaketti lapsenhuoltolain uudistamisesta. Haettu 20.8.2018 osoitteesta: <https://www.eduskunta.fi/FI/tiedotteet/Sivut/tietopaketti-lapsenhuoltolain-uudistamisesta.aspx>.

Ferguson, H. (2011). *Child protection practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Forsberg, H., Kääriäinen, A. & Ritala-Koskinen, A. (2018). Children's Residency in Divorce Disputes - Examination of Social Work Reports to the Court. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 40, 21-36.

Harré, R. & van Langenhove, L. (1999). The dynamics of social episodes. Teoksessa R. Harré & L. Van Langenhove (toim.), *Positioning theory* (s. 1-13). Oxford: Blackwell.

Heino, P., Randell, M. & Virolainen, S. (2005). *Sosiaalityötä poliisilaitoksella. Paikallisista innovaatioista valtakunnalliseksi käytännöksi*. Sosiaalitaito.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (2009). *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.

Helakorpi, S. (2010). Työ ja ammattitaito. Teoksessa S. Helakorpi, H. Aarnio & M. Majuri (toim.), *Ammattipedagogiikkaa uuteen oppimiskulttuuriin* (s. 55-80). Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.

Hokkanen, T. (2005). *Äitinä ja isänä eron jälkeen: yhteistyövanhemmuus arjen kokemuksena*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kauppinen, T.M., Saikku, P. & Kokko, R-L (2010). Työttömyys ja huono-osaisuuden kasautuminen. Teoksessa M. Vaarama, P. Moisio & S. Karvonen (toim.), *Suomalaisten hyvinvointi 2010* (s. 234-250). Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Key, E. (1899). *Skönhet för alla*. Stockholm: Bonnier.

Kurki-Suonio, K. (1992). Isien oikeudet ja lapsen etu – Naisnäkökulma ja lapsen huollon määräytyminen. Teoksessa R. Turunen (toim.), *Naisnäkökulmia oikeuteen* (s. 146-172). Helsinki: Gaudeamus.

Kurki-Suonio, K. (1999). *Äidin hoivasta yhteishuoltoon – lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Kääriäinen, A. (2005). Dokumentointi tiedonmuodostuksena. Teoksessa M. Satka, S. Karvinen-Niinikoski, M. Nylund & S. Hoikka (toim.), *Sosiaalityön käytäntötutkimus* (s. 159-171). Helsinki: Palmenia.

Lahikainen, A. R. (2011). Minuuden sosiaalinen rakentuminen. Teoksessa E. Suoninen, A-M. Pirttilä-Backman, A. R. Lahikainen & M. Ahokas (toim.), *Arjen sosiaalipsykologia* (s. 89-140). Helsinki: WSOYpro.

Mead, G. H. (1934). *Mind, Self & Society*. Chicago: The University of Chicago Press.

Mutka, U. (1998.) *Sosiaalityön neljäs käänne*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Oikeusministeriö (2006). *Lasten huoltoriidat käräjäoikeuksissa*. Haettu 17.11.2017 osoitteesta: <https://www.sttinfo.fi/tiedote/lasten-huoltoriidat-karajaoikeuksissa?publisherId=2100&releaseId=27199>.

Oikeusministeriö (2014). *Asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen sovittelu tuomioistuimissa tulee valtakunnalliseksi*. Haettu 21.5.2018 osoitteesta: <https://oikeus.fi/fi/index/ajankohtaista/tiedotteet/2014/04/asiantuntija-avusteinenhuoltoriitojensovittelutuomioistuimessatuleevaltakunnalliseksi.html>.

Oikeusministeriö (2018). *Lapsenhuoltolain uudistus. Lausuntotiivistelmä työryhmämietinnöstä*. Haettu 20.8.2018 osoitteesta: http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160891/OMML_13_2018_Lapsenhuoltolaki_Lausuntotiivistelma.pdf.

Payne, M. (2014). *Modern Social Work Theory* (neljäs painos). London: Palgrave Macmillan.

Pietilä, I. (2017). Ryhmäkeskustelu. Teoksessa M. Hyvärinen, P. Nikander & J. Ruusuvoori (toim.), *Tutkimushaastattelun käsikirja* (s.88-105). Tampere: Vastapaino. Richmond, M. (1917). *Social Diagnosis*. New York: Russel Sage Foundation.

Raunio, K. (2004). *Olennainen sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.

Roose, R., Mottart, A., Dejonckheere, N., van Nijnatten, C. & De Bie, M. (2009). Participatory social work and report writing. *Child and Family Social Work*, 14, 322-330.

Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. (2006). *KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Haettu 11.6.2018 osoitteesta: http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L1_2.html.

Satka, M., Karvinen-Niinikoski, S. & Nylund, M. (2005). Mitä sosiaalityön käytäntötutkimus on? Teoksessa M. Satka, S. Karvinen-Niinikoski, M. Nylund & S. Hoikka (toim.), *Sosiaalityön käytäntötutkimus* (s. 9-19). Helsinki: Palmenia.

Sarvimäki, P. & Siltaniemi, A. (toim.) (2007). *Sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön tehtävärakennesuositus*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sinko, P. (2004). *Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä*. Helsingin yliopisto: Palmenia.

Tajfel, H. & Turner, J. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. Teoksessa W. G. Austin & S. Worchel (toim.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (s. 33-47). Monterey: Brooks/Cole.

Talentia (2017). *Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset periaatteet*. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. Haettu 4.6.2018 osoitteesta: <http://talentia.e-julkaisu.com/2017/eettiset-ohjeet/>.

Taskinen, S. (2001). *Lapsen etu erotilanteessa. Opas sosiaalitoimelle*. Helsinki: Stakes, Oppaita 46.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, THL, (2018). *Lastensuojelun käsikirja, selvitys tuomioistuimelle*. Haettu 20.8.2018 osoitteesta: <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/erityiskysymykset/lapsen-asema-erotilanteessa/selvitys-tuomioistuimelle>.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, THL, (2018). *Lastensuojelun käsikirja, Lapsen mielipiteen selvittäminen*. Haettu 21.8.2018 osoitteesta: <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/huostaanotto/huostaanoton-valmistelu/lapsen-mielipiteen-selvittaminen>.

Tieteen termipankki (2018). *Preklusio*. Haettu 22.5.2018 osoitteesta: <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Oikeustiede:preklusio>.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Vaherva, T. (1999). Henkilöstökoulutuksen rajat ja mahdollisuudet. Teoksessa: A. Ete-läpelto & P. Tynjälä (toim.), *Oppiminen ja asiantuntijuus – Työelämän ja koulutuksen näkökulmia* (s. 83-101). Helsinki: WSOY.

Valjakka, E. (2002). Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa: M. Litmala, M. Auvinen, E. Valjakka & S. Salminen (toim.), *Lapsen asema erossa* (s. 35-109). Helsinki: WSOY.

Valkama, E. & Litmala, M. (2006). *Lasten huoltoriidat käräjäoikeuksissa*. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 224.

Yliruka, L. (2015). *Itsearviointi reflektiivisenä rakenteena. Kuvastin-menetelmän toimivuus, käyttöönotto ja kehittäminen*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Lait ja säädökset:

Elatustukilaki 580/2008.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/1983.

Lastensuojelulaki 417/2007

Äitiyslaki 253/2018.

LIITTEET

Liite 1: Haastattelurunko

I Olosuhdeselvitysten toimivuudesta yleisesti

- Minkälaisissa tilanteissa olosuhdeselvitys pyydetään?
 - onko tilanteita, jolloin pyydetään aina?
 - missä tilanteissa pyydetään kohdennetusti?
 - milloin ei pyydetä?
- Mitä pyyntö pitää sisällään? Esitetäänkö siinä erityiskysymyksiä?
- Millä tarkkuudella luet / käyt olosuhdeselvityksiä läpi? Etsitkö erityisesti jotakin tiettyä tietoa niistä?
 - Ehtiikö pitkiä kuvauksia lukea / syventyä niihin?
- Mikä merkitys olosuhdeselvityksillä on päätöksenteossa?
 - Sisältävätkö ne relevanttia tietoa päätöksenteon tueksi?
 - Minkälainen tieto on relevanttia?
 - Minkälainen merkitys on kuvaustekstillä ja sen kirjoitusmuodolla/-asulla, ts. miten koette lapsen asuinympäristöä tai olosuhteita koskevien havaintojen raportoinnin?
 - Onko sosiaalityöntekijän näkemyksellä ja mahdollisella yhteenvedolla merkitystä päätöksenteossa?
 - Oletteko havainneet olosuhdeselvityksissä tietynlaista rakennetta ja jos, niin minkälaisen?
 - Onko selvitysten rakenteissa eroja?
 - Onko oikeudesta esitetty toivomuksia selvitysten rakenteeksi?

II Olosuhdeselvitykset asumisratkaisujen tukena

- Tuoreen tutkimuksen mukaan (Forsberg, Kääriäinen & Ritala-Koskinen, 2017) perusteella olosuhdeselvityksissä kuvataan hyvin laveasti ja monisanaisesti fyysisiä asumisolosuhteita äidin ja isän kodeissa (asumismuoto, kotoisuus, neliöt, siisteys). Mikä merkitys tällaisilla asumisen fyysisten puitteiden kuvauksilla on asumisratkaisuja koskevassa päätöksenteossasi?
 - Mikä on tarpeellista ja oleellista?
 - Mikä ei ole relevanttia tietoa?
- Mikä merkitys on kodin ihmissuhteiden kuvauksilla lapsen asumisesta päätettäessä?
 - Mikä merkitys on äidin ja isän kotien ihmisillä (esimerkiksi uudet kumppanit, heidän lapsensa, isovanhemmat jne)
 - Mikä merkitys päätöksentekoon on vanhempien keskinäisellä suhteella?
 - Mikä merkitys on lapsen ja vanhemman välisen suhteen kuvauksella (esim. hoiva ja huolenpito)?
- Eron jälkeen vanhempien asumisjärjestelyt hakevat vielä muotoaan. Mikä merkitys vanhemman muutoksessa olevalla asumistilanteella on päätöksenteolle?
- Minkälaisia kehittämissuhteita olosuhdeselvitykseen liittyen on?
- Mitä ajattelisitte strukturoidummasta tai standardoidummasta olosuhdeselvityslomakkeesta?
- Onko jotain muuta, joka tuntuisi aiheen kannalta tärkeältä?